

SZÓKÉPZÉSTANI VIZSGÁLATOK A TAGADÓ AFFIXUMOS

MELLÉKNEVEK KÖRÉBEN

(Magyar - hindi egybevetés)

(Bölcsészdoktori értekezés)

M á t é É v a

N Y Í R E G Y H Á Z A

1 9 8 9 .

Ezúton mondok köszönetet

Károly Sándor professzor úrnak, hogy a munkámat
figyelemmel kísérte és észrevételeivel, tanácsai-
val segítette, valamint Wojtilla Gyula szanszkri-
tológusnak a hindi anyag feldolgozásában nyújtott
segítségéért.

1. B E V E Z E T É S

"Ce que visent les chercheurs, ce n'est pas seulement la comparaison de deux langues de structures plus ou moins divergentes, c'est aussi une meilleure connaissance du langage envisagé dans ses caractéristiques universelles. A cet égard la linguistique contrastive apparaît comme une des voies vers la théorie générale."

(JEAN PERROT 1974.6)

1.1. A szóképzéstani kutatások helye a nyelvek egybevetésében

Bármelyik ismertebb nyelv szóképzésének tanulmányozásakor a képzőrendszer gazdagságára, nyelvenként változó sokrétűségére figyelhetünk fel, ami kétségtelenül megnehezíti s látszólag lehetetlenné teszi az egyes nyelvek szóképzésének rendszerszerű egybevetését. Ha azonban vizsgálatunkat - mint mutat rá többek között KÁROLY SÁNDOR - csak a mai szóalkotásban leggyakrabban használt ún. "rendszeresen és szabályszerűen produktív" képzők elemzésére korlátozzuk, arra a szóképzés-egybevetés szempontjából is igen lényeges felfedezésre jutunk, "hogyan a szabályosan alkalmazott képzők funkciója nagyjából azonos egyes nyelvekben" (KÁROLY 1965. 284).

A képzőhasználat szabályszerűsége azonban a szabályosan használatos képzők számától, produktivitási fokától, funkcióbeli megoszlásától függően nyelvenként változik, megközelítve olykor a ragok szabályszerűségének tökéletességét (KÁROLY 1965., 1970.).

A szóképzés grammatikai jellegének a fel- és elismerése kellő biztosítékot s egyben korlátlan lehetőséget teremt az egyes nyelvek szóalkotó eszközeinek az egybevetéséhez. Mivel a különböző nyelvek képzőhasználatának szabályszerűsége igen sok hasonlóságot mutat, e szabályszerűségek vizsgálata, a szóképzés grammatikai törvényszerűségeinek a feltárása jelentős ismeretanyaggal gazdagíthatja az egybevető szóképzéskutatást, fontos adalékokat szolgáltatva egyúttal a nyelvtipológia számára is.

A tipológiai vagy kontrasztív vizsgálatoknál a kutatót nem kötik korlátok sem az egybevetendő nyelvek, sem az egybevetendő nyelvi jelenségek körét illetően, így a vizsgálatok témái szinte kimeríthetetlenek (vö. USZPENSZKIJ 1969.5-7, 1973. 419-24; DEZSŐ és NEMSER 1972. 19-20): " ... mindig minden összevethető, amit az egyik nyelv szakterülete új megállapításként leír, s vonatkoztatható egy kiszemelt másik nyelvre is, ... bármely nyelv bármely másikkal egymás mellé állítható: ... ilyenformán a nyelvtudomány új eredményeivel egyszerűsmind automatikusan új kontrasztív tárgykörök születnek " (SZENDE 1978. 201).

A szóképzéskutatás tárgyát képezheti bármely bázisnyelv egy vagy több szabályszerűen vagy kategórikusan produktív képzőjének, hasonló funkciójú képzőcsoportjának, esetleg egész képző(rész)-rendszerének és célnyelvi megfelelőinek az egybevetése az alapvető cél, a "megfeleltetések", azaz a szabályszerű egyezések és eltérések alapján lehetséges kontrasztív szabályok megállapítása érdekében (vö. MIKÓ 1974., RUZSICZKY 1976., SZÉKELY 1981.). A képzőmegfeleltetés lehet végső, de közbülső cél is, egyben eszköz egy további, tágabb értelemben vett, szintaktikai szinten folyó egybevetéshez (vö. DEZSŐ 1973., GAK 1977.a, 1977.b). Egyugyanazon funkciójú képzőhasználat több nyelvre kiterjedő egybevetése módot nyújthat általánosabb tipológiai következtetések levonására is (vö. KÁROLY 1965., 1970.).

1.2. Szóképzéstani vizsgálataink tárgya, célja, módszerei

Munkánkban elsősorban a magyar fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek ekvivalenseit vizsgáljuk, különös tekintettel az indoeurópai nyelvcsaládon belül a hindi nyelvre.

Az indoeurópai nyelvekben általában több morfológiai eszköz (prefixumok, esetleg szuffixum) szolgál a magyarhoz hasonló melléknevek képzésére. A képző-egybevetés néhány problémájára a bevezetésünkben hívjuk fel a figyelmet.

Mivel a magyar melléknevek visszaadása a leggyakrabban tagadó prefixumos melléknevekkel történik, dolgozatunk következő ré-

szében először a prefixális szóképzés általános kérdéseivel, valamint az általánostól eltérő sajátosságokkal rendelkező angol és francia prefixumokkal foglalkozunk. Ezt a részt a szófajváltó angol és francia tagadó prefixumok egybevetésével zárjuk.

Dolgozatunk fő részének a magyar fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek és hindi ekvivalenseinek az egybevetését tartjuk. Az egybevető elemzés során vizsgáljuk az egyes nyelvek (elő)képzőinek funkció- és jelentésbeli megoszlását, a velük képzett melléknevek főbb struktúratípusait, részletesen foglalkozunk a képzőszinonímia és -antonímia problémájával, valamint vázoljuk a magyar melléknevek egyéb (analitikus) visszaadási módjait is.

Interlingvális vizsgálatainkat az egyes nyelvek monolingvális kutatására alapozzuk, amelyet a konkrét szótári anyagból kiindulva, a leíró nyelvtanok, jelentés- és szóképzéstani tanulmányok anyagára támaszkodva végeztünk el. Nyelvközi vizsgálatainknál egybevető munkák, összehasonlító, areális és tipológiai kutatások eredményeit tekintjük fő irányadónak.

Munkánk végső célja a csaknem kategorikusan produktív anyanyelvi fosztó- vagy tagadó képző kétféle nyelvtípushoz tartozó megfelelőinek az egybevető vizsgálata, a nyelvközi azonosságok, hasonlóságok és különbségek feltárása révén lehetséges tipológiai jellegű következtetések levonása. Kutatási módszerünk tehát az egyetemes érvényű tipológiai egybevető (kontrasztív, konfrontatív) módszer (vö. DEZSŐ 1972., TEMESI 1972., BALÁZS 1983.).

Vizsgálati eredményeink, úgy véljük, egy tágabb szóképzéstani kutatások alapjául is szolgálhatnak.

1.3. Problémák a fosztó- vagy tagadó képzők egybevető vizsgálatával kapcsolatban

1.3.1. A -tlan, -tlen (-atlan, -etlen), -talan, -telen melléknévképző jelentése, megnevezése

1.3.1.1. A -tlan, -tlen (-atlan, -etlen), -talan, -telen melléknévképzőt hol a kettős **f o s z t ó-** vagy **t a g a d ó k é p z ő** néven, hol - inkább az egyszerűség kedvéért - az egyik vagy éppen a másik terminus előnyben részesítésével tartja számon a szakirodalom, utalva legtöbbször a szinonim jelzőhasználat gyakoriságára is.

A kettős elnevezés kettős funkcióra utal: **d e v e r b á l i s** nomenképzői funkcióban 'a cselekvést nem végző' (pl. **árt-atlan** 'nem ártó') vagy 'akin vagy amin a cselekvést nem végezték, végezhetik' (pl. **lak-atlan** 'nem lakott': **e-hetetlen** 'amit nem lehet megenni') jelentésű mellékneveket képez, **d e n o m i - n á l i s** funkcióban pedig általában a főnévi alapszó jelölte dolog (pl. **cél-talan** 'cél nélküli'), vagy az alapszóból **-s** képzővel alkotott melléknév (**barátság-talan** 'nem barátságos'),

esetleg melléknévi alapszó (szerény-**telen** 'nem szerény') kifejezte tulajdonság hiányát jelenti. Olykor 'fokozás és nyomósítás', valamint pejoratív értelem visszaadására szolgál. (vö. MMNyR.I. 382-84, 412-13; MMNy. 137-38, TEMESI-RÓNAI 1969.202-3).

Körülbelül ezek azok a több nyelvre is általánosítható funkciók és jelentések, amelyekben a fosztó- vagy tagadó képzők előszoktak fordulni.

Jóllehet a "deverbális -**tlan**, -**tlen** képzőnek a denominális használatú fosztóképzővel való azonosítását senki sem vonja kétségbe" (D.BARTHA 1958. 91), a deverbális és denominális származékok egyértelmű elhatárolása és jelölése érdekében célszerűnek tűnik a D.BARTHA KATALIN által felvetett megkülönböztető elnevezés bevezetése.

"Ez a formánsunk, amely denominális használatban jogosan viselheti a fosztóképző nevet, deverbális használatban inkább tagadó képzőnek nevezhető, mivel azt fejezi ki, hogy az alapszóban megjelölt cselekvés nem következett be..." (D.BARTHA 1958. 91).

A továbbiakban tehát, hangsúlyozva az egyszerűbb s egyben egyértelműbb terminushasználat indokoltságát, **f o s z t ó -** vagy **t a g a d ó k é p z ő s** mellékneveken a denominális és deverbális származékok összességét értjük, külön-külön pedig, a denominális mellékneveket a "**f o s z t ó k é p z ő s**", a deverbálisokat a "**t a g a d ó k é p z ő s**" elnevezésekkel jelöljük.

A képzővariánsok teljes felsorolása helyett is a tagadó képzőnél a deverb(ális) **-tlan**, **-tlen**, a fosztóképzőnél pedig a denom(i-nális) **-talan**, **-telen** rövidítéssel élünk, mivel a **-talan**, **-telen** képzőváltozat csak elvétve jelentkezik igei alapszón (vö.D.BARTHA 1958. 91; MMNyR.I.383).

1.3.1.2. Az idegen nyelvi megfelelőket illetően, az agglutináló, azaz alapvetően szuffixális képzéssel élő nyelveknél (finnugor) a magyar terminushasználatot követhetjük.

Az indoeurópai nyelvek esetében, a prefixális képzéseknél a külföldi idegen nyelvi terminológiában használatos összefoglaló "t a g a d ó e l ő k é p z ő (p r e f i x u m)" elnevezésnél maradunk, jöllehet fosztó-előképzőről az elsősorban 'vmi nélküli' jelentésű mellékneveket képző (pl.gör. α -, $\alpha\lambda$ -; or. őez-, őec-: h. be-), valamint a 'vmi-től megfosztott' jelentésű ún. "privatív" prefixumok (pl. fr. dé(s)-, or. oőez-/ esetén is beszélhetünk.

A magyar **-talan**, **-telen** képzővel azonos funkciójú hindi utóképzőket szintén fosztóképzőknek nevezzük.

Az idegen nyelvi (elő)képzők funkcióbeli és szemantikai sajátosságait külön tárgyaljuk.

1.3.2. A tagadó képzők és a nyelvtípus

1.3.2.1. A szóképzésnek a magyar és az orosz melléknévalkötásban betöltött elsődleges szerepéről PAPP FERENC a következőket írja: "Új melléknevek alkotására a melléknevek között is élhetünk a szóösszetétel eszközével. Mégis a melléknév par excellence "képzős" szófaj: az összetétel révén nyert új melléknevek végén van legalább egy képző, az egytövű melléknevek nagy részét is a képzősök alkotják..." (PAPP 1979. 195). A leíró nyelvtanok alapján hasonló következtetést vonhatunk le a többi nyelv vonatkozásában is.

A képzett melléknevek között jelentős helyet foglalnak el a fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek. A magyar nyelvben például, NAGY FERENCNEK a VégSz. (PAPP 1969.) alapján készített gyakorisági listája szerint a 27 melléknévképző között a deverbális -tlan, -tlen a 4., a denominális -talan, -telen az 5. helyet foglalja el (vö. NAGY 1967. 335).

Fosztó- vagy tagadó képzős melléknevet feltehetően minden melléknévvel és melléknévképzőkkel rendelkező nyelvben találunk, hisz a 'valami nélkül való, valamit nélkülöző' tulajdonság kifejezése éppúgy a valóságos dolgok kettős természetéből fakadó szükségszerűség, mint a 'valamivel való bírás, valamivel való ellátottság' tulajdonságának megnevezése. Éppen ezért, a fosztó-

vagy tagadó képző ezekben a nyelvekben - pl. az indoeurópai, finn-ugor és altáji nyelvekben - az ellentétes dolgok, tulajdonságok, fogalmak megnevezésének tipikus morfológiai eszköze.

1.3.2.2. A magyar -tlan, -tlen, -talan, -telen képző funkcióin az indoeurópai nyelvekben általában különféle prefixumok osztoznak. A tagadó előképzők használata számos nyelvben kizárólagos (pl. görög, újlatin és szláv nyelvek), de olykor kiegészülhet a magyarhoz hasonló fosztóképző (pl. germán nyelvek) vagy fosztóképzők (pl. újind nyelvek) alkalmazásával is. A tagadó elő- illetve utóképzők használata az egyes nyelvek tipológiai hovatartozásával van szoros összefüggésben: a p r e f i x á l i s képzés a f l e k t á l ó indoeurópai, a s z u f f i x á l i s pedig az a g g l u t i n á l ó finnugor és altáji nyelvek tipológiai sajátossága (vö. USZPENSZKIJ 1965. 182-222, SZEREBRENNYIKOV 1965. 7-26, ROZSGYESZTVENSZKIJ 1969. 72-76).

Az elő- és utóképzők együttes alkalmazása (pl. finn epä-, a germán nyelvek és a hindi fosztóképzői) a különféle típusjegyek ötvöződésének bizonyítéka (vö. HAVAS 1974., BALÁZS 1983. 27-31., KENESEI 1984. 189-204).

A magyar fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek megfelelőinek a különféle indoeurópai nyelvekben történő vizsgálata is a tipológia mai álláspontját igazolja, miszerint "a típusbeli sajátosságok egyetlen nyelvben sem érvényesülnek, s nem is érvényesülhetnek kizárólagosan ... egy-egy típus uralkodó jellege hol

növekszik, hol csökken, s más típusjegyek kerülnek előtérbe.

...az újabb indoeurópai nyelvek közül a nyugatiakban az izoláló, a keletiekben pedig az agglutináló típusjegyek kerültek előtérbe" (BALÁZS 1983. 28).

A különféle típusjegyek keveredése sajátos módon tükröződik a tagadó melléknevek képzésében: a prefixális és szuffixális képzés párhuzamossága (pl. finn vagy germán és újind nyelvek) a flektáló és az agglutináló típusbeli sajátosságok kölcsönhatását, a képzett melléknevek demotiválódása (pl. francia), vagy szintaktikai szerkezetekkel történő helyettesítése (pl. jakut) viszont az izoláló típusjegyek előtérbe kerülését jelzik. (Vö. SAUSSURE 1967. 156-164, SKALICKA 1968. 3-9, TELEGDI 1971. 212-4, KENESEI 1984. 189-204, BALÁZS 1983. 25-35.)

A hindi nyelv jellegzetes, tagadó prefixumokban és szuffixumokban egyaránt gazdag, szintetikus és analitikus eszközökben egyaránt bővelkedő szóalkotása az indoeurópai nyelvek egy egészen sajátos típusára enged következtetni.

1.3.3. A képzőmegfeleltetés relatív jellege

1.3.3.1. A fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek az egyes nyelvektől függően többé-kevésbé megfeleltethetők egymásnak. Egy adott nyelv mellékneveinek és idegen nyelvi ekvivalenseinek a megfeleltetése azonban számos esetben csak részleges lehet, hisz

gyakran egyik nyelv képzett szavának a másik nyelvben k i f e -
j e z é s (pl. or. некстати 'alkalmatlan időben', fr. innubile
'házasságra nem érett'), ö s s z e t t s z ó (pl. finn
huono-onnuinen, fr. malchanceux 'szerencsétlen', or. малокуль-
турный 'műveletlen') a n a l i t i k u s szerkezet, prepozíciós
főnév (pl. fr. sans mère, ol. senza madre, rom. f'ara m'ama,
or. без матери , szlk. bez matky, szb-hv. bez majki 'anyátlan')
vagy egyéb szó szerkezet (pl. finn juotavaksi kelpaamaton, h. piŋe
ayogyá, ang. not fit/unfit for drinking, or. негодный для питья
'ihatatlan', esetleg m o t i v á l a t l a n s z ó (pl. or.
стерильный , fr. stérilisé 'csíráatlan') felel meg. (Vö. GAK
1977.a, 1977.b, SZÉKELY 1981.)

Számos esetben még az egymásnak megfelelő képzett szavak sem
azonos fogalmat takarnak, különösképpen nem, ha a másik nyelvben
nincs meg az adott képzőfunkció (pl. újlat. ny. de(s)-, or.
обез - privatív igeképzői). Az ilyen szavak összehasonlításának
nehézségeiről ír SAUVAGEOT: "Ainsi nous disons édenté en parlant
de quelqu'un qui a perdu ses dents, alors que Shakespeare disait
toothless et que l'allemand emploi zahnlos (le norvégien a
tandlös) et le hongrois fogatlan, toutes formules qui sont étab-
lies par dérivation á l'aide d'un suffixe privatif. Nous disons
de même "du tabac dénicotinisé" alors que l'allemand parle de
nikotinfrei (= libre de nicotine) et le hongrois nikotinmentes,
"franc de nicotine", etc." (SAUVAGEOT 1964. 87-88). Ezekben az
esetekben a fosztóképzős melléknevek nem tükrözik a dé-prefixum

jelentéstöbbletét: pl. 'fogatlan (idős ember), akinek már kihullott a foga'.

Hasonló problémát vet fel a magyar -hatatlan, -hetetlen képzős melléknevek megfelelőinek a vizsgálata azokban a nyelvekben, amelyekben nincs külön képző a 'cselekvést elvégezheti, elszenvedheti' jelentés kifejezésére (pl. finn. käyttämätön 'használatlan', 'használhatatlan').

1.3.3.2. A hiányt, ellentétet, a valamivel való szembenállást kifejező melléknevek között Európa legtöbb nyelvében megtaláljuk a görög-latin hatásra meghonosodott, ma már európaizmusoknak számító a-(an-), anti- és in-(il-, im-, ir-) tagadó képzős mellékneveket. Például:

- gör. ἀνalfάβητος: m. analfabéta, fr. analphabète, ném. analphabet, port. analfabeto, sv. analfabet, szb-hv. analfabet, szlk. analfabet 'írástudatlan';

- gör. anti-: m. antiklerikális, ang. anticlerical, fr. anticlérical, ném. antiklerikal, or. антиклерикальный, szlk. antiklerikálny, 'egyházellenes';

- lat. in-(il-, im-, ir-): a m. irracionális, ang. irrational, ném. irrational, or. иррациональный, szlk. iracionálny ('ésszerűtlen' jelentés a magyaron kívül az angolban).

A tagadó képzős melléknevek egy része (az 'analfabéta'-típusúak) kész lexikai egységként került be a különféle nyelvekbe, így

képzése az adott nyelvet nem beszélő számára "homályos" - 'opaque', ahogy ULLMANN nevezte - szóképzéstani elemzése lehetetlen: "Même les emprunts tout modernes sont indécomposables pour ceux qui ne connaissent pas leur langue d'origine"; (ULLMANN 1959.123).

Ellenkező esetre is találhatunk példát. A jövevény-szó képzőeleme a nyelvi tudatban - legtöbbször a ráértésnek köszönhetően - újra megelevenedhet (vö. MMNyR.I. 343, PEYTARD 1964., REY 1968.).

"Приставка анти- в русском языке была немотивированной, пока она фигурировала лишь в словах вроде антихрист, антиномия. Когда появились десятки слов с этой приставкой, она выделилась, приобрела мотивированность и даже стала присоединяться к исконно русским корням: антитела, антимир и др."

(ГАК 1965. 20-21).

2. A PREFIXÁLIS SZÓKÉPZÉS SAJÁTOSSÁGAI EGYES INDOEURÓPAI NYELVEKBEN

2.1. A prefixális szóképzés helye és szerepe a szóalkotásban

2.1.1. A szóképző affixumok és a képzőfunkció

2.1.1.1. Az orosz nyelv terminológiai szótára szerint a s z ó k é p z ő a f f i x u m o k n a k nevezzük azokat a segéd-morfémákat, amelyek új szavak alkotására szolgálnak. A tömorfémához viszonyított helyzetüktől függően ezek szóképző p r e f i x u m o k és szóképző s z u f f i x u m o k lehetnek (vö. RDZEN-TÁL - TELENKOVA 1976. 33, 316, 476). A kizárólag szóképzéstani értelemben használatos 'prefixum' és 'szuffixum' szavakat a magyar 'előképző' és 'utóképző (képző)' terminusok szinonimáinak tekinthetjük.

Az elő- és utóképzők használata - mint már említettük - a nyelvek tipológiai hovatartozásával van szoros összefüggésben.¹ Az agglutináló finnugor és altáji nyelvek képzőrendszerét utóképzők alkotják. A flektáló indoeurópai nyelvekben az utóképzők mellett az előképzők is fontos eszközei a szóképzésnek. Az előképzők azonban számukat és használati körüket tekintve jóval szerényebb helyet foglalnak el az egyes nyelvek szóképzésében. Mint ahogy a különféle nyelvek képzőrendszerén belül bizonyos képzőfajták között funkcionális hasonlóságot fedezhetünk fel (vö. KÁROLY 1965., 1970.), az egyes nyelvek prefixumhasználatában is számos közös vonás fedezhető fel.

A kétféle affixum egymástól eltérő főbb sajátosságainak az egybevetése úgy véljük, nélkülözhetetlen segítséget jelent a prefixumok általános és esetenként az általánostól eltérő szóképzésbeli szerepének a megértéséhez.

A Mai Magyar Nyelv Rendszere definíciója szerint "A képző attól függően, hogy milyen irányban változtatja meg az alapszó jelentését, mindig ilyen vagy olyan **s z ó f a j ú ú j** szót alkot, ezt az ilyen vagy olyan szófajú szót létrehozó képességét nevezzük - szorosabb értelembbe véve - a képző **s z e r e p é - n e k** (funkciójának)" (MMNyR. I. 335). A képzők aszerint, hogy az alapszóval azonos szófajú szót (pl. lakos-**ság**, ismétel-**get**), vagy az alapszótól eltérő szófajú származékot (pl. szolgál-**l**, hat-**-alom**) hoznak-e létre, **s z ó f a j t a r t ó** vagy **s z ó f a j - v á l t ó** képzők lehetnek.

Az indoeurópai nyelvek képzőmeghatározásánál általánosan elfogadott a kétféle affixum oppozícióba állítása: a **p r e f i - x u m**, a szuffixumtól eltérően, **n e m t ö l t h e t b e s z ó - f a j v á l t o z t a t ó s z e r e p e t**, viszont a **s z u f - f i x u m**, a prefixumtól eltérően, **á l t a l á b a n a z a l a p s z ó s z ó f a j á n a k a m e g v á l t o z t a t á s á r a i s k é p e s**. Tulajdonképpen ez domborodik ki az egyes nyelvek képződefinícióiban, amelyekből most, az összehasonlítás kedvéért, saját fordításunkban idézünk.

Az orosz nyelv enciklopédiájának meghatározása egyben arra is rávilágít, hogy a szuffixumoknak miért lehet és a prefixumoknak miért nem lehet szófajmeghatározó szerepe:

"A prefixumtól és posztfixumtól eltérően, a szuffixum nem a teljes alapszóhoz csatlakozik, hanem annak szótövéhez és szorosan kapcsolódik a közvetlenül utána álló végződéshez. A szó szuffixummal történő képzése egyszersmind ennek a szónak a meghatározott szófajhoz, meghatározott ragozási típushoz való sorolását is jelenti. ... A származék/szó ragrendszerével együtt a szuffixum egy egységes szóképzési eszközt alkot, éppen ezért a szuffix/álisan képzett szavak gyakran más szófajokhoz, illetve ragozási típusokhoz tartoznak, mint az alapszók (pl. носить – носильщик, отец – отцовский, пионер – пионерка).

...A prefixumot (a szuffixummal ellentétben) nem a szótő, hanem a teljes szóalak veszi fel, éppen ezért a prefixummal képzett származék ugyanahhoz a szófajhoz, ugyanahhoz a ragozási típushoz tartozik, mint az alapszó (pl. группа – подгруппа, класс – подкласс) "(FILIN 1979. 341, 234).

A francia nyelv terminológiai szótára így definiál: "A szuffixumtól eltérően, a prefixum nem teszi lehetővé, hogy az új lexikai egység szófaja megváltozzék: a défaire éppúgy ige, mint a faire, a déraison éppúgy főnév, mint a raison stb., ugyanakkor a malheur szuffixális képzésének a malheureux melléknév és a malheureusement határozószó az eredménye (DUBOIS 1973. 389).

LAURIE BAUER az angol nyelv képzőrendszerének a jellemzésekor emeli ki: "Az angolban a prefixáció tipikusan szófajtartó, és a derivációs szuffixáció tipikusan szófajváltó" (BAUER 1983. 31).

A német nyelv szóképző elemeinek a szótárából is ezt emelhetjük ki: "A szuffixumok többsége szófajváltoztató képességgel rendelkezik. ...A prefixáció egészében véve nem tekinthető a szófajváltoztatás eszközének" (SZTYEPANOVA 1979. 528, 527).

Valóban, az indoeurópai nyelvek többségében, a prefixumok általában nem töltenek be szófajváltó szerepet, de ez nem zárja ki olyan prefixumok létezését, amelyek a szuffixumokhoz hasonlóan szófajváltoztató funkciót is betöltenek.

2.1.1.2. A valóságban azonban a k é p z ő s z e r e p e és j e l e n t é s e n e m v á l i k k ü l ö n (vö.MMNyR. I. 338), éppen ezért KÁROLY SÁNDORRAL érthetünk egyet, aki a képző-funkció fogalmát nem szűkíti le a szófajmeghatározó szerepre: "A nyelvek összehasonlítása és egy-egy nyelv jellemzése végett azonban szükséges pontosabban meghatároznunk, mit értünk képzőfunkción. Eddig általában a képzőknek azt a sajátosságát nevezték funkciónak, amely szerint a képző meghatározza a képzett szó szófaját: beszéltek deverbális, denominális, stb. képzőfunkcióról. A képzőfunkció, mint általában a funkció, bonyolult és sokrétű. Végeredményben a képző jelentése is beletartozik. Azonban az egészen ad hoc szereptől elvonatkoztatva is t ö b b f é l e e l v o n t a b b , azaz az eseteknek egy-egy csoportjára jellemző s z e r k e z e t i s a j á t s á g a (a kiemelés tőlem) lehet a képzőnek a szófajmeghatározáson kívül" (KÁROLY 1970. 349-350). Az általa felsorolt "funkcionális sajátságokat" (id. 350-355) a prefixumoknak, mint szóképző formánsoknak a vizsgálatánál is szem-

pontoknak tekinthetjük. (A képzőfunkció értelmezésével kapcsolatban vö. még: RUZSICZKY 1958., KÁROLY 1965., BERRÁR 1967.)

2.1.1.2.1. A funkció fogalma alatt alapvetően mást kell értenünk a prefixumok esetében. Elsősorban azért, mert általában a szófajmeghatározás, illetőleg szófajváltoztatás egyáltalán nem tartozik a hatáskörükbe, másodsorban azért, mert a jelentésváltoztatás tekintetében is korlátozottabb a szerepük a szuffixumokéhoz képest.

A szuffixumok és a prefixumok funkcióbeli különbsége a velük képzett származékok **s z ó f a j i s t r u k t ú r á j á n** mérhető le.

A szuffixálisan képzett származékok esetében, a négy alapszófajt (V = ige, N = főnév, A = melléknév, D = határozószó) alapul véve és azt feltételezve, hogy ezek mindegyike mind az alapszónak, mind a képzett szónak a szófaja lehet, a szótő és a képző kapcsolódási lehetősége összesen tizenhatféle lehet. Természetesen a 16 struktúratípus nem egyformán realizálódik az egyes nyelvekben. A magyar nyelvben például határozószóból is képezhetünk igét, főnevet és melléknevet (vö. KÁROLY 1970. 352): DV' **távolít**, DN' **távolság**, DA' **távoli** (D = határozószó töve, V' = igeképző, stb.). Ezek a struktúratípusok a francia vagy az orosz nyelvre nem jellemzőek (vö. GAK 1977/b. 249-251). Az oroszban viszont, a másik két nyelvvel ellentétben, a határozószóból képzett határozószó szintén a gyakori típusokhoz tartozik: DD' **тихо́нько** 'hal-
kan,csendesen,lassacskán', **ранова́то** 'meglehetősen,kissé korán'.

A prefixumok szófajtartó jellegéből adódóan, a velük képzett származékok (l.korábbi példáinkat) vagy igékből képzett igék (V' V), vagy névszókból képzett névszók (N' N, A' A, D' D) lehetnek.

A j e l e n t é s v á l t o z t a t á s szempontjából a szuffixumok a legkülönbözőleg lehetnek. Az ún. szintaktikai képzőknek például nincs igazi jelentésváltoztató szerepük (pl. a cselekvésnévképzők: m. olvasás, ang. reading, fr. lecture, ném. liesung, or. чтение). Az új szótári jelentést adó képzők egyes esetekben csak jelentésmódosító (pl. a kicsinyítő képzők: m. házacska, fr. maisonnette, ném. hauschen, or. домик), másokban viszont igazi jelentésváltoztató szerepet töltenek be (pl. a deszubsztantivális igeképzők: m. boksol, fr. boxer, ném. boxen, or. боксировать).

A prefixumok minden esetben változtatnak az alapszó jelentésén, de ez a szerepük rendszerint a j e l e n t é s m ó d o s í t á s r a korlátozódik. Az orosz nyelv kapcsán például FILIN meghatározására hivatkozhatunk: "A tiszta prefixáció során a prefixum rendszerint csak módosítja (видоизменяет, модифицирует) annak a szónak a jelentését, amely elé kerül. Például, a főnevek és melléknevek jelentésébe egyes prefixumok a tagadás vagy ellentét jelentését (правда – неправда, порядок – беспорядок, кооперативный-антикооперативный), mások pedig az ismertető jegy magas fokú, intenzív megnyilvánulásának a jelentésárnyalatát hozzák be (красавица – раскрасавица, прибыль – сверхприбыль, добрый – предобрый, реакционный – архиреакционный). Az igei prefixumok

(azaz igeekötők = **глагольные приставки**) által kifejezett jelentésárnyalatok az igei alapszó által megnevezett cselekvési folyamat jellegét határozzák meg: **МЯТЬ - ИЗМЯТЬ, ПОМЯТЬ, ПОДМЯТЬ, ПРИМЯТЬ** stb." (FILIN 1979. 234).

2.1.1.2.2. A prefixumoknak ez a szuffixumoktól való lényeges eltérése abból adódik, hogy eredetüket és jelentésüket tekintve a viszonszókkal, valóságos határozószókkal, tagadó szókkal vagy szóelemekkel mutatnak rokonságot. Ezekből keletkezve, a szuffixumoktól eltérően, a prefixumok több-kevesebb **s z e m a n t i - k a i ö n á l l ó s á g g a l** rendelkeznek. Sokan közülük (az anyanyelvi eredetűek) **h o m o n i m á k n a k** tekinthetők, mivel mint előjárószók, határozószók, stb. önállóan is használatosak. Például, a francia prefixumok közül a következőket sorolhatjuk ide: **á, avant, bien, contre, en, entre, mal, moins, non, par, plus, pour, sous, sur, sus.** A latin és görög eredetű prefixumok természetesen elvesztették önállóságukat: **dé-, dés-, é-, for-, in-, mé-, més-, pré-, re-, archi, para-, anti-,** stb. (vö. GREVISSE 1980. 118).

Az önálló szavakkal egyenértékű prefixumokról gyakran nem dönthető el egyértelműen, hogy az adott szavakban összetételi előtagok-e vagy képzőszerű szóelemek. Ezzel magyarázható, hogy a hagyományos felfogás szerint a franciában és az angolban a prefixális szóképzést az alárendelő összetételek között tárgyalják (vö. GREVISSE 1980, BAUER 1983).² A német és a hindi nyelv szóképzését elemző munkák a képzőszerű elő- és utótagokat az elő- és

utóképzőkkel együtt a szóképző elemekhez sorolják (vö. SZTYEPANOVA 1979., BARHUDAROV 1963).³

A prefixumok sajátos természetéből adódóan, a képzett szavak (elsődleges jelentéseikben) csaknem mindig feloldhatók s z i n - t a g m á k k a l. A prefixum alárendelt szintagmatagként, mint már említettük, a viszonzószónak, határozószónak vagy tagadó szónak felel meg (pl. or. предобрый/очень добрый 'túl jó', бездомный /без дома 'hajléktalan', 'ház nélküli').

Mindebből az is következik, hogy a prefixumok jelentése jól behatárolható, de a jelentéskörük jóval kisebb a szuffixumokéhoz képest. V.G. GAK pl. az orosz és a francia prefixumokat a következő szemantikai csoportokba sorolja: 1. térbeli jelentésűek (в-, из-, под-, над- stb.; en-, ex-, sous-, sur-); összekapcsolást vagy szétválasztást jelentők (с-, раз-; con-, dis-); 3. tagadók (без-, не-; in-, sans-, a-); 4. mennyiséget jelentők (одно-, двух-, много-; uni-, di-, pluri-, mono-, bi-, poly-); 5. intenzitást kifejezők (пере-, пре-, недо-, на-, наи-, сверх-; extra-, outre-, sur-, ultra-, hyper-, hypo- stb.); 6. azonosító prefixumok (же-, квази-, псевдо-; para-). (Vö. GAK 1977. 248).

A képzők száma és használati köre szemantikai csoportonként, a szemantikai csoportok aránya pedig nyelvenként változik. Például a térbeli, illetőleg helyi jelentésű igei prefixumok használata jóval elterjedtebb az orosz vagy német nyelvben, mint a franciában.⁴ Az orosz prefixumok ezen kívül a melléknév- és főnév képzésben is produktívak (подмосковный 'Moszkva környéki',

ПОДОКОННИК 'ablakpárkány'). A franciában ez a használatuk az írott nyelvre korlátozódik (*sublunaire* 'a Hold alatti').

Az egyes szemantikai csoportokon belül a görög-latin eredetű és az anyanyelvi prefixumok gyakran hármas szinonimasorokat alkotnak (pl. fr. *sous-*, *sub-*, *hypo-*; ném. *unter-*, *sub-*, *hypo-*, *hyp-*; or. *под-*, *суб-*, *гипо-*). Az idegen eredetű prefixumok elsősorban a szaknyelvi terminológiában használatosak és gyakran csak az adott nyelvhez tartozó kölcsönszavakon produktívak.

Szerkezeti szempontból a prefixumok általában egyszerűek. Összetett prefixumokat csak kivételesen találunk az egyes nyelvekben: pl. *при-со-единить* 'hozzácsatol', *по-при-от-крывать* 'kissé kinyit (egy darabig)'.

2.1.1.3. Az egyes nyelveket aszerint is jellemezhetjük, hogy a prefixumaik mennyire vesznek részt önállóan az új szavak alkotásában. Például az angolban, feltehetően a névszó és az ige ketős szófajiságából adódóan, a prefixumok tőnevekből is képezhetnek igéket. A franciában, németben vagy oroszban ún. tiszta prefixációval (amikor a prefixumot az alapszó szótári alakja veszi fel) nem képezhetünk denominális igéket, mivel a névszó a prefixummal egyidejűleg igeképzőt vesz fel. A magyar 'lecsendesít', 'megnyugtat' jelentésű ekvivalenseken szemléltethetjük:

ang. *becalm* ← *calm* 'csendes, nyugodt', 'lecsendesít'
fr. *apaiser* ← *la paix* 'béke, békesség, nyugalom'

ném. beruhigen ← ruhig 'nyugodt, mozdulatlan, csendes'

or. успокоить ← покой 'nyugalom, béke, pihenés'

A szóképzésnek azt a módját, amikor a prefixumot nem az alapszó szótári alakja veszi fel, *p a r a s z i n t e t i k u s* képzési módnak nevezzük (vö. GREVISSE 1980. 132, Gr.-80, 138). A paraszintetikus vagy, a szovjet nyelvészek terminusával élve, a prefixális-szuffixális képzés elsősorban az alapszótól eltérő szófajú származékok létrehozásának az eszköze (pl. denominális igék). Az oroszban és a franciában a denominális névszóképzésben is gyakran találkozhatunk paraszintetikus képzésekkel (pl. or. под-стаканник 'pohártartó', fr. *encolure* 'nyak (lóé)').⁵

A paraszintetikus képzési módnak kétféle változata ismert: 1. az alapszó a prefixummal párhuzamosan egy képzőt vesz fel; 2. az alapszó a prefixummal párhuzamosan egy szófajjelölő toldalékot vesz fel. Ez utóbbit a szóképzéstan nyelvén szólva *Ø s z u f f i x á c i ó v a l* történő paraszintetikus képzésnek nevezzük.

1. Mint idézett példáinkból is kitűnik, a francia és az orosz denominális igékben az alapszók a prefixummal együtt egy-egy denominális igeképzőt vettek fel. Az igeképzők azonban lényeges eltérést mutatnak a kétféle nyelvtípus esetében.

A franciában az -er végződés kettős funkciójú lehet: míg a tőigékben (pl. *parler* 'beszélni', *montrer* 'mutatni') csupán egy-funkciójú, azaz a főnévi igenév végződésének felel meg, a szuffixálisan és a paraszintetikusan képzett denominális igékben ket-

tős funkciójú, mivel egyszerre tölti be a szófajváltoztató igeképző és a ragozási típusba soroló főnévi igenév-végződés szerepét. Az -er végződés igeképzői mivoltát megerősíti az a tény is, hogy a négyféle főnévi igenévi végződés (-er, -re, -ir, -oir) közül csak az -er és az -ir lehetnek képzőformánsok a denominális igékben: pl. baser 'megalapozni', achalander 'vevőket, vásárlókat szerez'; blanchir 'fehérít', appauvrir 'elszegényít'. A deverbális igeképzők pedig kizárólag -er végűek lehetnek: pl. voleter 'röpdös, röpköd', tutoyer 'tegezni' (vö. GREVISSE 1980. 106-107, 132).

A francia igeképzőktől eltérően az orosz igékben, akár szuffixálisan, akár paraszintetikusán képzettek, a szervesen összetartozó, de mindig lineárisan egymáshoz kapcsolódó képzőket és végződéseket a morfológiai elemzés külön-külön tartja számon: pl. бел-ить – бел-еть 'fehérít - fehérlik', о-бедн-и-ть – о-бедн-я-ть 'elszegényít'.

2. A német denominális igékben, a franciával ellentétben, nem tulajdonítanak képzőfunkciót a névszóhoz csatlakozó főnévi igenév-végződésnek. M.D. SZTYEPANOVA a feuer-n 'fűt, tüzet rak', fisch-en 'halászik (halat fog)' típusú képzéseket az ún. implicit (képző nélküli) szóalkotási modellhez sorolja és mint ilyet, a morfo-szintaktikai szóképzés körébe utalja (vö. SZTYEPANOVA 1979. 526-527). Ennek értelmében a beruhigen típusu, azaz a prefixummal és a főnévi igenév végződésével alkotott igéket a paraszintetikus képzés \times szuffixációval történő esetének kell tekintenünk. A francia és a német denominális igék egybevetése alapján azonban

úgy tűnik, hogy a két nyelv igeképzése között valójában nincs is különbség: a német főnévi igenév végződése sem csupán az alapszó szófaját változtatja meg, hanem új jelentéssel bíró lexikai egységet hoz létre. Véleményünk szerint itt nem is annyira kétféle képzési módról, mint inkább ugyanannak a képzési módnak a kétféle interpretációjáról beszélhetünk.

A \emptyset szuffixiációval történő paraszintetikus képzésre egyébként számos példát találunk az orosz nyelvben: *забор* 'távfutás', *беззубый* 'fogatlan', *вновь* 'újra, újból'.

Összegzésképpen leszögezhetjük, hogy minden olyan esetben, amikor a képzett szó nem állítható szembe a prefixum nélküli szóval akár azért, mert az alapszó egy szuffixumot, akár azért, mert az alapszó egy szófajjelölő végződést vett fel, a származékszót a paraszintetikus képzési mód produktumának tekintjük.

2.1.2. A képzőfunkció határesetei

2.1.2.1. Egyes nyelvekben (pl. a francia) a paraszintetikus képzéseknek még egy olyan, az eddigiektől eltérő változatával is találkozhatunk, amikor a származékokban a prefixumok az alapszók szótárilag nem regisztrálható, úgynevezett \emptyset m o r f é - m á s szótövei elé kerülnek. Mivel ezek a szótövek semmiféle végződést nem vesznek fel, alakilag igen közel állnak a prefixális képzésekhez.

Vegyük például a francia *antigel* 'fagyásellenes, fagyálló' és *antiglisse* 'csúszásmentes, csúszásgátló' melléneveket. Látszólag egyformák, mindketten szuffixum nélküliek és prefixálisan képzett származékoknak tűnnek. Mégis, ha a szófaji struktúrájuk szempontjából vizsgáljuk őket, kiderül, hogy kétféle képzési típussal állunk szemben:

a/ *antigel* ← *gel* 'fagy, fagyás' ← *geler*

b/ *antiglisse* ← (**glisse*) ← *glisser*

Tehát: a/ *anti-gel*: A' [VN'] ; b/ *anti-glisse*: A' V₀. Az első esetben az *anti*- prefixum egy deverbális főnévből képez mellénevet, azaz szófajváltoztató funkcióban szerepel, a másodikban viszont az *anti*- prefixum egy Ø morfémás deverbális melléknévhez járul, ezért ez esetben nem beszélhetünk szófajváltásról. Az *anti-glisse* típusú származékokat paraszintetikusan képzetteknek kell tekintenünk, mivel nem állíthatók szembe prefixum nélküli alapszókkal.

2.1.2.2. Hasonló megoldásból nem tekintjük prefixálisaknak M.D. SZTYEPANOVA kivételesnek tartott német nyelvű példáit sem (vö. SZTYEPANOVA 1979. 527). A prefixummal ellátott denominális igék, amelyekben a főnevek az előképzőkkel párhuzamosan a főnévi igenév végződését veszik fel, szintén paraszintetikus képzések:

betiteln	'címet ad, címmel ellát'	←	Titel	'cím'
entgiften	'méregtelenít'	←	Gift	'méreg'
vergolden	'(be-/meg)aranyoz'	←	Gold	'arany'
zerfleischen	'szétmarcangol'	←	Fleisch	'hús'

Mintegy érdekességképpen megemlíthetjük, hogy a paraszintetikus képzésmódnak ez a típusa (префиксация в сочетании с нулевой суффиксацией) oly gyakori az orosz nyelvben, hogy az akadémiai nyelvtan külön tárgyalja az így képzett főneveket és mellékneveket (vö. Gr-80. I. 238, 318).

A német és az orosz prefixumok tehát nem képesek önmagukban az alapszótól eltérő szófajú származék létrehozására.

2.1.2.3. Jóllehet az angollal már másképpen áll a helyzet, itt kell említést tennünk egy, az angol szófajváltó prefixumokkal kapcsolatban felfedő problémáról.

SKARUPIN szófajváltásról beszél a nem lexikalizálódott melléknévi igenevek tagadó képzős származékai esetében is, mint például, unaided 'segítség nélkül(i), maga erejéből' (az orosz fordításban: **делающий что-либо, не прибегая к помощи**), mivel a hasonlóan képzett szavak nem vezethetők vissza sem melléknevesült igenévre, sem pedig egy nekik megfelelő tagadó képzős igére (*unaid - nem létezik). (Vö. SKARUPIN 1963. 151).

E tekintetben lehetetlen egyet nem értenünk V.V. LOPATYIN-nal, akinek a megfogalmazása szerint a melléknévi igeneves származékok semmiben sem különböznek az azonos szóképzési modell szerint képzett melléknevektől, hisz a melléknévi igenevek a szóképzés tekintetében meglehetősen önállóan, az igétől függetlenül "viselkednek" és ugyanúgy vesznek részt (motiválnak) a szóképzésben, mint a "rendes" melléknevek: "Не являются отглагольными ... и образования, непосредственно мотивированные причастиями Дело в том, что по своим словообразовательным свойствам причастия "ведут себя" достаточно самостоятельно и независимо от глагола. Они выступают в качестве мотивирующих слов в тех же словообразовательных типах, что и обычные прилагательные"

(LOPATYIN 1977.90). A melléknévi igenevek tagadó képzős származékai tehát, a többi melléknévhez hasonlóan, a nem szófajváltó prefixális képzések típusába (A' Apart) tartoznak.

2.1.3. Prefixumok szófajváltó funkcióban

2.1.3.1. Bármennyire is egyértelműnek látszik a prefixum meghatározása a f r a n c i a nyelvben, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a phares antibrouillard 'ködfénylámpa', antichar 'tánelhárító' típusú prefixális úton képzett denominális mellékneveket. Az anti- prefixumnak az alapszó szófaját megváltoztató képessége kétségekívül ellentmond a hagyományos értelmezésnek:

a funkcionálisan eddig "semleges" morfémának tartott prefixum fogalmát a hasonló esetekben módosítani kellene.

Ez a vélemény fogalmazódik meg bennünk A. REY (1969.) "Un champ préfixal: les mots français en anti-" című cikke olvasása közben, erre a következtetésre jut Sz.SZ. IVANYICKAJA (1974.) az "О некоторых особенностях префиксального словообразования в современном французском языке (на примере производных с префиксом anti-)" című cikkében, vagy C. W. G. BOSWELL (1977.) is a "Prefixes in contemporary French" című cikkben.

A két nyelv prefixális szóképzésében kimutatható funkcióbeli sajátosságokról szólva, BOSWELL nem tartja kizártnak az angol nyelv analógiás hatását a francia szóképzésben: "... the fact that parallel developments are taking place does not necessarily argue this new aspect of French morphology is the result of English influence, although that possibility cannot be ruled out" (BOSWELL 1977. 18).

A. REY szerint viszont, valamennyi görög-latin morfológiai elemeket átvett nyelvben kimutatható a morfo-szemantikai mezők hasonlósága, éppen ezért úgy véli, hogy a hasonló rendszerek funkcionális egybevetése nemcsak érdekes, de tanulságos is lehetne a számunkra (vö. REY 1968. 46.)

A szófajváltó prefixumoknak a mai francia nyelvben tapasztalt egyre növekvő produktivitása szolgáltatja a témát M. VOIR (1982.) "Les préfixes transcatégorique" című cikkéhez. Bizonyítékként a cikk függelékében közli az 1976-1981 közötti sajtótermé-

kekben talált neologizmusok listáját. Az új képzésekben megjelenő előképzők száma a szófajváltó funkció kiszélesedésének (extension de la catégorie des préfixes trans-catégorie) a bizonyítéka (vö. VOIR 1982. 39-46).

A korpusz 268 denominális melléknévben 9 különféle prefixum fedezhető fel. A példák alapján összeállított gyakorisági listánk jól érzékelteti az egyes előképzők feltehetően változó produktivitását: anti- (217), inter- (24), hors- (12), post- (5), pro- (5), trans- (2), contre- (1), intra- (1). Tehát, a legproduktívabb, mondhatnánk, az egyetlen gyakori produktív előképző az anti- (81 %), kevésbé produktívak az inter- (9 %) és az hors- (4.5 %), a többi előképző mindössze az összképzések 5.5 %-ban szerepel, így előfordulásukat csupán az analógiás hatásnak tudhatjuk be.

Végső soron valamennyi neologizmus, az alkalmi, azaz improduktív képzéseket is beleértve, a szófajváltó funkció erősödését jelzi a francia prefixális képzések körében.

Összegzésképpen hangsúlyoznunk kell, hogy a francia prefixumok - az angoloktól eltérően - szófajváltói minőségükben csaknem kizárólag denominális, s ezen belül is főleg deszubsztantivális (substantivum = főnév) mellékneveket képeznek. A képzett melléknevek tehát szófaji struktúrájukat tekintve általában az A' N struktúratípusnak felelnek meg (NA' = denominális melléknév utóképzővel: A' N = denominális melléknév előképzővel, stb.) pl:

action antitabac	'dohányzásellenes mozgalom'
prêt interbibliothèques	'könyvtárközi kölcsönzés'

communication intra-entreprise 'vállalaton belüli összeköttetés'
programme post-1981 'az 1981 utáni program' stb.

(A példákat VOIR cikkéből kölcsönöztük.)

2.1.3.2. A szófajváltó prefixumok produktív jellege még nyilvánvalóbb az angol nyelvben. A korábban idézett definíció ellenére LAURIE BAUER is külön fejezetben tárgyalja őket (prefixe class-changing: BAUER 1983. 217). Az idesorolt a-, be-, en- prefixumok, funkciójukat tekintve, alapvető eltérést mutatnak a későbbiekben részletesen is tárgyalásra kerülő melléknévképzőkkel szemben.

Az a- prefixumos származékok rendszerint kettős szófajú N/V szavakból képzett, sajátos funkciójú melléknevek: "The adjectives formed by this process are restricted to predicative position: **the house is ablaze, *the ablaze house**" (BAUER 1983. 217). Sajátos állítmányi funkcióra a 'pred adj' szótári jelzés utal (vö. HORNBY 1987.). Az a- prefixum olykor határozószót is képez. A két szófaj azonban gyakran összekapcsolódik: az a- prefixummal képzett melléknevek gyakran, a határozószók mindig kettős szófajú szavak.

Az eltérő szófaji struktúrájú képzéseket a következő példákkal illusztrálhatjuk:

a/ A' [N/V]

'vizen hányódó'		'mosás, mosakodás'
awash	←	wash
'vízzel elárasztott'		'meg-/le-/ki- mos'

b/ A' /Adv' [N/V]

		'láng/ok/, lobogó tűz'
'égő, ragyogó'		'ragyogás, tündöklés'
ablaze	←	blaze
'láng/ok/ban, tűzben'		'lángol, lobog'
		'ragyog'

c/ Adv' /A' [N/V]

'alva, álomban'		'alvás, álom'
asleep	←	sleep
'alvó'		'alszik'

Idézett példáink egyben azt is szemléltetik, hogy kettős szófajú alapszavakról lévén szó, ezúttal k e t t ő s m o t í v á c i ó r ó l beszélhetünk, mivel az adott származékok egyidejűleg denominális és deverbális képzéseknek is felfoghatók.⁶

A be- és az en- prefixumok, jóllehet LAURIE BAUER erről nem tesz említést, szintén kettős szófajú névszókból képeznek tárgyas igéket, így véleményünk szerint a prefixumok szófajváltoztató szerepe ^{nem} egyértelmű ezekben az esetekben.

A be- prefixum főnevekből (N/V) és melléknevekből (A/V) képez igéket:

			'barát'
befriend	'pártol, támogat'	← friend	
			'megbarátkozik'
			'csendes, nyugodt'
becalm	'lecsendesít'	← calm	
			'lecsendesít'

Az en- prefixum csak főneveken (N/V) produktív:

			'síremlék, sírkő'
entomb	'eltemet'	← tomb	
			'eltemet'
			'kelepce, csapda'
ensnare	'tőrbe csal'	← snare	
			'tőrbe csal'

LAURIE BAUER csak ezt a három prefixumot veszi fel a listájára, a többi előfordulást 'izolált' esetként tartja számon:

pl. de-: debark 'partra száll', dis-: disbar 'üggyédi kamarából kizár', non-: non-stick 'a teflon (edények)', un-: unhorse 'lóról leszállít, nyeregből letaszít/ledob'.

Az angol prefixumoknak erre a többi európai nyelvtől eltérő sajátosságára régen felfigyeltek a szovjet nyelvészek is. V.N.

SKARUPIN például több, mint negyedszázada szentelt érdekes cikket ennek a problémakörnek "О специфике префиксации в английском языке" (1963.) címmel.

A cikkíró 25 prefixumot vesz fel a szófajváltó előképzők listájára, amelyek közül többen is ma már improduktívak (vö. SKARUPIN 1963. 146).

A prefixumok között 10 denominális igeképzőt sorol fel, amelyeket főnevek, vagy melléznevek vehetnek fel (be-, de-, dis-, en-/in-, inter-, out-, re-, un-). A többi 15 prefixum melléknévképzőként szerepel (ante-, anti-, inter-, intra-, multi-, non-, over-, poly-, post-, pre-, pro-, sub-, super-, supra-, un- és under-, amelyet listán kívül említ), a származékok alapszávaiban főnevek, szószerkezetek és melléknévi igenevek ismerhetők fel.

Az angol szófajváltó prefixumok között, a franciához hasonlóan, az i d e g e n e r e d e t ű (latin, francia, görög) előképzők dominálnak. A két nyelv közös szóképző elemeinek az egybevető vizsgálata ezúttal is újabb tanulmány témájául szolgálhatna.

2.1.3.3. Különösképpen érdekesnek ígérkezik a szófajváltó funkcióban is produktív tagadó előképzők elemzése. Nemcsak azért, mert a francia non- az angolban, a görög anti- pedig mindkét nyelvben új funkció- és jelentésbeli sajátosságokra tett szert, hanem elsősorban azért, mert ez az európai nyelvekben mégiscsak szórványosnak mondható jelenség alapvető sajátásnak tűnik az indoeurópai nyelvcsalád tőlünk távoleső nyelveiben, így a hindiben.

A francia prefixumok kapcsán már felvetettük az angol nyelv analógiás hatásának a lehetőségét. Az angol és a hindi vonatkozásában ANTAL LÁSZLÓ szavait idézhetjük: "...az angol nyelv távoli rokonságban van mind a hindi, mind az orosz nyelvvel. Típus tekintetében az angol és a hindi ma sok párhuzamot mutat fel..." (ANTAL 1981. 34). Felvetődhet a kérdés, hogy a szófajváltó prefixumok megjelenése az angol nyelvben vajon nem az Indiában esetlegesen elszenvedett hatásokkal hozhatók-e összefüggésbe. Mindenesetre az ottani nyelvek eme sajátosságára mások is felfigyeltek: "Les dérivatifs dont dépend la partie du discours des mots sont préposés dans certaines langues, par exemple en birman" (TOGEBY 1951. 225).

2.2. Tagadó előképzők szófajváltói funkcióban

2.2.1. Az angol non- és anti- előképzős melléknevek

SKARUPIN képzőlistáján két tagadó prefixum, az anti- és a non- fedezhető fel, nem számítva az un- előképzőt, amely csak melléknévi igeneves származékokban szerepel. A franciától eltérően, ezek nemcsak denominális, hanem deverbális mellékneveket is képezhetnek.

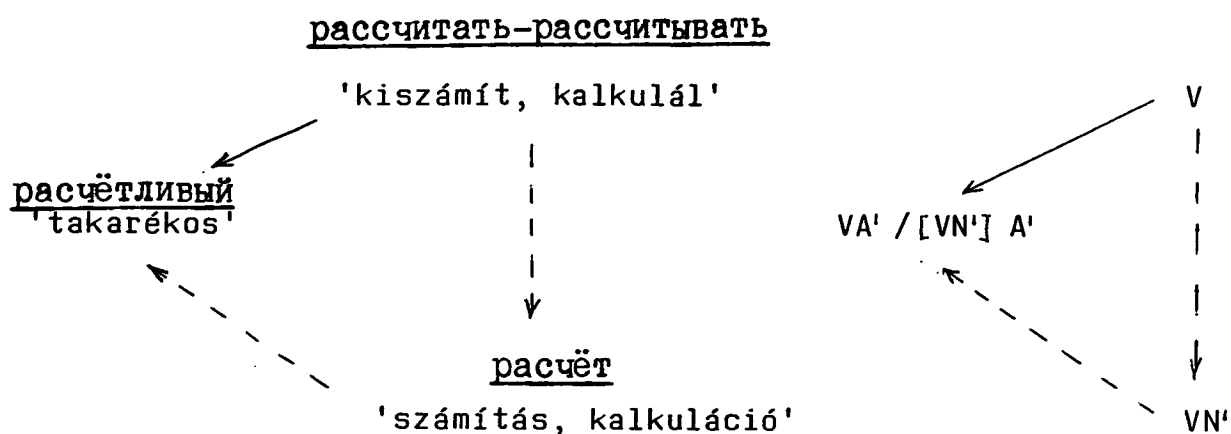
Számunkra meglepő, hogy LAURIE BAUER képzőrendszer-tanulmányából az anti- teljesen kimaradt és a non- is csak futólag említődik, holott meglehetősen produktív a műszaki terminológiában. (vö. BAUER 1983). A képzőhasználatban jelentkező funkcionális és

szematikai hasonlóság külön is indokolttá teszi a két tagadó prefixum együttes tárgyalását.

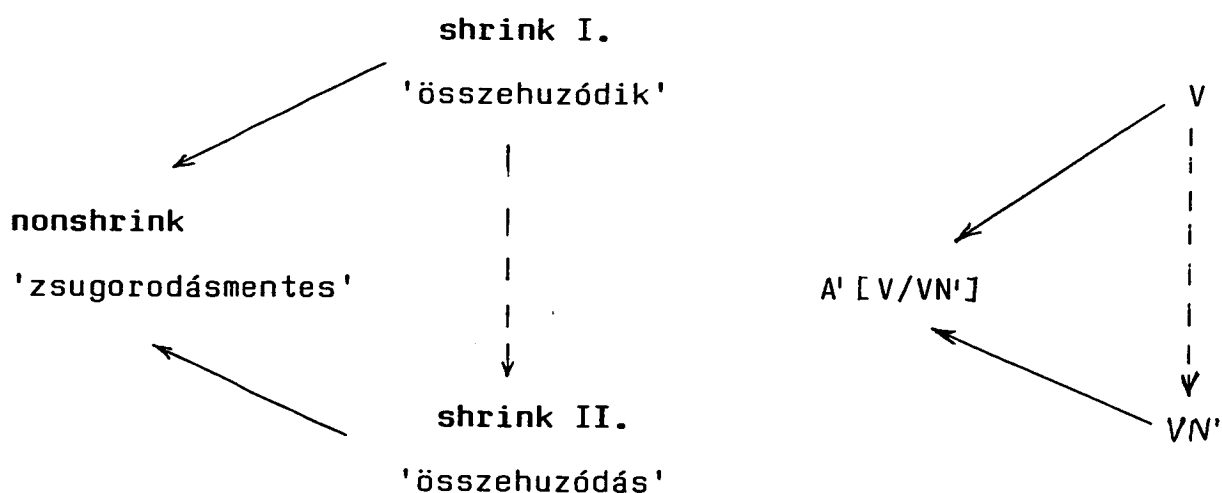
A tagadó képzős származékok, szófaji struktúrájukat tekintve, általában tőigékből (az anti- esetén ritkábban), vagy t ő - n e v e k b ő l képzett melléknevek. A kétféle struktúratípus azonban ezúttal sem különül el mindig élesen, hisz a deverbális képzésekben továbbra is rendszerint kettős szófajú szavak (V/N vagy N/V) játszanak motiváló szerepet.

2.2.1.1. A non- és az anti- előképzős d e v e r b á l i s melléknevek az alapszók kettős szófaji jellegéből adódóan mindig kettősen motiváltak. A k e t t ő s m o t i v á c i ó morfológiai szinten k é t f é l e s t r u k t ú r a t í p u s b a n tükröződik. Ennek megfelelően, a mellékneveket vagy az igéből egy derivációs lépésben képzett deverbális származékoknak, vagy az igéből szintaktikai úton (szófaji átcsapással) képzett főnév denominális származékainak tekintjük. Ezek tulajdonképpen az ige másodszármazékainak felelnek meg. Az első esetben tehát közvetlen, a másodikban pedig közvetett igei motivációról beszélhetünk.

A kettős motiváció jobb megértése érdekében LOPATYIN ideillő példáját idézzük, a szemléletesség kedvéért a struktúratípusok ábrájával kiegészítve:

Az angol melléknevek esetében ez a kép annyiban módosul, hogy prefixális képzésekkel, valamint kettős szófajú alapszavakkal állunk szemben:

Véleményünk szerint, az orosz melléknévre felírható **VA' / [VN'] A'**, valamint az angolra alkalmazható **A' [V/VN']** struktúratípusok tulajdonképpen a kettős motiváció két alaptípusának tekinthetők.

Az angol tagadó képzős mellékneveket motiváló igék többnyire c s e l e k v é s n e v e k k e l esnek egybe. Ez utóbbiak másod-jelentéseikben a cselekvés tárgyára, eredményére, sőt olykor a cselekvést végzőre, illetve annak elszenvedőjére is utalhatnak. Alábbi példáink jól szemléltetik a különféle lehetőségeket:

non-dazzle	'tompított (fényszóró)'
antidazzle	'vakításmentes, fénytompító'
← dazzle I.	'képrázat, (el)vakítás'
← dazzle II.	'(el)kápráztat, (el)vakít'
antiflash	'égést/pörkölést álló, tűzálló'
← flash I.	'(fel)villanás, fellobbanás, felvillanó fény'
← flash II.	'(fel)villan(t), fellobban(t), lángra lobban(t)'
non-ladder / nonrun	'szemet nem eresztő, szembiztos (harisnya)'
← ladder I. / run I.	'(le)futó/leszaladó szem (harisnyán)'
← ladder II. / run II.	'szalad a szem (harisnyán)'

Az anti- prefixum gyakran szinonimapárokat képez:

antifreeze/freezing	'fagyálló, fagyásgátló'
anti-crease/-creasing	'gyűrődésgátló, gyűrődésmentes'

anti-skid(ding)

'csúszásgátló, csúszásmentes'

anti-slip(ping)

de:

anti-fouling

'tartósító, rothadásgátló'

anti-fogging

'ködösztató (berendezés)'

A **non-** képzős melléknevek között is találunk hasonló szinonimákat:

non-ladder/ -laddering 'szembiztos (harisnya)'

non-slip(ping) 'csúszásmentes, csúszásgátló'

de:

nonfading

'nem fakuló, fény-/napálló'

A sok tekintetben hasonló jelentésű **non-** és **anti-** prefixumok közös szinonimasorok alkotására adnak lehetőséget:

non-skid / anti/slip/skid/creeper 'csúszásmentes'

antiskid/slip / non-slip(ping) 'csúszásgátló'

A prefixumok között azonban bizonyos **j e l e n t é s s p e c i a l z á l ó d á s** figyelhető meg. Az 'olyan, ami nem enged a

motiváló szó által megnevezett cselekvésnek (jelenségnek)' első-sorban a non- , 'a motiváló szó által megnevezett cselekvés (jelenség) ellen irányuló, annak létrejöttét gátló' jelentés pedig az anti- prefixum szemantikai sajátossága. Ez a jelentésselkülönülés figyelhető meg a következő példában:

noncrease	'gyűrhetetlen, gyűrődésmentes'
anti-crease/-creasing	'gyűrődésgátló'

A non- és az anti- prefixumok ezekben a jelentéseikben a műszaki terminológiában (közlekedés, autó-, textilipar) produktívak.

2.2.1.2. A d e n o m i n á l i s mellékneveket a motiválatlan főnevekből képzett non- és anti- prefixumos származékok szemantikailag egymástól jól elkülöníthető csoportjai alkotják.

A kisebb számban előforduló non- előképzős melléknevek közös jelentése 'vmin kívüli, vmin kívül álló', még konkrétabban, 'olyan, aki nem tartozik a motiváló szó megnevezte szervezett embercsoportba' , illetve 'olyan, ami ennek a hatáskörén (tevékenységén) kívül esik'. Például:

non-partisan	'párton kívüli, pártatlan'
non-party	'párton kívüli'
non-union	'szervezetlen, szakszervezetbe nem tartozó'; 'nem szakszervezeti'

Kivétel:

non-profit 'nem anyagi célokat szolgáló, nem haszonra
dolgozó'

non-quota 'kvótán felüli bevándorló'

Az **anti-** val képzett melléknevek szemantikai alcsoportjait
a 'vmi ellen irányuló' közös jelentés kapcsolja össze.

a/ **A m ú s z a k i** terminológiához tartozó melléknevek
konkrét jelentése: 'olyan, ami véd a motiváló szó megnevezte
dolog, jelenség káros hatásától, gátolja annak keletkezését':

anti-dust 'porvédő (berendezés)'

antirust 'rozsdavédő (szer), rozsdamentes (öt-
vözet)'

b/ Az **anti-** prefixum igen produktív a **k a t o n a i**
szaknyelvben, a melléknevek alapszavai általában különféle fegy-
vernemeket, harci eszközöket jelölnek:

anti-tank 'tankelhárító (tanktámadást elhárító,
attól védő)'

anti-gas 'gázvédelmi (gázháborút elhárító,
attól védő)' ,
vagy 'gázfertőzés ellen védő'

c/ A t á r s a d a l o m p o l i t i k a i terminológiához tartozó melléknevek esetében az alap- és motiváló szavak egybeesnek. A melléknevek a bennük szereplő főnevek által megnevezett dolgokkal, jelenséggel való aktív szembenállást fejezik ki:

anti-war	'háborúellenes' (kampány, tevékenység)
anti-trust	'trösztellenes'

Összegzésképpen leszögezhetjük, hogy az angol nyelvben az **anti-** és **non-** prefixumok, meghatározott jelentéseiknél fogva, a nyelvnek csak korlátozott, konkrét szaknyelvi területein produktívak.

2.2.2. A francia anti- előképzős melléknevek

2.2.2.1. A francia szóképzéssel behatóbban foglalkozó hazai és külföldi nyelvészek között, A. DARMSTETER-től J. DUBOIS-ig vagy K. NYROP-tól K. TOGEBY-ig nincs senki, aki ne keresett volna magyarázatot az **anti-** prefixumnak a főnévből melléknevet képező képességére. A róla szóló cikkek közül (vö. A. REY 1968., SZ. SZ. IVANYICKAJA 1974., A. ZRIBI-HERTZ 1974., D. CORBIN 1979., M. VOIR 1982.) elsősorban azokra hivatkoztunk munkánk első részében, amelyekben a szerzők a prefixum funkcionális szerepére hívják fel a figyelmet.

A szófajváltó funkció a legkülönbözőbb elnevezésekben jut kifejezésre: "transformateur fonctionnel" (REY), "транспозитор" (IVANYICKAJA), "préfixés transcatégorie" (VOIR). JEAN PEYTARD a mai francia prefixális szóképzést tárgyaló disszertációjában az anti- prefixum kapcsán "transzlációs" jelenségről (phénomène de "translation") beszél, amely a prefixális képzést, ez esetben, a szuffixálishoz teszi hasonlónak: "C'est un des rares préfixaux qui fonctionne, á ce niveau, comme un suffixal et qui puisse opérer des translations grammaticales" (PEYTARD 1971 II. 460).

A fenti terminusok azonban korántsem újkeletűek. Maga PEYTARD is valamivel később, a sok tekintetben szinonim jelentésű anti- és contre- előképzős származékok kontrasztív vizsgálatánál, LUCIEN TESNIERE-t idézi: "contre- ne change jamais la classe grammaticale de la base, anti- peut transférer l'adjectif dans le substantif ou le substantif dans l'adjectif. Il est "transférable" (PEYTARD 1971. II. 497). A tesnière-i transzláció-elmélet viszont, természetesen, korábbi "tudománytörténeti előzményekre" támaszkodik (vö. KÁROLY 1963. 179-180). Így például, "Bally transposition, transponende és transpositeur" kifejezései durván megfelelnek Tesnière translation, transféré és translatif elnevezéseinek: a szófajváltás művelete a translation, a szó a megváltoztatás előtt a transféré, a megváltoztató nyelvi eszköz a translatif és a megváltoztatott szó a transféré" (KÁROLY 1963. 180).

A tesnière-i transláció (szófajátváltás) fogalmának az elemzésénél azonban felvetődhet bennünk a kérdés, hogy vajon a főnevekből képzett anti- előképzős melléknevek esetében a szófajátváltás csupán szintaktikai természetű-e. "Mert mi is az a transláció? Semmi más, mint a szófaj kategóriájának s z i n - t a k t i k a i jellegű megváltoztatása (a kiemelés tőlem), pl. egy főnévnek olyan átalakítása, hogy melléknévi szerep betöltésére alkalmas legyen, ilyen vagy amolyan morfológiai eszköz (praepositio, postpositio, est, suffixum) segítségével vagy külső jegy nélkül" (KÁROLY 1963. 179).

Az anti- prefixumos származékok esetében, úgy véljük, a képzési folyamat jóval összetettebb: a főnévi alapszóból képzett melléknevek, vagy a melléknévi alapszóból képzett főnevek az egyes esetektől függően tekinthetők a lexikális, vagy a szintaktikai szóképzés produktumainak. (vö. NAGY 1969.: lexikális szóképzés). Természetesen, a prefixális úton képzett denominális melléknévszármazékok (a melléknévi alapszók kivételével) a lexikális szóképzés, a prefixummal ellátott főnevek szófajváltoztatásával nyert melléknevek pedig a szintaktikai szóképzés körébe sorolhatók. Mindamellet az sem kétséges, hogy a kétféle képzési mód gyakran összefonódik a kettős szófajú származékok esetében.

2.2.2.2. A szóképzés lexikális, vagy szintaktikai voltának az eldöntése (eldönthetősége) kétségkívül a származékszók egy- vagy kettős szófajiságával van szoros összefüggésben. A s z ó - f a j i s a j á t s á g o k alapján az anti- prefixumos melléknevek a következő típusúak lehetnek:

I. Egyszófajú melléknevek

antiengin	'rakétaelhárító'
anti-sous-marin	'tengeralattjáró elleni'

II. Kettős szófajú melléknevek

a/ A/N

antihalo	'fényudvarmentes', 'fényudvarképződést gátló anyag'
antiparasite	'zavarelhárító/-szűrő', 'zavarszűrő berendezés'

b/ N/A

antifriction	'csapágyfém', 'súrlódásgátló'
antiradar	'radarelhárító berendezés', 'radarelhárító'

Az e g y s z ó f a j ú melléknevek esetében, írja JEAN PEYTARD, teljesen transzlációról beszélhetünk: "- des bases substantivales, une fois les lexies construites, voient celles-ci fonctionner uniquement comme adjectifs: la translation est totale -sous-marin (s)/anti-sous-marin (a), -tank (s) / antitank (a), -char (s) / antichar (a), -kommintern (s) / antikommintern (a),

-parti (s) / antiparti (a), -radar (s)/ antiradar (a)" (PEYTARD 1971. II. 46o). Mégis mennyire igaz, hogy a nyelv mozgása sohasem áll meg: mintegy tíz évvel később, az **anti/-/char, antimissile, antiparasite, antiviol** melléknevek már főnévi használatban is megjelennek (vö. VOIR 1982. 33).

Az adott szóképző modell produktivitását mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a neologizmusokban a motiváló szó szerepében az egyszerű **k ö z n e v e k** e n kívül más főnevek és más szófajú szavak is megjelennek. NYROP igen szellemesen illusztrálja a nap mint nap keletkező, meglepőbbnél meglepőbb alkalmi képzéseket: **"J'ai cessé d'être anti-mondain, aussi bien qu'anti-concierge ou anti-bicycliste. Je ne suis plus particulièrement anti-rien, á force sans doute d'être devenu anti-tout"** (NYROP 1936. III. 232). VOIR sajtóból vett példáiban viszont az **anti-** prefixum - feltehetően a **'vmi/vki elleni/-ellenes'** jelentésének köszönhetően - egészen mindennapinak, már-már közhasználatúnak tűnik. A mellékneveket motiváló szavak a legkülönfélébbek lehetnek:

- **t u l a j d o n n e v e k** : campagne **anti-Argentine** 'Argentina-ellenes kampány, manifestation **anti-Giscard** 'Giscard-ellenes tüntetés', candidat **anti-Giscard** 'a vele szemben álló ellenzéki jelölt';

- **b e t ű s z a v a k** : manifestation **anti-O.A.S.** 'Titkos Katonai Szervezet-ellenes tüntetés', polémique **anti-P.S.** 'a Szocialista Párt ellen felszólaló / vitatkozó', 'az ellene irányuló vádirat';

- j e l z ő s k i f e j e z é s e k : anti-marché commun 'közös piac elleni/-ellenes, abris anti-retombées radioactives 'sugárzásbiztos óvóhelyek', climat anti-forces de l'ordre 'rendfenn-tartó erők-ellenes légkör';

- n é v m á s o k : il est antitout 'mindent ellenző, minden-nel szemben ellenséges', c'est... anticeci, anticela 'ez...ilyen-meg olyanellenes' (REY 1968. 41);

- i d e g e n e r e d e t ű szavak, kifejezések: grèves et manifestations anti-apartheid 'apartheid-ellenes sztrájkok és tüntetések', dispositif anti-hold up 'biztonsági berendezés betö-rés ellen'.

A főnevekből történő melléknévképzésnek azonban akadályai is lehetnek: a/ a nyelvben már van ilyen jelentésű, prefixális úton nyert deadjektivális származék (A'[NA']), b/ a nyelvben már van prefixális úton képzett főnévszármazék (N'N). (A szemantikai kö-töttségekről a későbbiekben lesz szó). Az első esetben a tőnévből képzett melléknév d u b l e t t e k megjelenéséhez, a második-ban k e t t ő s s z ó f a j ú (N/A) szavak kialakulásához ve-zet:

a/ antipoussière / antipoussiéreaux, -euse	'porvédő'
antiincendie / antiincendiaire	'tűzbiztos'
anti-Etat / anti-étatique	'államellenes'
anti-Giscard / antigiscardien, -ne	'Giscard-ellenes'

- b/ antimigraine 'migrénellenes szer', 'migrénellenes'
antisémite 'zsidógyűlölő, antiszemita', 'zsidóellenes'

2.2.2.3. A főnevekből képzett anti- prefixumos származékok szófaji hovatarozásának az eldöntése azonban számos esetben vitára ad alkalmat. Azokra a szavakra gondolunk, amelyek mellett a különféle egy- és kétnyelvű szótárakban hol a főnév, hol a melléknév, hol pedig a kettős szófajmegjelölés szerepel (vö. IVANYICKAJA 1974. 286, VOIR. 1982. 33). Saját példáinkkal is illusztrálhatjuk:

	Fr-M	DFV	Fr-O	DFC	PR
	/1973./	/1976./	/1979./	/1980./	/1981./
antigel	A	N/A	N	A/N	N
antimite/s/	A/N	A/N	N	N/A	A/N
antiparasite	N	N	A/N	A/N	N
antirouille	A/N	A/N	A/N	A	A
antivol	A/N	N	N	N/A	N

A szófajmeghatározás körüli ingadozás tulajdonképpen a francia főnevek és melléknevek nagyfokú hasonlóságára vezethető vissza. Ez legtöbbször abból adódik, hogy számos produktív képző

(pl. -al, -aire, -teur, -teur, -ier, -ien, -ais, -ique, -iste) egyaránt képezhet főnevet és melléknevet, így nemegyszer nehéz eldönteni, hogy közülük melyik is az elsődlegesen képzett: pl. **libéral** 'szabadelvű, liberális, az ilyen ember', **révolutionnaire** 'forradalmi, forradalmár', **ouvrier** 'dolgozó, munkás(-)', **français** 'francia, a francia nyelv', **physique** 'fizikai, fizika', **indicateur** 'mutató, ismertető, jelzőtábla, jelző, indikátor, mérő(eszköz)', **socialiste** 'szocialista, szocialista párti személy' (vö. GAK 1977/b, 101). Mivel tehát a két szófaj morfológiailag nem különül el egymástól élesen, a két kategóriához tartozó szavak között igen gyakori a **s z ó f a j á t v á l t á s** jelensége.⁷

Különösen produktív a szófaji átcsapás az **anti-** előképzős származékok körében, amit a szótárak esetenként a kettős szófajmegjelöléssel fel is tüntetnek. Azokban az esetekben, amikor a szinkrónia síkján maradva nem dönthető el egyértelműen a kategóriák elsődlegessége, kérdéses marad az is, hogy a melléknév-származékot a prefixális szóképzés, avagy a szófajátváltás produktumának tekinthetjük-e.

Ha már "ingadozásról" beszéltünk, szólnunk kell az egyes szavak írásának a problémájáról is: a többes szám jelének az alternatív jelölése **antimite(s)**, **antitrust(s)**, vagy a szavak egybe- illetve kötőjellel írásának a lehetősége **anti(-)brouillard**, **anti(-)char** a **h e l y e s í r á s** terén árul el némi bizonytalanságot. Helyesebben mondva, e téren is változás figyelhető meg. Úgy tűnik, a képzőproduktivitás növekedésével az egybeírási norma is egyre általánosabb lesz: a korábban kötőjelesen írt szavak nagy-

része (vö. NYROP III. 1936, ECKHARDT 1973.), az újabban összeállított korpuszokban, számos neologizmussal együtt egybeírva szerepelnek (vö. CORBIN 1980. 218-220, VOIR 1982.39-44).⁸

2.2.2.4. Az anti- előképzős melléznevek m o r f o - s z i n - t a k t i k a i sajátásaikkal is kitűnnek, amelyek elsősorban a jelzői minőségükben, azaz a nominális szintagmák révén jutnak kifejezésre:

- A mellézneveknek nincs nembeli megkülönböztető jegyük: des lanternes antibrouillards 'ködfénylámpák', des grenades antichars 'tankelhárító / páncéltörő gránátok'.
- Számos melléknév változatlan (invariable) alakban szerepel: des murs antibruit 'zajelnyelő falak', un crème antirides 'ráncosodás elleni krém'.
- A melléznevet motiváló főnév megtarthatja a többes szám jelét: un produit antimite(s) 'molyirtó szer', une loi antitrust(s) 'trösztellenes törvény'.
- A melléznevek a főneveknek csak bizonyos, szemantikailag kötött csoportjaival, tagjaival alkothatnak szintagmákat: mines, canons, grenades antichars 'páncéltörő aknák, ágyúk, gránátok', des lois antigrève(s) 'sztrájkellenes törvények'.
- A melléznevek nem fokozhatók, következésképpen nem állhatnak mellettük fokhatározók (pl. très 'nagyon', trop 'túl') sem. A melléznevek ritkán vesznek fel újabb képzőket: antiparasiter 'zajszűrő berendezéssel ellát'.

- A korábbi felfogással ellentétben (vö. ZRIBI-HERTZ 1974. 127) az **anti-** előképzős melléknevek a mondatban nemcsak jelzők lehetnek. A. REY (1968. 41) példáit idézzük: Notre entreprise est résolument **antipresse...** 'A vállalatunk határozottan sajtóellenes...'; il est **anti-tout** 'mindennel szemben áll, mindennel szemben ellenséges'. (Korábbi példáinkat a PETIT ROBERT-ből vettük.)

Összességében véve, a morfo-szintaktikai sajátosságok összhangban állnak a melléknevek sajátos szemantikai jegyeivel.

2.2.2.5. A francia melléknevek s z e m a n t i k a i c s o p o r t j a i csak részben esnek egybe az angol melléknevekével (műszaki és katonai nyelv), mivel az **anti-** prefixum a franciában többféle szakterületen (orvostudomány, társadalompolitika) és többféle jelentésben képez főnevekből mellékneveket. A képzőhasználatnak azonban mindkét nyelvben erős szemantikai kötöttségei vannak, ugyanis egy adott szaknyelven belül a képző csak meghatározott szemantikai jegyekkel rendelkező főnevekkel társulhat. Mivel a prefixum jelentése ezektől függően változik, a melléknevek szemantikai vizsgálatát az alapszavak szerinti csoportosításban célszerű elvégezni.

A képzőjelentések elhatárolásánál, érdekes módon, éppen az anyanyelvi ekvivalensektől kaphatunk közvetlen segítséget, ugyanis valamennyien összetett szavak lévén, utótagjaikkal adekvát módon tükrözik az **anti-** prefixummal kifejezett különféle jelentése-

ket. Ezek a szaknyelvi használatnak megfelelően ötfélék lehetnek.

1. A m ú s z a k i terminológiához tartozó melléknevek közös jelentése: 'olyan (berendezés, anyag, szer), ami v é d e l - m e t , b i z t o n s á g o t nyújt az alapszóban megnevezett cselekvéssel, fizikai dologgal, jelenséggel szemben'. Az alapszók közös szemantikai jegyei: káros, veszélyes hatás. Az alapszók struktúrájától (VN' vagy N) függően a melléknevek jelentései némileg eltérnek.

a/ A cselekvésnevekből képzett melléknevek általában kettős jelentésűek: 'olyan, ami (meg)gátolja a cselekvést' és olyan, ami nem veti magát alá a cselekvésnek'. Ilyenek például:

antigel 'fagyálló, fagyásgátló, fagymentes'

antifriction 'súrlódásgátló, súrlódásmentes'

Csak az első jelentésben szerepelnek:

antivol 'lopás

elleni biztonsági (berendezés, zár)'

anti-hold up 'betörés

b/ A tőnevekből képzett melléknevek azt jelentik 'olyan, ami véd az általuk megnevezett dologgal, jelenséggel szemben':

antiincendie 'tűzbiztos'

antipoussière 'porhatlan, pormentesen záró, porvédő'

c/ Szemantikailag átmeneti kategóriában tartoznak azok a tö-nevekből képzett melléknevek, amelyek nemcsak az alapszó megne-vezte fizikai dolog (la rouille 'rozsdá'), vagy állat (la mite 'moly') ellen védőt jelentenek, hanem az olyat is, ami gátolja azok létrejöttét, elterjedésüket:

antimite(s) 'molyellenes, molyálló, molymentesre kiké-
szített'

antirouille 'rozsdamentes/-álló/-védő'

A phares antibrouillards 'ködfénylámpa' szemantikailag egye-dül áll, mivel a lámpa nem a köd ellen irányul, hanem a ködben vezetésre szolgál.

2. A k a t o n a i terminológiához tartozó melléknevek közös jelentése: 'olyan fegyver, harcászati eszköz', ami az alap-szóban megnevezett fegyver, harcászati eszköz m e g s e m m i - s í t é s é r e , az azzal történő támadás e l h á r í t á s á - r a szolgál. Az alapszók közös szemantikai jegye 'támadó eszköz', a származékszóké - 'ellentámadásra alkalmas'. Mivel a támadás és elhárítás azonos fegyvernemmel is történhet, ebben az egy esetben a prefixumos melléknév oppozícióba kerülhet a prefixum nélküli főnévvel:

char antichar 'tankelhárító tank'

missile antimissile 'rakétaelhárító rakéta'

A nominális szintagmába egyébként, mint korábban láttuk, minden olyan, illetve csakis olyan fegyvernév kerülhet be, amely a másik hatásának semlegesítésére alkalmas eszközt jelent.

3./ A 'megsemmisítésre szolgáló/alkalmas' jelentés dominál azokban a k ö z n y e l v i , speciálisan használatos melléknevekben is, amelyek bizonyos, az ember környezetében lévő kártékony állatok (legtöbbször rovarok) m e g ö l é s é r e , i r - t á s á r a szolgáló vegyszerek neveiben szerepelnek:

antimite/s/	'molyirtó' (másik jelentésében)
antimoustique/s/	'szunyogirtó'
antirat/s/	'patkányölő'

A főnév többes számának a jele arra utal, hogy az adott szer nemcsak egy állat megölésére és még csak nem is kizárólag ahhoz a fajhoz tartozó egyedek irtására alkalmas.

4. Az o r v o s i szakszavakhoz tartozó anti- előképzős melléknevek közös jelentése: 'olyan (gyógyszer, gyógymód), ami az alapszóval megnevezett betegség, tünet (fájás), m e g e l ő - z é s é r e , g y ó g y í t á s á r a szolgál. Az alapszók közös szemantikai jegye 'egészségére ártalmas', a származékszóké - 'betegségtől védő, azt támadó'.

Mivel az adott jelentés elsősorban a betegségnevekből képzett melléknevek prefixális származékainak a sajátja

(A'[NA']: anticancéreux 'rákellenes' ← cancéreux 'rákos', anti-fébrile 'lázcsillapító' ← fébrile 'lázas'), a főnevek előképzős származékai gyakran csak a dublettek szerepét töltik be:

antigrippe / antigrippal, -e 'influenzaellenes'

antimigraine / antimigraineux, -euse 'migrénellenes'

de:

antitoux / contre la toux 'köhögéscsillapító'

A deszubsztantivális melléknevek egyre gyakoribbak a mai nyelvzetben: anti-insuline 'inzulinellenes', antigrossesse 'terhességmegszakító', antidouleur 'fájdalomcsillapító', stb.

Szemantikailag a következő csoportba tartoznak azok a melléknevek, amelyek az ember egészségvédelmi tevékenységével kapcsolatos kifejezésekben jelennek meg: campagne anti-avortement, antidrogue, antitabac 'abortusz-, kábítószer-, dohányzásellenes kampány'.

5. Az anti- prefixum egyre produktívabb azoknak a mellékneveknek a képzésében, amelyeknek a jelentése vagy közvetlenül az emberre vonatkozik, vagy az ember társadalmi, politikai és egyéb tevékenységével függ össze. Az idetartozó melléknevek tehát, közvetlenül, vagy közvetve mindig az ember fogalmi osztályához kötöttek. Ennek megfelelően a jelentésük is merőben eltér az eddigiektől: 'az alapszóban megnevezett személlyel, csoporttal, dologgal szembeszező, ügő,

e l l e n s é g e s , azt e l l e n z ő' személyt, csoportot, vagy a rá jellemző tevékenységet, megnyilvánulást jelölik. Az alapszók közös szemantikai jegye a melléknevek egyik csoportjában 'ember, vagy emberekből álló', a másokban - 'emberekkel kapcsolatos elvont dolog'.

A származékszókban közös '-ellenes' jelentés minden esetben - szintén az előzőekkel ellentétben - adott egyén(ek) s z u b - j e k t í v megítélésének a kifejezése.

a/ A s z e m é l y n e v e k b ő l (ritkán) és c s o - p o r t o k neveiből képzett melléknevek alapszavai politikai vezetőket és többnyire politikai pártokat és szervezeteket jelölnek:

anti-^aSdate 'Szadat-ellenes', anti-Mossadegh 'Mossadegh-ellenes'
anti-C.G.T.'C.G.T.-ellenes', anti-P.S. 'SZP-ellenes'
anti-mafia 'maffia-ellenes', anti-commando 'kommandó-ellenes'

A csoport fogalma egy-egy foglalkozásbeli rétegre, nemre és fajra is kiterjedhet:

anti-médecine 'orvosellenes', antiflics 'zsaruellenes'
anti-hommes 'férfiellenes', antiblancs 'fehérellenes'

Az ország-, rendszernevek esetén az emberek csoportja beletartozik az adott intézmény fogalmába:

anti-Argentine 'Argentina-ellenes', **anti-France** 'Franciaország-ellenes'

anti-apartheid 'apartheid-ellenes', **anti-Etat** 'államellenes'

b/ **A d o l o g** fogalmába olyan, általában a társadalomra is káros jelenségek tartoznak, amelyek az ember politikai és egyéb tevékenységével, illetve az egyének életmódjával vannak kapcsolatban.

anti-grève 'sztrájkellenes', **anti-chômage** 'munkanélküliség-ellenes'

anti-drogue 'kábitószerellenes', **antitabac** 'dohányzásellenes'

A szembenállás csaknem mindig a **k t í v** tevékenységben nyilvánul meg, ami a nominális szintagmák szintjén mérhető le: a jelzett szavak ezekben legtöbbször a **lutte** 'harc', **campagne** 'kampány', **manifestation** 'tüntetés', **action** 'akció', vagy az ezek irányításával, végrehajtásával megbízott emberek, mint például **brigade** 'brigád' **comité**, **commission** 'bizottság'. A **mesure** 'intézkedés', **loi** 'törvény' szavak a 'vmit gátló' **p a s s z í v** tevékenységre utalnak.

2.2.2.6. Elemző munkánk során részben az egymástól bizonyos tekintetben eltérő korábbi vizsgálatok eredményeinek a szintézisére, részben ezek kiegészítésére törekedtünk. A kiegészítést objektív okok tették szükségessé. Nevezetesen az, hogy a képzőhasználat az utóbbi 15-20 évben olyan szak-, vagy rétegnyelvi területre is kiterjedt (pl. orvostudomány, társadalompolitika), ahol korábban csak melléknevekből képezhetett mellékneveket (vö. REY 1968., PEYTARD 1971.).

Összegzésképpen a következőket emelhetjük ki:

- A főnevekből képzett anti- prefixumos melléknevek sajátos típusú o p p o z í c i ó k a t testesítenek meg. Az 1.-4. jelentés csoportban a melléknevek nem állíthatók szembe ellentétes értelmű melléknevekkel, az alap- és képzett szó viszonya a s z i m m e t r i k u s . A morfológiai antonimák sem ellentétei egymásnak, ezért nem alkotnak azonos főnevekkel szintagmákat:

médicament antigrippe 'influenzaellenes gyógyszer' - état grip-pal 'influenzás állapot'. Kivételt képez a char antichar 'tank-elhárító tank', ahol a szimmetria ugyanazon a szintagmán belül valósul meg. Az 5. csoportban a s z i m m e t r i a egy harmadik elem révén valósulhat meg: antiblancs 'fehérellenes' ↔ prob-lancs 'fehérpárti', anti-Concorde 'Concorde-ellenes' ↔ pro-Concorde 'Concorde-párti'. A szimmetria - aszimmetria kérdése tehát az 'ember' és 'nem-ember' szemantikai jegyekkel van szoros összefüggésben (vö. REY: classème 'anthropologique' és 'non-anthropologique').

- A beszélő szempontjából az oppozíciók o b j e k t í v e k és s z u b j e k t í v e k lehetnek. Ez szintén az előző sze-

mantikai jegyekkel hozható kapcsolatba: a 'nem-ember' osztályt (1.-4.cs) az objektív, az 'ember' osztályt (5.cs) a szubjektív oppozíciók jellemzik.(Vö. ZRIBI-HERTZ 1974. 127: 'opposition subjective' és 'opposition qui existe indépendamment de l'appréciation d'un locuteur ou observateur'.)

- Végül, a melléknév-főnév viszony vagy a k t í v , vagy p a s s z í v , esetenként mind a kettő egyszerre.

Az első szemantikai csoportban a 'vmi elleni védelem' passzív jellegű, mivel a lehetséges veszély megelőzésére szolgál, a következő két csoportban a 'vmi elleni védekezés' aktív beavatkozással jár. A 4. csoportban viszont, a betegségmegelőzés az egészség passzív védelmét jelenti, a gyógyítása pedig - aktív beavatkozás (vö. PEYTARD csoportosítását: 'protection', 'agression' és 'agression + protection'). Az 5. szemantikai csoportunkban, mint korábban is utaltunk rá, a 'szembenállás' is lehet passzív, de ez leggyakrabban aktív megnyilvánulás.

- Az anti- prefixum általános 'vmi/vki ellen irányuló' jelentése valamennyi esetben feloldható a c o n t r e 'ellen, szemben; -ellenes' prepozíció segítségével. A főnévből, főnévi csoportból, esetleg névmásból képzett anti- prefixumos melléknév tehát egy prepozíciós szerkezet transzformálásával vezethető le (vö.DUBOIS 1971. 176): pl. antimites ← contre les mites, antigrippe ← contre la grippe, anti-P.S. ← contre le parti Socialiste, anti-tout ← contre tout.

- Az anti- prefixum speciális jelentésárnyalatai l e x i k a i s z e r k e z e t i s z i n o n i m á k k a l oldhatók fel:

une peinture antirouille ← une peinture contre/pour empêcher la/pour protéger de la rouille 'rozsdaelleses, rozsdagátló, rozsdavédő festék'. Egy esetleges francia-magyar egybevetés szempontjából nem érdektelen megjegyezni, hogy az anti- prefixum szintagmasűrítő szerepe a magyar ekvivalensekben közvetlenül, a különféle szóösszetételek utótagjában tükröződik.

- A funkcionális sajátosságok összefoglalásakor külön is ki kell emelnünk, hogy a '-ellenes' jelentésű anti-prefixumot főnévi csoport (nominális szintagma) vagy a helyette álló betűszó is felveheti.⁹

+ + +

A szófajváltó tagadó prefixumokkal rendelkező indoeurópai nyelvek közül kétségtől a hindi nyelv kíváncszna az első helyre, hisz míg a vizsgált angol és francia prefixumok szófaj-, s egyben jelentésváltoztató képessége ritkaságszámba megy a szófajtartó jellegüket megőrzött prefixumok körében, addig a hindi nyelvben ez a képesség, alapvető funkcionális sajátyságról lévén szó, nagyon is természetesnek tűnik a prefixális szóképzésben.

A hindi tagadó előképzők a fosztóképzőkkel teljesen azonos funkcióban, illetve jelentésben vesznek részt a deszubsztantívis melléknevek képzésében, s ez a funkcionális sajátosságuk a szófajváltó angol és francia prefixumoktól is elválasztja őket.

Minthogy dolgozatunk önálló részét képezi a magyar és a hindi melléknevek egybevetése a hindi szófajváltó előképzőket az egybevető elemzés során tárgyaljuk.

3. A MAGYAR FOSZTÓ- VAGY TAGADÓ KÉPZŐS MELLÉKNEVEK ÉS HINDI EKVIVALENSEINEK EGYBEVETÉSE

3.1. B e v e z e t é s

Az indoeurópai nyelvcsalád Európán kívül eső nyelveinek a tanulmányozása a szóképzés tekintetében is sok újat és meglepőt tartogat az európai nyelvész számára. Az Indiában beszélt hindi nyelv például nemcsak az agglutináló nyelvekre jellemző szóalkotó eszközök (képzők, képzőszók, képzőbokrok) gazdaságával lep meg bennünket, hanem a flektáló nyelvekre jellemző előképzők sokféleségével is, amelyek azonban, az európai nyelvektől eltérően, túlnyomórészt tagadó prefixumok és mint ilyenek, igen gyakran főnevekből képeznek mellékneveket.

A hindi tagadó affixumok sajátosságait, a magyar melléknevek különféle ekvivalenseinek a használatát csak a nyelv egyéb jelenségeivel való összefüggésükben érthetjük meg, amelyekben közvetlenül vagy közvetve, a hindi nyelv típusát meghatározó tipológiai sajátosságok tükröződnek. Ez a felismerés késztetett bennünket arra, hogy konkrét egybevető elemzésünk előtt külön is foglalkozzunk a hindi nyelv típusával, jobban mondva azokkal a típusjegyekkel, amelyek valamilyen módon kihatnak a hindi melléknévképzésre. Annál is inkább szívesen tesszük ezt, mert így több alkalmunk nyílik arra, hogy a hindiben felfedezett, néha egészen meglepő magyar nyelvi hasonlóságokra is felhívhassuk a figyelmet.

A hindi anyag - gondolunk itt KÓS PÉTER (1973) Magyar-hindi szótára segítségével összeállított korpuszunkra - tudományos igényű feldolgozását a szovjet indológusok szóképzéstani tanulmányai tették lehetővé.

Főbb orosz nyelvű forrásaink a következők voltak:

- P.A. BARANNYIKOV (1953): Краткий грамматический очерк хинди
- P.A. BARANNYIKOV (1972): Проблемы хинди как национального языка
- A.Sz. BARHUDAROV (1960): Санскритские элементы в современном литературном хинди
- A.Sz. BARHUDAROV (1963): Словообразование в хинди
- A.Sz. BARHUDAROV (1969): Санскритские универсалии современного хинди
- V.M. BESZKROVNIJ (1953): Хинди-русский словарь
- V.M. BESZKROVNIJ (1960): Морфологическое гибридное словообразование в хинди
- V.P. LIPEROVSZKIJ (1978): Именные части речи языка хинди

A hindi ekvivalensekből előzetesen összeállított korpuszunkat részben a szakirodalom, részben a Hindi-orosz szótár anyagára támaszkodva újabb példákkal egészítettük ki. Erre azért volt szükség, mert egyes kérdések tárgyalásánál, mint például a képzőszók, vagy képzőszinonímia és -antonímia problémája, első sorban az orosz nyelvű források példaanyagára támaszkodhattunk. A hindi példák jelentéseit természetesen csak magyar nyelven adjuk meg.

A hindi példák dolgozatunkban is latin átírásban szerepelnek. A Magyar-hindi szótár átírási normái nem esnek mindig egybe a szovjet szerzőkével. A magyar szótár például sehol sem tünteti fel a szavak végén a szanszkrit néma -a hangot, a szovjet szerzők ezt következetesen az -ă betűvel jelölik (pl. a magyar átírás szerint -pūrṇ, az orosz szerint -pūrṇă '-teljes'). Mivel csaknem kizárólag orosz nyelvű szakirodalom állt rendelkezésünkre, úgy véljük, hogy az egységes helyesírás végett hasonló esetekben ennek a normáihoz igazodhatunk.

A magyar nyelvű forrásokat illetően mindössze hármat említhetünk meg:

- DEBRECZENI ÁRPÁD (1959): Hindi nyelvkönyv kezdők részére
- DEBRECZENI ÁRPÁD (1981): A hindi igerendszer néhány főbb sajátosságának rövid áttekintése
- KÓS PÉTER (1973): Magyar-hindi szótár

Végül külön kell megemlítenünk WOJTILLA GYULA nevét, akinek a szóbeli tanácsai szintén sok segítséget jelentettek a dolgozat elkészítésében.

3.2. Tipológiai sajátosságok tükröződése a hindi nyelv szóalkotásában

3.2.1. A hindi nyelv típusa

A hindi nyelv "a szanszkritből, a prákrit és apabhramsa nyelvekből fejlődött, majd a perzsa, urdú hatás alatt formálódott észak-indiai nyelv. Igen sok, egymástól erősen eltérő nyelvjárása van. India államnyelve."

(WOJTILLA 1988. 260)

"A hindi India hivatalos nyelve, amelyen több mint 150 millió ember beszél... E nyelv a többi újind nyelvvel (...) együtt a korábbi óind és középipind nyelvfejlődés alapjain a 12. századtól kezdve formálódott irodalmi nyelvvé, s különösen az utóbbi másfél század folyamán nyelvújítási mozgalmak eredményeképpen nagyszámú óind (szanszkrit) szóval (az ún. tatsama-szavakkal) gazdagodott. Így... az óind szókészlet egy részének felújítása révén a hindi a régi és a modern India kultúráját szoros szálakkal fűzi egybe."

(KÓS 1973.: Előszó)

A hindi az indoeurópai nyelvek indoírani ágán belül az ind ághoz tartozó újind, másnéven modern indoárja nyelvek egyike. Az

újind nyelvekre is nagyon érvényes az a megállapítás, hogy a ma élő indoeurópai nyelvek, bár "eltérő irányban és mértékben", többnyire eltávolodtak attól az eredetileg flektáló indoeurópai nyelvtípustól, "amit még elég hűen tükröztek az olyan régi indoeurópai nyelvek, mint a latin, a szanszkrit vagy az ógörög" (ANTAL 1981. 49, 53).

Az alapvetően f l e k t á l ó típusú hindi nyelv - a többi újind nyelvhez hasonlóan - eklatáns példája a kelet-indoeurópai nyelvek fejlődését meghatározó a g g l u t i n á l ó jelleg erősödésének (vö. BALÁZS 1983. 28), a különféle típusjegyek sajátos ötvöződésének: számos típusajátosságában az agglutináló, némelyekben viszont az izoláló tendencia érvényesül erőteljesebben (vö. BARHUDAROV 1969. 324).

Nem véletlen tehát, ha a hindi nyelv névszórendszerének olyan jellegzetessége, mint például az előljárószó-, illetve esetrendszert pótló posztpozíciós függőeset használata a szovjet nyelvésszel elsősorban az orosz és a nyugati nyelvektől való eltérést, a magyarral viszont a magyar nyelvi hasonlóságot fedzeti fel: "Хинди не знает ни падежных окончаний, подобно русским, ни употребления члена и предлогов, подобно западноевропейским языкам" (BARANNYIKOV 1953. 1163) ... "A hindi nyelv a főnevek és melléknevek viszonyait a magyarhoz hasonlóan a szavak után következő viszonzószókkal, ún. p o s z t p o z í c i ó k k a l fejezi ki" (DEBRECZENI 1959. 8).

A hindi nyelv DEBRECZENI ÁRPÁD nyelvkönyvében kiemelt "érdekessége, hogy szerkezetileg és itt-ott a szókinszben is bizo-

nyos hasonlóságot mutat a magyarral" (DEBRECZENI 1959. 3) - a posztpozíciós viszonyzó használata; a birtokos + birtok, valamint a jelző + jelzett szó sorrend; az igei prefixáció teljes hiánya, a fejlett igenév-rendszer stb. - tulajdonképpen általánosabb, agglutináló nyelvi jellemzőket takar (vö. SZEREBRENNYIKOV 1965., BARHUDAROV 1963., 1969.).

Ugyanakkor, az igei prefixáció hiányát kompenzáló participiális szerkezetek domináló szerepe az igeragozásban, illetve az ún. összetett igék ("сложновербальные глаголы") képzésében a hindit az izoláló típus felé hajló nyugat-indoeurópai nyelvekhez közelíti: "... отсутствие в грамматическом строе современных индо-арийских языков глагольной префиксации, отличающие эти языки от других индоевропейских языков, вместе с тем сближает их в данной области, со многими индоевропейскими языками, поскольку индо-арийские языки вырабатывают аналогичную систему сложных глаголов, компенсирующих утраченную префиксацию. Таким образом, расхождение в одной области даёт базу для схождения в другой..."

(BARHUDAROV 1969. 325).

3.2.2. A mai hindi szókészlet - a szókészlet mai mozgása

3.2.2.1. A hindi nyelv szókészletének jelentős hányadát szanszkrit eredetű szavak alkotják, a szóalkotási, köztük a szóképzési modellek többsége is a szanszkrit nyelvre vezethető vissza.

A szanszkrit szókincs a maga lexiko-grammatikai komplexitásában nemcsak *d i a k r ó n*, hanem *s z i n k r ó n* vonatkozásban is a hindi, illetve a szanszkrit bázisú újind nyelvek szerves része, kimeríthetetlen forrása: az ószanszkrit örökség, az egykori jövevényszavak révén meghonosodott szóképző morfémák mellett az új szóalkotási módok (pl. a nemzetközi terminológia szanszkrit morfológiai eszközökkel történő visszaadása), a képzőrendszerbeli változások is a szanszkrit kölcsönzések talaján születnek.

A szóképző elemek fejlődése mögött *u n i v e r z á l i s* tendenciák húzódnak: "Например, превращение слов в суффиксы, наблюдаемое в истории различных языков /ср. англ. full - ful и хинди purna 'ПОЛНЫЙ' или англ. less и хинди hin 'ЛИШЕННЫЙ', 'без' и т. п./ - явления, объединяемое общим понятием универсалий языков" (BARHUDAROV 1969, 324).

A *g g l u t i n á c i ó*, azaz szóösszetétel útján keletkezett, vagy keletkező félben lévő képzőket szinte minden nyelvben találunk,¹⁰ s bár nem ez a képzőkeletkezés egyetlen módja, kétségtelen, hogy az újind nyelvek mai képzőrendszerének alakulásában ez játsza a legfőbb szerepet. Így például, A.Sz. BARHUDAROV becslése szerint a hindi nyelvben mintegy 150-re tehető a képzővé válás különböző stádiumaiban lévő szanszkrit szavak száma, a képzőszerű utótagokon és utótagszerű képzőkön keresztül a már önálló jelentésüket elvesztett képzőkkel bezárólag.

A k e t t ő s f u n k c i ó j ú , a régi összetett szavakban még összetételi utótagként előforduló, de a mai szóalkotásban már többé- kevésbé grammatikalizálódott képzőszerű elemeket a szovjet nyelvészek találóan k é p z ő s z ó k n a k :

(словосуффиксы, слова-суффиксы) nevezik. A hindi képzőszókat, véleményünk szerint, éppen ez a funkciómegoszlás különbözteti meg a magyar -mentes, -ellenes, -forma -féle összetételi utótagoktól, mivel az összetett szavakban nagyobb szemantikai önállósággal, a képzett szavakban pedig a grammatikalizálódás magasabb fokával rendelkeznek, mint az adott magyar szavak. Éppen ezért a hindi képzőszókat a szóképzéstani tanulmányok a képzőkkel együtt tárgyalják.

A képzővé válás folyamata, bár ritkábban, az összetételi előtagokat is érinti. Például, a szanszkrit fosztóképzőkön kívül idetartozik az idegen eredetű tagadó előképzők egy része is. Ha az "előképzőszók" (словопрефиксы) száma meglehetősen kevés a képzőszóké mellett, ez közvetlenül azzal hozható összefüggésbe, hogy a prefixumok általában szerény helyet foglalnak el a hindi képzőrendszerben.

Az előképzőszó létezése, azaz az összetételi előtagok grammatikalizálódása tulajdonképpen D. BARTHA KATALIN-nak azt a megfigyelését igazolja, hogy a FRANZ BOPP által kidolgozott és HERMANN PAUL által módosított agglutinációs elmélet nemcsak az utóképzők keletkezésére adhat magyarázatot: "Nem mindig az utótag válik suffixummá, megtörténik, hogy az összetétel előtagja veszti el önálló jelentését, s praefixumként tapad az utótaghoz (pl. a magyar nyelv igekötői)" (D.BARTHA 1958. 4).

Az új szóképző affixumok keletkezését a hindi nyelvben kétségkívül elősegítette az a tény is, hogy az összetett jövevényszavak tagjai, idegen nyelvi közegben lévén, könnyebben vesztették el konkrét jelentésüket és váltak alkalmassá képzőfunkció betöltésére.

3.2.2.2. A hindi nyelvben különösképpen jól nyomon követhető a szanszkrit szóalkotási módok és szóképző elemek fejlődése, mivel a szanszkrit szókincs képezi az alapját mind az irodalmi, mind a műszaki nyelvnek.

A szanszkrit szavak és szókapcsolatok egy része a viszonylagos alaktani motiváltság megőrzése mellett került át a hindi nyelvbe. A képzett és összetett szavakkal együtt átkerült produktív szóalkotó elemek elsősorban a különféle idegen nyelvi (angol, arab-iráni) hatások következtében, természetesen az eredeti ind szókincsét is beleértve, az idők folyamán új funkcionális sajátosságokra tettek szert a hindi nyelvben. Ezeket a mai szóalkotásban többnyire már csak az új funkciójukban, illetve jelentésükben produktív grammatikai és lexiko-grammatikai morféákat (affixumokat, belső flexiót és képzőszókat) a hindi nyelv szanszkrit elemeinek nevezzük (vö. BARHUDAROV 1960. 12).

Az új típusú szanszkrit elemek kialakulásában óriási szerepe volt a tükörfordításoknak. A tükörszó-alkotás, akárcsak a mi nyelvünkben, az idegen (itt főképpen az angol) elnevezések kiszorításának, valamint az újabb kölcsönzések elke-

rülésének az egyik leghathatósabb eszköze lett. Ehhez azonban azt is hozzá kell tennünk, hogy míg a magyar nyelvben az idegen mintára keletkezett szavak szerkezeti sajátásaiknál fogva többnyire jól beilleszkedtek a szókincsünkbe (vö. MMNyR I. 442: jelöletlen határozós összetett szavak, mint pl. erőteljes = kraftvoll, szelleműs = geistreich, szolgálatkész = dienstbereit, stb.), addig az újszanskrit tükörszók, éppen a klasszikus szanskrit szempontjából gyakran merőben új szerkezeti sajátságok átvétele miatt inkább megőrizték idegenszerűségüket.

Az idegen szóalkotási módok a n a l ó g i á s h a t á - s á r a tehát olyan új sajátosságok jelentek meg a szanskrit szókincsben, amelyeknek az ismerete bizonyára sokat segít a mai hindi nyelv sajátos típusának a megértésében. Rövid ismertetésüket A.Sz. BARHUDAROV (1960. 12-14) nyomán foglaljuk össze. A hozott példák a szerző későbbi példaanyagában, az egyes sajátosságok tárgyalásánál szerepelnek.

A szanskrit szókincs főbb sajátosságai:

1 Azoknak az elsősorban t e r m i n o l ó g i a i használatú szóalkotási módoknak az aránylag magas száma, amelyek még nem terjedtek el a k ö z n y e l v i használatban.

A műszaki és társadalompolitikai tükörszók között gyakoriak:

a/ a többszörösen képzett egyszerű és összetett szavak: pl. aṅtar-rāṣṭr-īyā-tā / aṅtar-rāṣṭrā-vād-i-tā / aṅtar-rāṣṭr-īyā-tā-vād 'internacionalizmus (nemzetközi/es/ség)', vidy-ut-karan / vidy-ut-ī-karan / vidy-un-mayā-karan 'villamosítás';

b/ az idézett példákhoz hasonló dublettek, amelyeknek a száma több is lehet: pl. bhāṣāśāstrī / bhāṣāvijñānī / bhāṣāvaijñānik / bhāṣātatvavid / bhāṣātatvavettā / bhāṣāvijña / bhāṣavid / bhāṣavettā 'nyelvtörténész', 'nyelvész'.

2. Új képzési típusok, szóösszetételek keletkezése a hindire és az urdura közösen jellemző ún. újind szóalkotás analógiás hatására. Az újind szóalkotási modellek, amelyek részben az idegen (angol vagy iráni) kölcsönszavak, részben az eredeti ind (tadbhava) szavak analógiájára jelentek meg a két nyelvben, nem léteztek sem a szanszkrit, sem az iráni nyelvekben. A hindi és urdu újképzések között egyre gyakoribbak:

a/ a szerkezetileg-szemantikailag hasonlóan motivált iráni, hindi és szanszkrit szavak: pl. i. kārkhānā / sz. karmāśālā 'gyár', i. sālgirah / sz.-h. varṣāgranthi 'évforduló, jubileum', h.-i. pūñjiśāhī / sampattitantrā 'kapitalizmus';

b/ a hibrid (két nyelv elemeiből alkotott) képzések: h.-i. bikrī-kharīd 'adás-vétel, kereskedelem', h.-sz. pūñjīpati / pūñjīvālā 'kapitalista', ang.-sz. kāmredgaṇ 'elvtársak', i.-sz. mazdūr-vargā 'munkásosztály', a.-sz. faujvādī 'militarista'.

3. A kettős funkciójú szóelemek, az ún. képzőszók kialakulása, amelyek az eredeti vagy hagyományos (betű szerint) jelentésükben összetételi utótagként, az új vagy terminológiai (átvitt) jelentésükben pedig képzőformánsként szerepelnek: pl. saty^vvādī 'igazmondó', mithyavādī 'hazug (hazugságot mondó)', arāj^aakvādī / arājaktavādī 'anarchista', samājvādī 'szocialista'. A képzőszók a mai szóalkotásban csaknem kizárólag képzőfunkciót töltenek be.

4. Az új szavaknak morfológiailag új módon, az ún. a g g l u - t i n á l ó t í p u s szerint történő képzése: a képzőt (képzőszót) vagy a szigorú sorrendben egymást követő képzőket (képzőszót és képzőket) közvetlenül az alapszó, azaz a szó szótári alakja veszi fel, tehát nem a tőváltozata mint ez általános volt a szanszkrit szóképzésben. A régi és az új módon képzett származékszók között gyakoriak a dublettek: *vaideśik* / *videśīyā* 'külföldi' ← *videś* 'külföld', *svātantrya* / *svatantrātā* 'függetlenség' ← *svatantrā* 'független'. Itt említhetjük meg azt is, hogy a képzőhalmozás lehetősége gyakori forrása a képzőbokok születésének (vö. BARHUDAROV 1963. 58-68): *-tāvād* (*-ik-tavād*, *-īyā-tāvād*), *-tantrāvād*, *-sattāvād* '-alizmus: -izmus: -kratizmus: -krácia': *mānavtāvād* 'humanizmus' ← *manav* 'ember' *prāntīyātāvād* 'provinci-alizmus' ← *prānt* 'vidék' *prajāśattāvād* 'demokratizmus', *prajāśattā* 'demokrácia' ← *prajā* 'nép'.

5. Az összetételek új típusainak, a ragtalan-jeltelen szavak kapcsolatainak a keletkezése. A szabad ö s s z e t é t e l e k, vagy a mi terminusunkkal élve, a jelöletlen összetett szavak elsősorban az angol szókapcsolatok tükörfordításaként jelentek meg a hindi nyelv szanszkrit szókincsében: ang. *Peace-conference*: sz. *santi-* *-sammelan* 'békekonferencia', ang. *Home policy*: sz. *grhā-nīti* 'belpolitika', *prime-minister*: sz. *pradhāⁿ-mantrī* 'miniszterelnök'. A szabad összetételek ma igen produktívak a különféle szervek, szervezetek, mozgalmak elnevezésében: pl. *pragatiśīl-lekhak āndolan* 'a haladó írók mozgalma', *akhil-bhāratīyā pustak-prakāśak saṅghā* 'Összindiai Könyvkiadó Társaság'.

3.2.2.3. Ha végigpillantunk mindazoknak a nyelveknek a listáján, amelyekből és amelyek hatására a hindi nyelv fejlődött és formálódott (vö. WOJTILLA 1988. 255-68), ha arra gondolunk, hogy a szanszkritizálódási folyamat főképpen az irodalmi és műszaki nyelvet érintette, természetesnek tartjuk a hindi nyelvnek azt a jellegzetességét is, hogy a szanszkrit szókincs mellett a többi nyelvből átvett kölcsönszavak és szóalkotó elemek is szervesen hozzátartoznak a mai szókészlethez.

A hindi képzőrendszer gazdagságát például rendkívül megnöveli a s z i n o n i m jövevényképzők magas száma. A s z a n - s z k r i t (tatsama) elő- és utóképzők részben egymással, részben pedig a sajátosan h i n d i (tadhava), valamint az a r a b és p e r z s a (videsi) eredetű affixumokkal alkotnak szinonimasorokat. Az a z o n o s j e l e n t é s ű alapszóból és képzőből álló s z i n o n i m á k esetében, amelyek vagy különböző eredetű származékszók, vagy dublettek (ld. szanszkrit szókincs sajátosságai: 1.-2.), általában t e l j e s j e l e n t é s m e g e g y e z é s r ő l beszélhetünk. (A szinonimák definiálásával kapcsolatban vö. KÁROLY 1970. 88-91.) A d u b - l e t t e k fogalmán tulajdonképpen azokat az azonos alapszóból képzett szinonimákat kell értenünk, amelyeknek nemcsak a "denotatív", hanem a "pragmatikus" és "szintaktikai" jelentésük is megegyezik (vö. id. 88).

Az egyes nyelvekből átvett szóalkotó elemek elsősorban az adott nyelvhez tartozó szókincsen belül produktívak. Számos képző használata csak erre a bizonyos szókincsre terjed, de szép számban találunk a gyakori produktív képzők között olyanokat is, ame-

lyek idegen eredetű szavakon is termékenyek. Ezeket a hindi nyelvben keletkezett, más-más eredetű tö- és képzőmorfémákat tartalmazó származékszókat *h i b r i d s z a v a k n a k* nevezzük (vö. BARHUDAROV 1963. 92).¹¹ A hibrid szóalkotás (szóképzés, szóösszetétel) oly jelentős szerepet játszik mind a hindi, mind az urdu nyelvben, hogy a szovjet szóképzéstani tanulmányok külön fejezeteket szentelnek ennek a problémakörnek (vö. BESZKROVNIJ 1960. 118-149, ZOGRÁF 1960. 165-181, BARHUDAROV 1963. 90-126).

A különféle idegen nyelvi hatások nemcsak *s z i n t e t i - k u s* szóalkotási módokkal gazdagították a nyelvet. A hindi igerendszer *a n a l i t i k u s* jellege például, amely a magyar deverbális melléknevek visszaadásában is sajátos módon fog tükröződni, a *p e r z s a* hatás következményének tudható be. Erre DEBRECZENI ÁRPÁD hívja fel a figyelmünket a hindi igerendszer főbb sajátosságairól szóló cikkének a bevezetőjében. A teljesség kedvéért őt idézzük: "Az igerendszer a nyelvek egyik legfontosabb eleme. Ez akkor válik leginkább szembetűnővé, ha valamely nyelv politikai, kultúrális vagy egyéb okok miatt egy másik nyelv hatása alá kerül. Ezt tapasztaljuk a hindi (urdu) nyelvben is, amely a mogulok idejében erős perzsa hatás alá került. Ez a hatás a hindi igerendszert is érintette oly módon, hogy az igefogalmak jelentős része ún. összetett igékké, illetve igei kifejezéssé vált. ...Az urduban és részben a hindiben is az igei kifejezés főnévi vagy melléknévi részét eredetileg a perzsa nyelvből vették át, de az igei kifejezés egyszerű igéje majdnem mindig az indoárja töre vezethető vissza" (DEBRECZENI 1981. 341).

A szanszkritből "örökölt", valamint a perzsából és kisebb

mértékben az arab nyelvből átvett jövevényszavak magas száma természetesen a hindi szókészlet m o t i v á l a t l a n , illetve d e m o t i v á l ó d o t t szavainak a mennyiségét is megnövelte. Az implikációs univerzálé, a franciához hasonlóan (vö. SAUVAGEOT 1964. 54-68), a hindi nyelvre is érvényes: "Általános törvényszerűségnek könyvelhetjük el, hogy valamely nyelvben mennél több az idegen szavak száma, annál inkább várható ebben a nyelvben a morfológiailag motiválatlan szavak százalékos arányának a növekedése" (KÁROLY 1970. 348). A hindiben olyannyira megnövekedett e szavak mennyisége, hogy külön jelentőségük lett az analitikus igerendszer keletkezésében.

Az idegen szavaknak e k e t t ő s , a nyelvi rendszer egyik területén a motiválatlan, a másik területén pedig a motivált szavak arányát ennyire megnövelő kihatására bizonyára ritkán találni ilyen szélsőséges példát, mint a hindi nyelvben, hisz itt egyfelől az igeképzők feltűnően gyér voltát, másfelől a névszóképzők rendkívüli gazdagságát emelhetjük ki.

Az új grammatikai eszközök és lexikális eleme megjelenése tehát, amely végső soron a szanszkritől alapvetően különböző nyelvtípus kialakulásához vezetett, közvetlenül vagy közvetve, kihat a hindi szóalkotás egészére. A tagadó affixumos melléknevek képzésében ez a hatás a prefixális és szuffixális képzési módok párhuzamosságán, a különféle eredetű affixumok szinonimikus használatán, valamint a tagadó prefixumoknak az indoeurópai nyelvektől eltérő képzőhasználati sajátságain mérhető le. Ezekre most annyiban térünk ki, amennyiben a magyar-hindi egybevetésünknel elemzésre kerülő mellékneveket általánosságban érintik.

3.2.3. A hindi tagadó affixumos melléknévképzés néhány sajátosságáról

3.2.3.1. A hindi nyelvben a tagadó affixumos melléknevek képzése vagy szuffixális, vagy prefixális úton történik, a neolatin vagy szláv nyelvekben gyakori paraszintetikus képzési módra csak ritkán találunk példát: a-suvidhā-janak 'előnytelen' ← su-vidhā 'előny', dur-bhāgy-pūrṇā 'szerencsétlen' ← bhāgy 'sors'.

A hindi f o s z t ó k é p z ő a germán nyelvekhez hasonlóan (ld. ang. -less, ném. -los, holl. -loos, sv. -lös) kizárólag denominális képzésekben szerepelnek, tehát a mi fosztóképzőnktől eltérően csak f ő n é v i alapszón termékenyek.

A t a g a d ó p r e f i x u m o k használatával kapcsolatban mindenekelőtt tudnunk kell, hogy a hindi szóalkotásban a prefixális szóképzésnek jóval kisebb a szerepe, mint az európai nyelvekben. Ennek többszörös oka van (vö. BARHUDAROV 1960. 24-26): 1.

A többi újind nyelvhez hasonlóan itt sincsenek igei prefixumok; 2. A prefixális névszóképzésnek egészében véve erős műfaji, valamint nyelvrétegbeli kötöttségei vannak. A műfaji kötöttségen itt az ún. "egyéb irodalmi" (tudományos, publicisztikai stb.) valamint a "nem irodalmi" (hivatalos iratok, stb.) műfajhoz kötött prefixumhasználatot, a nyelvrétegbeli kötöttségen pedig "a foglalkozási ág szempontjából releváns" (társadalmi-politikai, tudományos, tudományos, tudományos műszaki élethez kapcsolódó foglalkozások) terminológiai használatot kell értenünk.¹² 3. a szanszkrit kölcsönszavakkal hindi nyelvbe került prefixumrendszer az idegen nyelvi hatás (perzsa, arab és ind prefixáció) ezúttal ke-

vésbé érintette. Egybevetésünk szempontjából nem érdektelen megjegyezni, hogy a jövevényprefixumok valamennyien tagadó előképzők.

A szanszkrit prefixumok a jövevénytörzsek elválaszthatatlan elemeiként sajátos rendszert alkotnak a hindi irodalmi nyelvben. Közöttük sok az "elhomályosult", valamint "elavult vagy kihalt" előképző (vö. D.BARTHA 1958. 8-10), akárcsak a francia nyelv latin kölcsönszavaiban, de nem kevés azoknak a prefixumoknak a száma sem, amelyek az új lexika talaján visszanyerték szóalkotó képességüket. A szanszkrit prefixumok igen gyakran a nemzetközi terminológiában szereplő latin-görög, valamint az angol terminusokban szereplő prefixumok ekvivalenseiként váltak újra termékenyekké a mai szóképzésben. A tükörfordítások során kialakult "képző-ekvivalenciára" BARHUDAROV (1960. 141-142) éppen a tagadó előképzőket hozza fel példának. A szemléletesség kedvéért táblázatba foglaltuk őket:

sz.	a- /an- mgh előtt/	nih- /nir-, nis-/	prati-	vi-
lat.	dis-, de, ir-	dis-	-	de-, dis-
gör.	a-	-	anti-	-
ang.	un-	un-	counter-	-
p.	be-	be-	-	-
a.	gair-	gair-	gair-	gair-

P é l d á k :

1. arājakāṭā 'anarchia', anīśvarāvād /niriśvarāvād/ 'ateizmus'
2. niryogyāṭā 'diszvalifikáció, diszkvalifikálás'
3. pratikriyā 'reakció'
4. virāṣṭrīyākaraṇ 'denacionalizáció, denacionalizálás'

A táblázatról egyrészt azt olvashatjuk le, hogy a hindiben használatos szanszkrit, perzsa és perzsa prefixumoknak mennyire általános vagy kötött a jelentése (polyszémia), másrészt azt, hogy az egyes idegen prefixumok által kifejezett képzőjelentések mennyire vannak a hindiben egy vagy több képzőhöz kötve (képzőszinonímia). Kétségtelen, hogy a prefixumok közül a legáltalánosabb jelentésű a gair- prefixum, mivel valamennyi európai (hindi) tagadó előképző ekvivalense lehet és a legmeghatározottabb jelentésű a prati- prefixum, mint az 'ellen-' (ritkán '-ellenes') jelentésű prefixumok ekvivalense. (A képzőszinonímia kérdését a későbbiekben érintjük.)

A szanszkrit prefixumoktól eltérően az egyéb jövevény-előképzők a társalgási nyelvben is használatosak lehetnek. Pl:

- p. be- : p.-h. beghar 'otthontalan'
- a. gair- : a.- ang. gair-pārti 'párton kívüli'
- a. lā- (improduktív): a. lāpatā 'nyomtalan'
- p. nā- : p.-h. nāam 'sikertelen, hasztalan'

A hindi tagadó előképzők a funkcionális sajátosságukat tekintve is, a bizonyos hasonlóságok mellett (pl. főnévképzői, de-adjektivális melléknévképzői funkció), számos eltérést mutatnak az európai nyelvekkel szemben.

A hindi tagadó előképzőkre jellemző:

a/ egyes prefixumok főneveket is képeznek: a-visvās 'bizalmatlanság' ← visvās 'bizalom', nir-āsā 'reménytelenség' ← āsā 'remény', dur-jan 'semmirekellő' ← jan 'ember';

b/ többségük denominális melléknévképzői funkciót tölt be, tehát deverbális melléknevek sem veszik fel őket. Valójában csak az a- /an-/ prefixum produktív egyaránt mindkét melléknévképzői funkcióban: a-śiṣṭ 'udvariatlan' ← śiṣṭ 'udvarias', a-śikṣit 'tanulatlan' ← śikṣit 'tanult' ← śīkhnā 'tanul', a-parḥ 'műveletlen' ← parḥnā 'olvas';

c/ a tagadó előképzőket a főneveken és mellékneveken kívül más szófajú névszók nem vehetik fel (ld. fr. anti-). A főnévi alapszók általában tőszavak: a-sār 'tartalmatlan' ← sār 'tartalom', niḥ-svārth 'önzetlen' ← svārth 'önzés'. A melléknévi alapszók között a motiválatlan (demotiválódott) szavakon kívül gyakran találunk tőnevekből képzett mellékneveket is: an-ucit / a-yogyā 'alkalmatlan' ← ucit / yogyā 'alkalmas', a-naitik 'erkölcstelen' ← nait-ik 'erkölcsös' ← nīti 'erkölcs', a-nyamit 'szabálytalan' ← nyam-it 'szabályos' ← 'szabály'. (Az analitikus igékben szereplő névszókat külön érintjük.)

d/ számos prefixum elsősorban (esetleg kizárólag) főnévi alapszóból képez melléknevet. A szófajváltoztató funkcióban produktív tagadó előképzők fosztóképzői jelentésekben szerepelnek

A tagadó affixumok használatával kapcsolatban külön is meg kell említenünk a szókincsbeli kötöttségeket:

a/ A szuffixáció valamennyi nyelvrétegben használatos, a prefixáció a korábban részletezett műfaji és nyelvrétegbeli kötöttségek mellett terjedt el a nyelvben.

b/ A szanszkrit eredetű fosztóképzők általában csak a szanszkrit, a különféle eredetű tagadó előképzők a produktivitásuk fokától függően a hibrid képzésekben is termékenyek (vö. BESZKROVNIJ 1960. 149-150, BARHUDAROV 1963. 125-129).

3.2.3.2. A hindi tagadó elő- és utóképzők nagy fokú funkcionális hasonlósága egyrészt a fosztóképzők és az egyes tagadó prefixumok képzőszói jellegével, másrészt a különböző eredetű, azonos jelentésű tagadó affixumok párhuzamosságával hozható összefüggésbe.

3.2.3.2.1. A k é p z ő s z ó k csoportjába tartozó tagadó affixumok önálló szóként ma is különféle jelentésekben fordulnak elő a nyelvben. A Hindi-orosz szótárban (BESZKROVNIJ 1959.) szereplő jelentéseket csak magyar nyelven adjuk meg, kiemelve közülük azokat, amelyekben az adott szavak kötőjelesen, azaz képzőszerű elemként vannak feltüntetve:

A/ F o s z t ó - k é p z ő s z ó k

- hīn** 1. 'vmitől megfosztott, vmit nélkülöző' : rakthīn 'vértelen'
2. 'alacsonyabb'
3. 'rossz, durva'

rahit 'vmitől megfosztott, vmit nélkülöző' : nāmrahit 'névtelen'

- śūnyā** 1. 'üres'
2. 'vmitől megfosztott, vmit nélkülöző' : vrkṣśūnyā 'fátlan'

- vañcit** 1. 'megcsalt'
2. 'el-/leválasztott'
3. 'vmitől megfosztott, vmit nélkülöző' : hrdayvañcit
'szívtelen'

- cyut** 1. 'elbocsátott, felmentett'
2. 'vmi elől kitért; vmiről letért'
3. 'kihullott, kiesett'
4. 'vmitől megfosztott, vmit nélkülöző' : adhikārcyut
'jogtalan'

B/ T a g a d ó e l ő k é p z ő s z ó k

- kam** 1. 'kis, kevés; jelentéktelen' : kamzor 'erőtlen'
2. 'kisebb'
3. 'alacsony (ár)'
4. 'undok; rossz'

- alpā** 1. 'kis, kevés; jelentéktelen': alpābuddhi 'értelmetlen'
2. 'rövid'
3. 'jelentéktelen, lényegtelen'

- bad** 1. 'rossz; bűnös' ; badmās 'erkölcstelen'
2. 'gonosz'

A hasonló, valamint eltérő szemantikai jegyeket egybevetve megállapíthatjuk, hogy a hindi fosztóképzők az alapszó jelölte dolog h i á n y á t , a szóban forgó tagadó előképzők pedig annak n e m kielégítő, rossz vagy csúnya voltát fejezik ki.

A tagadó affixumok közül még itt kell szólnunk a bizonyos jelentésükben egymáshoz közelálló **-virodhī** képzőszóról és **gair-**, **prati-** prefixumokról, mivel ez utóbbiak is megőrizték önálló szói mivoltukat a nyelvben, csak azzal a különbséggel, hogy a képzőjelentésüket tekintve már teljesen gramatikalizálódott elemeknek számítanak a mai nyelvben. A szócikkek a képzőjelentéseket ezúttal már külön is feltüntetik:

virodhī, -virodhī

1. 'szemközti, ellentétes'
2. 'ellenszegülő, **-ellenes**' : pārtī-virodhī 'pártellenes'
3. 'ellenséges'

gair 1. 1/ 'más(ik)'

- 2/ 'idegen, ismeretlen'

2. gair- '-t/a/lan, -t/e/len' : gairzimmedār 'felelőtlen'
'-ellenes : gairkānūnī 'törvénytelen', 'törvényel-
lenes'
3. fn 'kívülrálló, ismeretlen'

prati 1. fn 1/ 'másolat' ; 2/ 'példány, szám'

2. prati- 1/ 'ellen-' : pratigāmī 'ellenszegülő, reakciós'
2/ 'mindegyik'

3. nu 1/ 'szemben, ellen'; 2/ 'íránt'

3.2.3.2.2. A hindi prefixumok e r e d e t ü k szerint a
következők lehetnek:

a/ Szanszkrit:

- a- /an-/: agādh 'feneketlen' , anāth 'védtelen'
- nir- /niḥ-, niś-, nis-/: nirjan 'lakatlan', nissīm 'végtelen'
- ni- : nikammā / nikām 'semmirekellő', niciñt 'gondtalan'
- dur- /duḥ-, duś-, dus-/: durga 'elérhetetlen', dustar 'part-
talan'
- ku- : kuparḥ 'írástudatlan', kupatrā 'nem megfelelő'
- kam- : kamkīmat 'olcsó', kamsamajh 'lassú észjárású'
- vi- : viras 'ízetlen', visambhūt 'előre nem látott'

b/ Hindi:

- an- : anjān 'tájékozatlan', angarḥ 'kidolgozatlan'

c/ Perzsa:

be- : besudh 'öntudatlan', bemahsūl 'adómentes'
nā- : nātākāt 'erőtlen, gyenge', nāmālūm 'ismeretlen'
bad- : badnīyat 'becstelen', badnām 'hírhedt'

d/ Arab:

gair- : gair-mustakil 'állhatatlan', gairmāmūlī 'szokatlan'
lā- : lāvbālī 'tétlen, henye', lā-javāb 'példátlan'

Az eltérő eredetű képző közül - BARHUDAROV (1963. 163) szerint a következők alkotnak s z i n o n i m a p á r o k a t :

sz.-h. a- (an-) / p. be- '-t(a)lan, -t(e)len'
sz. vi- vagy prati- / a. gair- 'anti-, ellen-, -ellenes'
a. lā- / p. nā- '-t(a)lan, -t(e)len'
sz. alpā- / p. kam- 'kis, kevés'

Véleményünk szerint ide sorolhatók még:

sz. dur- (duś-, dus-, duḥ-) vagy ku- / p. bad- 'rossz(ul)'
sz. nir- (niś-, nis-, niḥ) / p. be- '-t(a)lan, t(e)len'

A hindi tagadó affixumok közötti szinonimikus viszonyok korántsem redukálhatók a képzőpárok szinonímiájára. A korábban elhangzottakra, valamint a táblázatunkra visszagondolva, a következő kiegészítéseket tehetjük:

a/ Az általános jelentésű **gair-** prefixum valamennyi tagadó prefixum szinonimája lehet;

b/ A határozott jelentésű **prati-** prefixum csak az '-elle-nes' jelentésű **gair-** szinonimájának tekinthető. A képzőszinonímia meglehetősen relatív a két prefixum esetében, mivel a **prati-** alapvető funkciója az 'anti-, ellen-' jelentésű főnevek és határozószók képzése, a **gair-** prefixumé pedig általában a tagadó jelentésű melléknevek képzése (vö. BARHUDAROV 1960. 60);

c/ A '-t(a)lan, -t(e)len' jelentésű prefixumok közül általános jelentésű még az **a-** (**an-**), amely a denominális melléknevekben a leggyakrabban a **nir-** (**niś-**, **nis-**, **niḥ-**) és a **be-** prefixumo, a deverbális melléknevekben pedig a **dur-** (**duś-**, **dus-**, **duḥ-**) szinonimájaként szerepel.

d/ Az elsősorban főnévi alapszón termékeny **nir-** (**niś-**, **nis-**, **niḥ-**) és **be-** prefixumok jelentéseikben a fosztóképzőkhöz állnak a közelebb.

A képzőszinonímia vizsgálatánál sem felejtkezhetünk meg arról, hogy az egyes affixumok nem egyforma gyakorisággal és produktivitással vesznek részt a melléknévképzésben.

Az idegen eredetű **be-** és **gair-** prefixumokat leszámítva, az újonnan képzett szavakban - BARHUDAROV (1960. 25) szerint - a következő szanszkrit prefixumok fordulnak elő a leggyakrabban: **nir-** (**nis-**, **niḥ-**), **prati-**, **vi-**, **dur-** (**duś-**, **dus-**, **duḥ-**) vagy **ku-**. A fosztóképzők közül a **-hīn** és **-sūnyā** képzők a legproduktívabbak. A **-vañcit** fosztóképző, valamint a **bad-** és **lā-** prefixumok elvesztették produktivitásukat, s csak egy-két származékszóban fordulnak elő a mai nyelvben.

3.2.3.3. A d e n o m i n á l i s és d e v e r b á l i s melléknévképzés a r á n y á t illetően a hindi nyelvet a denominális képzések túlsúlya jellemzi. A hindi igék korábban emlegetett sajátos jellege ugyanis nagy mértékben kihat a melléknévszármazékok mennyiségére és milyenségére. A meglehetősen kis számú igeképzési lehetőségek - az igei prefixumok teljes, a denominális igeképzők csaknem teljes hiánya, a deverbális igeképzők erősen korlátozott volta - közvetlenül az igék, közvetve pedig a belőlük képezhető származékok mennyiségét csökkentik, így a hindi nyelvben összehasonlíthatatlanul kevesebb a deverbális melléknév, mint az európai nyelvekben. A hindi nyelv sajátóságaként könyvelhetjük el azt is, hogy a melléknévképzés valamennyi esetben k é p z e t l e n igékből történik.

A tagadó prefixumokat a hindiben sem a főnévi igenév, hanem vagy az ige (a-cal 'mozdulatlan' ← calnā 'mozog'), vagy az ige szuffixálisan képzett melléknévszármazéka (a-sahyā 'tűrhetetlen' ← sah-yā 'tűrhető' ← sahnā 'tűr') veszi fel.

A denominális melléknévképzés domináló szerepében jelentős mértékben az analitikus igerendszer játszik közre. Az összetett igék "egy főnévből vagy melléknévből állnak. A főnév vagy melléknév a cselekvés jelentésének a hordozója, míg az egyszerű ige az egész igei kifejezés ragozását teszi lehetővé" (DEBRECZENI 1981. 341). Az összetett igékből történő szóképzés általában csak a jelentést hordozó névszói részt érinti, következésképp a melléknévszármazékaik is szófaji struktúrájukat tekintve denominális mel-

léknevek: **anubhav-hīn** 'tapasztalatlan' ← **anubhav** **karnā** 'tapasztal /tapasztalatot szerez/', **a-sprśy** 'érinthetetlen' ← **spars** **karnā** 'érint /érintést végez /'. Szemantikai síkon ezek a melléknévek gyakran **k e t t ő s** jelentésűek, mivel egyaránt kapcsolódnak a névszó, valamint a vele alkotott analitikus ige jelentéséhez: **be-buniyād** / **nir-ādhār** 'alaptalan, megalapozatlan' ← **bun-iyād** / **ādhār** **dālnā** 'alapoz /alapot rak/'.

A cselekvésnevek vagy egykori melléknévei igenevek mellé-névszármaizékai általában deverbális melléknévi jelentéseket vesznek fel: **kriya-hīn** 'tétlen' ← **kriyā** 'tevékenység', **a-jit** 'legyőzhetetlen' ← **jit** 'legyőzött'.

A magyar denominális és deverbális melléknéveknek megfelelő hindi ekvivalensek között tehát korántsem vonható olyan éles határ, mint a mi **-talan**, **-telen**, valamint **-tlan**, **-tlen** és **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős melléknéveink esetében.

3.3. A magyar fosztó- és tagadó képzős melléknevek a hindi ekvivalensek tükrében

"... a kontrasztív vizsgálat nem azonos két nyelvi rendszer egy-egy szektorának párhuzamos leírásával, hanem egyiknek a másikkra (helyesebben: a másikkak az egyikre vonatkoztatása: ... ebben a munkában mindig és szükségszerűen az egyik a kiinduló pont, az összehasonlítási alap."

(DEME 1972. 50)

"Az összehasonlítás közös vonást (vonásokat) tesz fel, amely (amelyek) az összehasonlított dolgokban megtalálhatók. ... A jelentéstanban az összehasonlítás alapjai azok a jelentéstani kategóriák, amelyek vagy minden nyelvre, vagy egy-egy nyelvcsoportha jellemzők. Egy-egy nyelv jellegzetességeinek az összeállításakor tehát a többé-kevésbé általános kategóriákból kell kiindulnunk. Így érthető, hogy a nyelvkarakterisztika szoros összefüggésben van a nyelvi univerzálisokkal (...) és a nyelvtipológia (...) kérdéseivel."

(KÁROLY 1970. 334)

(A címadással kapcsolatban szeretnénk emlékeztetni arra, hogy a D.BARTHA KATALIN által javasolt terminushasználattal élve, fosztóképzőn a denominális **-talan**, **-telen**, a tagadó képzőn pedig a deverbális **-tlan**, **-tlen** (**-hatatlan**-, **-hetetlen**) képzőt értjük.)

A magyar fosztó- és tagadó képzős melléknevek hindi nyelvű visszaadásában a szintetikus képzésmód dominál, analitikus szerkezetek a denominális melléknevek ekvivalensei között elvétele, a deverbálisak körében pedig elsősorban a -hatatlan, -hetetlen képzősek megfelelői között szerepelnek. Az ekvivalensek között előforduló motiválatlan szavak többnyire a lexikai szinonimák szerepét töltik be.

A hindi ekvivalensek rendszerezésénél a magyar melléknév-képzők funkcionális sajátosságait, illetve a hozzájuk kapcsolódó szemantikai jegyeket tekintjük hasonlítási alapnak, tehát ezekhez viszonyítva vizsgáljuk a két nyelv közötti egyezéseket és eltéréseket. (Vö. MMNyR.I. 412-414). E célunk érdekében a hindi ekvivalenseket természetesen mind a denominális, mind a deverbális mellékneveink esetében a következő sorrendben vizsgáljuk:

- tagadó affixumos melléknevek
- összetett szavak (vagy a velük rokon szókapcsolatok)
- analitikus szerkezetek
- egyéb ekvivalensek

(Az egyéb ekvivalensek alatt a tagadó képző nélküli mellékneveket kell értenünk.)

3.3.1. Fosztóképzős mellékneveink ekvivalenseinek vizsgálata

A magyar -talan, -telen képzős melléknevek hindi megfelelői általában képzett, nagyobb arányban tagadó előképzős, kisebb arányban fosztóképzős melléknevek. A képzett szavak magas

számához viszonyítva az analitikus szerkezetek, azaz posztpozíciós függőesetben álló főnevek előfordulása nem tekinthető számottevőnek.

A denominális származékszók alapszavai vagy főnevek, vagy melléknevek. A magyartól eltérően a hindi tagadó affixumok más szófajú alapszón nem jelentkeznek: m. *egyetlen*: h. *ekmātrā* 'csak egy', m. *nincstelen*: h. *sañpattihīn* 'vagyontalan', m. *bizonytalan*: h. *sañdehyuktā* 'kétséges'.

A hindi melléknévi ekvivalensek elemzésénél, tekintettel a fosztóképzők és a tagadó képzők közötti nagy fokú funkció- és jelentésbeli hasonlóságra, egybevetésünk szempontjából helyesebbnek véljük, ha a kétféle affixumokkal képzett melléknevek nem formálisan szétválasztva, hanem az azonos szófaji struktúrájuk, valamint a közös szemantikai jegyek alapján kerülnek együtt bemutatásra. Ez egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy megkülönböztetett helyet szenteljünk a képzőszinonímia és -antonímia problémájának.

3.3.1.1. Tagadó affixumos melléknevek

3.3.1.1.1. Az elsősorban *főnévi* alapszón termékeny magyar fosztóképzőnek a hindi nyelvben is igen gyakran a hasonló funkciójú tagadó elő- és utóképzők felelnek meg.

A hindi fosztóképzők és tagadó előképzők összesített listája mindennél szemléletesebben érzékelteti a köztük lévő

funkcionális hasonlóságot. A képzők sorrendjénél részben az előfordulásuk gyakoriságát, részben pedig a grammatikalizálódásuk fokát vettük figyelembe: a vonalak feletti affixumok általában a magyar fosztóképző 'vmi nélküli' jelentésének, az alattuk felsorolt affixumok pedig - bizonyos szemantikai önállóságuknak köszönhetően - a fosztóképzőnk egyéb ('rossz', 'kis', '-ellenes') jelentéseinek felelnek meg.

A hindi tagadó affixumok deszubsztantivális melléknév-
képzői funkcióban

I. F o s z t ó k é p z ő k

Utóképzők:	Melléknév:		Alapszó:	
- hīn	lavanhīn	'sótlan'	lavan	'só'
- rahit	nāmrahit	'névtelen'	nām	'név'
- śūnyā	meghśūnyā	'felhőtlen'	megh	'felhő'
- vañcit	hṛdayvañcit	'szívtelen'	hṛday	'szív'
- cyut	adhikārcyut	'jogtalan'	adhikār	'jog'
- virodhī	niyamvirodhī	'törvénytelen'	niyam	'törvény'

II. T a g a d ó e l ő k é p z ő k

Előképzők:		Melléknév:		Alapszó:	
a	-	amitr	'barátságtalan'	mitr	'barát'
an	-	anākār	'formátlan'	ākār	'alak'
be	-	bezamīn	'nincstelen'	zamīn	'föld'
nir	-	nirjal	'víztelen'	jal	'víz'
nis	-	nissantān	'gyermektelen'	sañtān	'ivadék'
niḥ	-	niḥsabd	'szótlan'	sabd	'szó'
niś	-	niśkāṁ	'szenvtelen'	kām I	'szenvedély'
nā	-	nāummed	'reménytelen'	ummed	'remény'
lā	-	lāpatā	'nyomtalan'	patā	'nyom'
ni	-	nipūt	'gyermektelen'	pūt	'fiú'
vy	-	vyarth	'haszontalan'	arth	'érték'
gair-		gairpāṛtī	'pártszerűtlen'	pāṛtī	'párt'
dur	-	durbhāgy	'szerencsétlen'	bhāgy	'sors'
ku	-	kurūp	'formátlan'	rūp	'forma'
bad	-	badḡismat	'boldogtalan'	ḡismat	'sors'
kam	-	kamnasīb	'szerencsétlen'	nasīb	'szerencse'

A hindi nyelv f o s z t ó k é p z ő i a'vmitől megfosztott' jelentésükben közös hīn, sūnyā, rahit, vañcit, cyut szavakra vezethetők vissza. Tulajdonképpen a magyar hitehagyott, jogfosztott, reményvesztett, eszeveszett - féle összetett melléknevek utótagjának megfelelő ekvivalens a hindiben grammatikalizálódott.

A fosztóképzők közül a -hīn a legproduktívabb, a -cyut ritkán használatos, a -vañcit pedig már improduktív képző.

A fosztóképzők általában szanszkrit eredetű főnévi alapszóból képeznek melléknevet, elsősorban 'vki, vmi n é l k ü l i ' jelentéssel:

svarhīn	'hangtalan'	mulyhīn	'értéktelen'
vrks'sūnyā	'fátlan'	cetnās'sūnyā	'öntudatlan'
kramrahit	'rendszeretlen'	bhramrahit	'hibátlan'
ādhikārcyut	'jogtalan'	hrdayvañcit	'szívtelen'

A produktív -hīn és -sūnyā képzők kivételesen nem szanszkrit eredetű főnevekhez is járulhatnak. Ilyen h i b r i d képzések például:

h. -sz. kām'hīn 'munkanélküli' (rendszerint: p. bekār)

h. -sz. dikhavāṭ'sūnyā 'nem tettető', 'közvetlen'

A t a g a d ó e l ő k é p z ő k közül az a- (an-), nir-(niś-, nis-, nih-), be- prefixumok fordulnak elő a legnagyobb gyakorisággal az alapszó jelölte dolog hiányát jelentő

melléknevekben. A különböző nyelvekhez tartozó ekvivalensek rendszerint teljesen azonos jelentésű **l e x i k a i s z i - n o n i m á k a t** alkotnak:

p. begunāh / sz. nirdos	'bűntelen'
p. beraham / sz. nirday	'könyörtelen'
p. berok / sz. abādh	'akadálytalan'
a. lājavāb / sz. anuttar /niruttar	'példátlan'

Az igen gyakori, produktív **be-** prefixum a szanszkrit, új-ind és angol főnevekre is kiterjesztette produktivitását:

p.-h. bekām	'munkánélküli',	beghar	'otthontalan'
p.-sz bedharmā	'vallástalan',	besvād	'izetlen'
p.-an beṭikaṭ	'jegy nélküli'		

Az **a z o n o s** jelentésű elő és utóképzők aránylag magas száma az **a z o n o s** főnévi alapszóból is különféle típusú **s z i n o n i m a p á r o k** vagy **- s o r o k** alkotására ad lehetőséget:

a/ Fosztóképzős szinonimapárok:

hānisūnyā	/ hanirahit	'ártalmatlan'
saṅpattihīn	/ saṅpattivihīn	'nincstelen, vagyontalan'

b/ Fosztóképzős szinonimasorok:

śaktihīn / śaktivihīn / śaktirahit 'erőtlen'
hr̥dayhīn / hr̥dayśūnyā / hr̥dayrahit / hr̥dayvañcit
'szívtelen'

c/ Fosztóképzős és tagadó előképzős melléknvevekből álló
szinonimapárok:

sārhiṇ / asār 'tartalmatlan'
gr̥hhiṇ / beghar 'hajléktalan'
saṅtānhiṇ / nissantān 'gyermektelen'
dhanhiṇ / nirdhan 'vagyonatlan'
lajjāśūnyā / nirlajjā 'szégyentelen'
śastrārahit/niḥśastrā 'fegyvertelen'

d/ Fosztóképzős melléknévpárból és tagadó előképzős
melléknévből álló szinonimasorok:

adhikārrahit / adhikārcyut / anadhikār 'jogtalan'
'jogfosztott'
dayāhiṇ / dayāśūnyā / nirday 'irgalmatlan'
'könyörtelen'

e/ Tagadó előképzős szinonimapárok (a hibrid képzések köréből):

sz.-h. kuḍaul / p.-h. beḍaul 'formátlan'

a.-h. lāpatā / p.-h. bepatā 'nyomtalan'

Az azonos alapszóból képzett melléknevek, természetesen a hindi nyelvben sem mindig azonos vagy rokonjelentésűek. Ennek egyik legszemléletesebb példáját a **nām** 'név' főnév származékaiban fedezhetjük fel:

anām / benām 1/ 'névtelen, anonim'; 2/ 'ismeretlen'

gumnām (összetett szó) 'ismeretlen (nevű), anonim, névtelen'

de: badnām 'hírhedt' : durnām 'szégyen, becstelenség'

(A kérdés magyar vonatkozására később térünk ki.)

3.3.1.1.2. A deszubsztantivális melléknévképzői funkcióban produktív elő- és utóképzők funkcionális hasonlósága mellett szól az is, hogy a magyar -s képzőnek megfelelő különféle szuffixumok a n t o n i m á i lehetnek. Az antonim képzős szavak, akárcsak a magyarban, igen gyakran e l l e n - t é t e s t u l a j d o n s á g o t neveznek meg. Néhány példa a prefixális képzések köréből:

amitr	'barátságtalan'	mitrtāpūrṇā	'barátságos'
nissaṇdeh	'kétségtelen'	saṇdehpūrṇā	'kétséges'
besvād	'ízetlen'	svādist	'ízletes'
beīmān	'becstelen'	īmāndār	'becsületes'
kamzor / durbal	'erőtlen'	zordār / balvān	'erős'

A fosztóképzős melléknevek elsősorban az ugyancsak önálló szavakból keletkezett ellentétes értelmű, a magyar -s képző 'vmivel b í r ó , e l l á t o t t' jelentésének megfelelő -pūrṇā, -śīl, -anvit, -yuktā, -saṁpannā, -saṅgat képzős melléknevekkel kerülnek antonimikus viszonyba.

A fosztóképzők és antonimáik a mai hindi nyelv többi produktív képzőjéhez hasonlóan a főnévi alapszó megváltoztatása, azaz b e l s ő f l e x i ó nélkül csatlakoznak a főnevekhez. Ezen kívül, mint képzőszóknak megvan az a sajátosságuk is, hogy e g y a l a k ú mellékneveket képeznek, amelyek tehát him- és nőnemben egyaránt használatosak lehetnek.

Egyugyanazon főnévi alapszóhoz járulva igen gyakran mindkét oldalon szinonimapárokat, sőt több tagból álló szinonimasorokat eredményeznek (Vö. BARHUDAROV 1960. 70-80). Az azonos alapszóból képzett származékok közötti szinonimikus és antonimikus viszonyok sokfélesége, s egyben sokrétúsége megkívánja, hogy alaposabban is foglalkozzunk ezzel a problémakörrel.

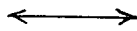
Ez természetesen némi kitérőt is jelent a konkrét szemantikai csoportok szerinti elemzésünkben, mivel a kérdés vizsgálatát nem szűkíthetjük le egy-egy bizonyos szemantikai csoporthoz tartozó melléknevek elemzésére.

A képzőszinonímia és -antonímia találkozásának különféle lehetőségeit BARHUDAROV példáinak felhasználásával szemléltetjük.

a/ Egy fosztóképzős melléknév

Több antonima

buddhihīn

buddhiśāli

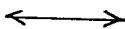
buddhiśīl

buddhimān

'esztelen, buta, ostoba'

'értelmes, okos'

buddhihīn

buddhisāṅgat

buddhisāṃpannā

(csak morfológiai oppozíció)

'értelmes, ésszerű'

b/ Több fosztóképzős melléknév

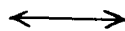
Egy antonima

hr̥dayhīn

hr̥dayśūnyā

hr̥dayrahit

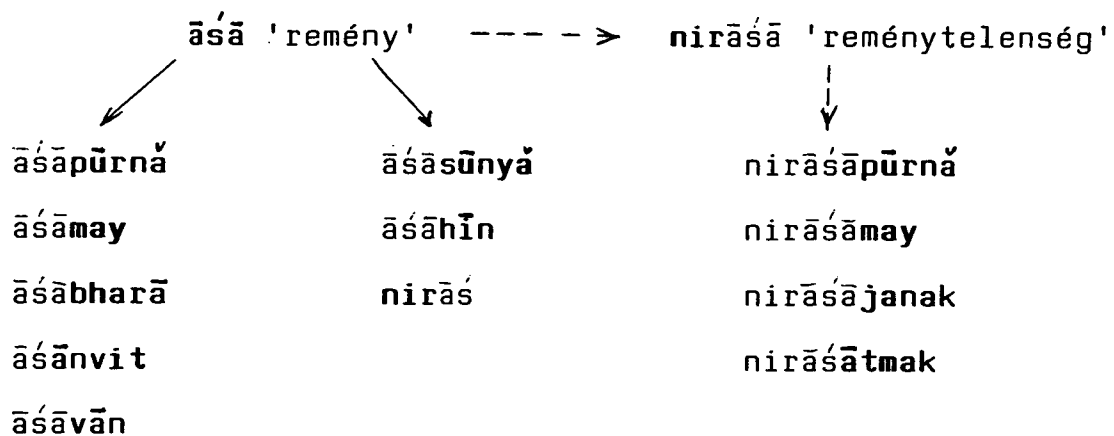
hr̥dayvañcit

hr̥daysāṃpannā

'szívtelen, lelketlen'

'szíves, szívélyes; humánus'

'reményvesztett,
 'reményteljes' ↔ reménytelen, / 'reménytelen,
 kétségbeesett' / kétségbeesett'

A főnév származékai között, az egymással bizonyos tekintetben ellentétes derivációs folyamatoknak köszönhetően, az eddigieknél bonyolultabb összefüggések fedezhetők fel. Antonimikus viszonyban állnak egymással: 1. a főnév antonim képzős melléknévszármazékai; 2. a főnév és főnévszármazéka; 3. a főneveknek az azonos képzőkkel (a tagadó afixumok antonimáival) alkotott melléknévszármazékai. Egy egészen sajátos oppozíció figyelhető meg a prefixálisan képzett főnév melléknévszármazékában: a főnév csak a saját prefixumával ellentétes képzőket azaz a magyar -s képző ekvivalenseit veheti fel. (A tagadó prefixumos származék negatív jelentését ugyanis csak a pozitív jelentésű szuffixum nem változtathatja meg.) Ebből az is következik, hogy a tagadó előképzős főnév melléknévszármazéka mindig tagadó értelmű lesz, s ezért kerülhet szinonimikus viszonyba - mint jelen példánkban - az eredeti főnévből képzett tagadó affixumos melléknévvvel.

Végeredményben tehát, az $\bar{a}\bar{s}\bar{a}$ főnév pozitív jelentésű melléknévszármazékaival szemben nem egy, hanem két, egymástól függetlenül képzett antonimasort állíthatunk szembe.

A fosztóképzős melléknevek és szinonim párjaik kétféle struktúratípust képviselnek, ahol a képzetlen főnév pozitív és a képzett főnév negatív értelme ellentétes irányba hat ki a felvehető szuffixumok jellegére: a képzetlen főnévi alapszó a fosztóképzőket, a tagadó előképzős főnév pedig az -s képző ekvivalenseit veszi fel.

Tehát:

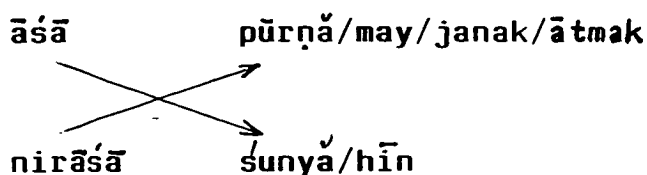
1. NA' (ahol $A' = -\acute{s}\acute{u}n\acute{y}\check{a}, -h\bar{i}n$)
2. $[N'N]A'$ (ahol $N' = nir-$; $A' = -p\bar{u}r\eta\check{a}, -may, -janak, -\check{a}tmak$)

A fentiekhez hasonló képzéseket egyfajta r e c i p r o k k é p z é s e k n e k is tekinthetjük, mivel a két ellentétes értelmű főnévi alapszóból két ellentétes irányba ható antonim melléknévképzővel egy-egy szinonimapárt alkothatunk. (Vö. a magyar nyelvben sajátos reciprok képzésekkel kapcsolatban: KÁROLY 1970. 357-361). Jelen esetben, az összes kombinatorikus lehetőségeket számba véve, 8 ilyen szinonimapárt alkothatunk.

$$NA' = [N'N]A'$$

A felső sorban: $N =$ főnév; $A' =$ -s képző ekvivalensei

Az alsó sorban: $N'N =$ tagadó előképzős főnév; $A' =$ fosztóképzők.

A reciprok képzéseknek arra a magyar nyelvben gyakori esetére sem ritkán találni példát a hindi ekvivalensek körében, amikor "az alapszóból először más szófajú szót képezünk, majd ismét az eredeti szófajt hozzuk létre úgy, hogy a végeredményül kapott szó jelentése szinonim az alapszó jelentésével" (KÁROLY 1970. 359). A két nyelv közötti hasonlóságok között könyvelhetjük el, hogy mindkét nyelvben az elvont tulajdonságnév melléknévszarmazéka lesz szinonim a melléknévi alapszó jelentésével. Az elvont főnév képzőjéhez csatlakozó melléknévképzőt mindkét nyelvben az *összetett képzők* (*képzőbókrok*) között tartja számon a szakirodalom (Vö.MMNyR.I. 342, 418: BARHUDAROV 1963. 64-64): m. *-ság* *-os*, *-ség-es*: h. *-tā-pūrṇā*, ritkábban *-tvā-pūrṇā*, *-ī-pūrṇā* (*-tvā*, *-ī* *-improduktív*ak). A hindi nyelvben egyébként a reciprok melléknévképzés jóval elterjedtebb, mint a magyar nyelvben (ebben más képzők is részt vesznek) ugyanis ez a leggyakoribb módja a meglévő szavakkal azonos jelentésű, ún. pleonasztikus szavak képzésének (Vö.BARHUDAROV 1963. 64). A két nyelv melléknévképzése közötti különbség az alapszók eltérő struktúrájából adódik: a magyarban a reciprok képzés alapszavai tólmelléknevek (*szép-ség-es*), a hindiben az alapszók vagy szuffixálisan képzett (*upayog-ī-tā-pūrṇā* 'hasznos' ← *upayog-ī* 'hasznos' ← *upayog* 'haszon'), vagy tagadó prefixummal ellátott (képzős, vagy képző nélküli) denominális melléknevek (ezt a többszörös képzés során nyert szinonimák feltüntetésével illusztráljuk: *a-vaidh* / *a-vaidhān-ik* / *a-vaidhān-ik-tā-pūrṇā* 'illegális, törvénytelen' ← *vaidh* 'törvény').

A két nyelv melléknévképzése közötti különbséget KÁROLY SÁNDOR (1970.359) példájának (és sémájának) a felhasználásával érzékelhetjük a legszemléletesebben:

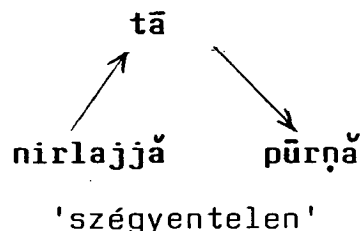
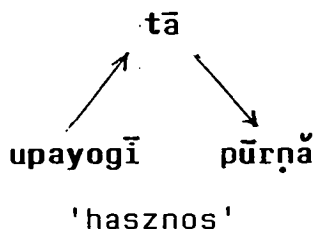
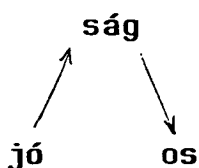
1. Magyar melléknév

2. Hindi melléknév

$A = [AN'JA']$

a/ $NA' = [NA']N'A'$

b/ $A'N = [A'N]N'A'$

A reciprok képzés alapjául szolgáló hindi tagadó előképzős melléknév vagy főnévből, vagy melléknévből képzett. Az alapszó szófajának az alapszó, valamint a tovább képzés során nyert származékok közötti antonímia és szinonímia alakulásában van meghatározó szerepe. A főnévi alapszó kivételesen cselekvésnév is lehet, amelynek a származékai a magyarban deverbális melléknévnek felelnek meg. Mivel a későbbiekben már nem kívánunk kitérni erre a kérdésre, a főnévszármazékból történő reciprok képzés szemléltetésére ezúttal a deverbális ekvivalensek között talált egyetlen példánkat használjuk fel.

Az alapszó szófajától függő szemantikai eltéréseket az egyes derivációs lépésekhez tartozó származékok struktúratípusainak a feltüntetésével érzékeltethetjük:

Képleteinkben $A'N$ = deszubsztantivális tagadó előképzős melléknév; $A'A$ = dedjektivális tagadó előképzős melléknév; $N' = -tā / -tvā$ '-ság, -ség'; $A' = -pūrṇā$ '-teljes, -s'.

1. $N \rightarrow A'N \rightarrow [A'N] N' \rightarrow [A'N] N' A'$:

gyān 'tudás' \rightarrow **agyān** 'tudatlan' \rightarrow **agyāntā** 'tudatlanság'
 \rightarrow **agyāntāpūrṇā** 'tudatlan' (*'tudatlanságteljes')

Tehát: $N \leftrightarrow [A'N] N'$: **gyān** 'tudás' \leftrightarrow **agyāntā** 'tudatlanság'
 $A'N / [A'N] N' A'$: **agyān** / **agyāntāpūrṇā** 'tudatlan'

2. $A \rightarrow A'A \rightarrow [A'A] N' \rightarrow [A'A] N' A'$:

uttardāyi 'felelős' \rightarrow **anuttardāyi** 'felelőtlen' \rightarrow **anuttardāyitvā** 'felelőtlenség' \rightarrow **anuttardāyitvāpūrṇā** 'felelőtlen'
Tehát: $A \leftrightarrow A'A / [A'A] N' A'$: **uttardāyi** 'felelős' \leftrightarrow **anuttardāyi** / **anuttardāyitvāpūrṇā** 'felelőtlen'

A kétféle képzésre vonatkozó következtetések:

1. A reciprok képzésben szereplő tagadó előképzős melléknév főnévszármazéka mindig antonimikus viszonyban áll a kiinduló főnévi alapszóval;
2. A melléknévi alapszónak mind a tagadó előképzős melléknév, mind a reciprok képzéssel nyert származék antonimája lehet;
3. Mindkét esetben közös szemantikai kötöttségnek tekinthetjük, hogy a képzés alapszava elvont dolgot, vagy elvont tulajdonságot jelent.

3.3.1.1.3. Fosztóképzős mellékneveink között nem kevés azoknak a származékoknak a száma sem, amelyek az alapszó jelölte dolognak nem a hiányát, hanem r o s s z, c s ú n y a v o l t á t fejezik ki. A hindi tagadó affixumos ekvivalensekre is érvényes az a megállapítás, hogy "Ezekben az esetekben a képzett forma valamilyen sűrítést fejez ki, a képzett szó nem egyszerűen összege az alapszó és a képző jelentésének" (KÁROLY 1970. 382):

nirūp / anākār / beḍaul 'formátlan / rossz formájú'
caritrhīn 'jellemtelen, erkölcstelen / rossz jellemű,
erkölcsű'

E melléknevek közös szemantikai sajátosságának tekinthetjük, hogy igen gyakran e l v o n t tulajdonságot fejeznek ki (ld. még a korábban idézett szívtelen, lelketlen mellékneveket) és az antonimáikban az alapszó jelölte dolog jó volta jut kifejezésre.

Szemantikailag ide sorolhatjuk a besvād 'ízetlen', beraṅg 'színtelen', stb. típusú mellékneveket is, mivel itt a képző mindkét nyelvben azt jelenti 'olyan, aminek nincs j e l l e g z e t e s íze, színe, stb.'.

A hindi tagadó affixumok között e tekintetben j e l e n t é s m e g o s z l á s figyelhető meg, ugyanis a magyar 'formátlan / rossz formájú' -féle r o s s z a l l ó jellegű mellékneveknek olykor a szintén 'rossz' jelentésű ku-, bad- és dur- (duś-, dus-, duḥ-) előképzős melléknevek felelnek meg.

Ez utóbbi prefixum grammatikalizálódott tagadó prefixumnak számít (**dustar** 'parttalan, végtelen', **durbal** 'erőtlen'), de a 'rossz' jelentésárnyalat érvényesül például a **duhsīl** 'erkölcstelen', vagy a **dustācatritā** 'aljas, becstelen' jelentésű melléknévekben, valamint a későbbiekben tárgyalandó deverbális melléknévi ekvivalensekben (pl. **durlabh** 'elérhetetlen').

A **bad-** képzőszerű előtag csak a régi perzsa kölcsönszavakban fordul elő, a szanszkrit **dur-**, **ku-** prefixumok a mai szóalkotásban is produktívak. A **ku-** prefixum a **su-** 'jó' prefixum antonim párjának tekinthető:

kurūp / **nirūp** 'alaktalan, ormótlan'

kuḍaul / **beḍaul** 'formátlan, aránytalan' ↔ **suḍaul** 'formás, arányos'

A **dur-** (**duś-**, **dus-**, **duḥ-**) és **ku-** prefixumok egyébként, éppen a "rossz" jelentésüknek köszönhetően, főnévi alapszóból gyakrabban képeznek főneveket (N'N), amelyek a magyar nyelvben nemegyszer egy fosztó- vagy tagadó képzős melléknevet tartalmazó jelzős kifejezésnek felelnek meg:

durupuyog 'helytelen használat', **durbhāo** 'kellemetlen érzés'

kuputrā 'engedetlen fiú', **kughāt** 'alkalmatlan pillanat'

A tagadó előképzős főnév melléknévszármazéka ([N' NIA'] ez esetben is gyakran egy magyar fosztóképzős melléknév ekvivalense:

durācārī 'erkölcstelen' ← **durācār** 'rossz magatartás'

durvyasnī 'erkölcstelen' ← **durvyasan** 'rossz szokás, erkölcs'

A 'kis, kevés' jelentésű **kam-** és **alpā-** (ritkábban) prefixumok szintagmasűrítő szerepe abban jut kifejezésre, hogy az alapszó jelölte dolog (esetleg tulajdonság) nem kielégítő, azaz **k i s e b b** voltára utalnak. Példáinkkal egyben a szinonimikus viszonyokat is szemléltetjük:

kamzor / **alpābal** / **durbal** / **nirbal** 'erőtlen, gyenge, kis erejű'

saktihīn / **saktivihīn** 1/ 'erőtlen'; 2/ 'tehetetlen'

Bizonyos jelentés-elkülönülés tapasztalható a következő példák esetében is:

kamnasīb 'szerencsétlen, boldogtalan' 1/ 'szerencse'
← **nasīb**

badnasīb 2/ 'sors'
'boldogtalan, szerencsétlen'

badkīsmat ← **kīsmat** 'sors'

Végül, az esetenként '- e l l e n e s ' jelentéssel is rendelkező fosztóképzős melléknévnek (**tudománytalan** 'nem tudományos', tudományellenes) a szintén több jelentésű **be-** és **gair-** prefixumos ekvivalensek felelhetnek meg. A többi affixumos származék esetében jelentésselkülönülés figyelhető meg, mivel a **-virodhī** képzős melléknévben csak az '-ellenes' jelentés, az **a-** prefixumos melléknévben pedig csak az ellentétes tulajdonság jut kifejezésre. (A magyar mellékneveknél is azért kellett megszorítást alkalmaznunk, mivel a két jelentés a mi nyelvünkben is gyakrabban elkülönül egymástól: **jogtalan** ≠ **jogellenes**, **néptelen** ≠ **népellenes** stb.) Amennyiben a hindi ekvivalensek ellentétes tulajdonságot (is) jelölnek, a képzés alapszava deszubsztantivális melléknév is lehet. Érdekes módon, a **törvénytelen** melléknév ekvivalensei valamennyi megállapításunkat alátámasztják:

1. A' N : bekāydā / bezābtā 'törvényellenes, törvénytelen'
2. A' [NA'] : bekānūnī / gairkānūnī 'törvényellenes, törvénytelen'
3. NA' : niyam**virodhī** 'törvénytelen (törvényellenes)'
4. A' [NA'] : aniyamit 'törvénytelen (nem törvényes)'

3.3.1.1.4. Az ellentétes tulajdonságot jelentő magyar melléknevek igen gyakran "az alapszóból -s képzővel alkotott melléknév kifejezte t u l a j d o n s á g n a k h i á - n y á t jelentik. Így a **barátság-talan** a.m. 'nem barátságos', nem pedig: 'barátság nélküli'"(MMNyR.I. 412). Éppen ezért ezek a melléknevek nem az alapszókkal, hanem az antonimáikkal állnak közvetlenül oppozícióban. Ez még nyilvánvalóbb azoknál a mellékneveknél, amelyeknek a szemantikai kapcsolata teljesen megszakadt az alapszóval (**pontatlan** 'nem pontos', **ügyetlen** 'nem ügyes'), s amelyek nem vezethetők le belőle szóképzési transzformációval.¹³ Véleményünk szerint, ezek a melléknevek szemantikailag a d e a d j e k t i v á l i s mellékneveinkhez (**hűtlen** 'nem hű', **valószínűtlen** 'nem valószínű') állnak közel, mivel a melléknevek ezen csoportjaiban a fosztóképző jelentése kizárólag g r a m m a t i k a i (szintaktikai), amely egy adott melléknévi jelentés tagadásában jut kifejezésre. A szintagmával párhuzamba állítható melléknevekben (**alkalmatlan** 'nem az alkalomnak megfelelő', **helytelen** 'nem helyén való', **barátságtalan** 'barátságot nem tanúsító' stb.) a l e x i k o l ó - g i a i és g r a m m a t i k a i jelentés sajátos ö s z - s z e f o n ó d á s á r ó l beszélhetünk, mivel a fosztóképző grammatikai értékű jelentésmódosító szerepe ezúttal az antonim képző által meghatározott lexikológiai jelentés tagadásában nyilvánul meg.¹⁴

Minderre azért tartottuk szükségesnek ilyen részletességgel kitérni, mert az ellentétes tulajdonságot jelentő magyar

mellékneveknek a hindiben is (a többi indoeurópai nyelvhez hasonlóan) gyakrabban *deadjektívális* melléknevek felelnek meg, tehát a tagadó prefixumok jelentése is ez esetben az általános grammatikai jelentésre korlátozódik.

A hindi melléknevek, amelyek *tő-* és *képzett* szavak egyaránt lehetnek (*nāhak* 'helytelen' ← *hak* 'helyes', *gairrājñaitik* 'politikátlan' ← *rājñaitik* 'politikus' ← *rājñīti* 'politika'), a legnagyobb gyakorisággal az *a-* (*an-*) prefixumot veszik fel. Elsődlegesen *deadjektívális* melléknévképzői funkciója van még a kisebb gyakoriságú *gair-* és *nā-* prefixumoknak, valamint a *vi-* előképzővel is találkozhatunk a szóban forgó ekvivalensekben. (A *dur-* (*duś-*, *duṣ-*, *duḥ-*) és *kam-* prefixumok *deverbális* mellékneveken produktívak). Az alapszó és származéka, természetesen mindig antonimikus viszonyban állnak:

<i>aniścit</i>	'bizonytalan'	↔	<i>niścit</i>	'biztos'
<i>asāndighā</i>	'kétségtelen'	↔	<i>saṁdighā</i>	'kétséges'
<i>asavadhān</i>	'gondatlan'	↔	<i>savadhān</i>	'gondos'
<i>asvāsth</i>	'egészségtelen'	↔	<i>svāsth</i>	'egészséges'
<i>gairzimmedār</i>	'felelőtlen'	↔	<i>zimmedār</i>	'felelős'
<i>gairvaidhānik</i>	'törvénytelen'	↔	<i>vaidhānik</i>	'törvényes'
<i>nākamyāb</i>	'eredménytelen'	↔	<i>kamyāb</i>	'eredményes'
<i>nāhak</i>	'helytelen'	↔	<i>hak</i>	'helyes'

viṣam 'páratlan' ↔ ṣam 'páros'
visaṅgat 'összefüggéstelen' ↔ saṅgat 'összeillő'

Mintegy kivételként emelhetjük ki a nős- nőtlen melléknévpárnak megfelelő ekvivalenseket, mivel az egyikben az alapszó egy analitikus igében szereplő cselekvésnév, a másik kettőben pedig egy ige múlt idejű melléknévi igeneve:

avivāhit 'nőtlen' ← vivāhit 'nős' ← vivāh karnā 'nősülni'
anbuyāhā / binbyāhā 'nőtlen' ← buyāhā 'nős (aki megnősült)'
← byāhnā 'megnősülni'

Egybevetésünk szempontjából igen lényegesnek tartjuk azt a megfigyelésünket is, hogy általában azoknak a melléknéveinknek a visszaadása is deadjektivális ekvivalensekkel történik, amikor a magyar melléknévet, bár morfológiailag elemezhető, m o t i v á l a t l a n szónak kell tekintenünk, mivel a képzett szót a mai nyelvtudatban semmiféle szemantikai kapcsolat nem köti az alapszóhoz.

aṭhīk 'pontatlan' ← ṭhīk 'pontos'
aśiṣṭ 'udvariatlan' ← śiṣṭ 'udvarias'
acānak / ākasmik 'hirtelen' (hirtelen ↔ híres)

A magyar melléknévek fosztóképzős származékainak is gyakrabban a hasonló struktúrájú (A'A) ekvivalensek felelnek meg, de nem ritka közöttük a deszubsztantivális melléknév (A'N) sem, amelynek az alapszava általában elvont tulajdonságnév:

a/ aśiṣṭ 'szerénytelen' ← śiṣṭ 'szerény'
asamān 'egyenlőtlen' ← samān 'egyenlő'
asañbhav 'valószínűtlen' ← sañbhav 'valószínű'

b/ bevafā ← vafā 'hit, bizalom' ← vafādār
'hűtlen' 'hű'

beīmān ← īmān 'hűség' ← īmāndār
snehhīn 'gyengédtelen' ← sneh 'gyengédség' ← snehmay 'gyengéd'

"Az ellentétpárok motiváltságának a vizsgálatában - írja KÁROLY SÁNDOR a Jelentéstanában (1970. 386)- nem közömbös annak a megfigyelése, hogy a pozitív vagy negatív jelentésű szó szokott-e lenni a motivált vagy a gyakrabban motivált. ... A tapasztalat a magyar nyelvre vonatkozóan az, hogy többnyire a pozitív jelentés a kiindulópont: **boldog+talan, ésszerű+tlen,** ... s csak ritkábban a negatív jelentés: **szerény+telen, gyöngéd+telen,** ...". Nos, nagyon is egyet kell értenünk KÁROLY SÁNDOR felvetésével, "hogy itt **u n i v e r z á l i s** jelentéstani kategóriával van dolgunk" (kiemelés tőlem). Ezt a felvetésünket a magyar-hindi egybevetésünket megelőző, különféle (elsősorban a francia, orosz és finn) nyelvekben folytatott szóképzéstani vizsgálataink is megerősítik.

E szempontból az a megfigyelés sem lehet közömbös a számkra, hogy a deszubsztantivális ellentétpárokban is mennyire ritkán a fosztóképzős származék a pozitív jelentés hordozója. A főnévi alapszó (ez esetben elvont főnév) negatív jellege ugyanis szintén ellenkező irányban hat a fosztóképzős melléknév jelentésére: a negatív jelentésű főnév (**bűn, hiány, fájdalom**) -s képzős származéka természetesen negatív jelentésű (**bűnös, hiányos, fájdalmas**), a fosztóképzős származéka viszont pozitív tulajdonságot jelent (**bűntelen, hiánytalan, fájdalomtalan**). (Vö. a jelentésbesugárzással vagy irradiációval kapcsolatban: ZSIRAI 1945., D.BARTHA 1958., BERRÁR 1967.)

A hindi ekvivalensek is többnyire hasonlóan motiváltak:

niraprādh / begunāh	'bűntetlen'
vednārahit/ pīṛā binā	'fájdalmatlan, fájdalommentes'
pūrā / saṁpūrṇā	'hiánytalan (teljes)'- lexikai szinonimia

A negatív jelentésű főnevekből képzett melléknevek között mindössze egy olyan kivételt találtunk, ahol a melléknév (a hindi ekvivalens is) az alapszóhoz hasonlóan negatív jelentésű: m. **szégyen-telen**: h. **lajjā-sūnyā** / nir-lajjā.

A pozitív jelentésű fosztóképzős melléknevek erősen korlátozott száma¹⁵ azt bizonyítja, hogy a nem közömbös jelentésű főnévi alapszók esetén is általában a pozitív jelentés a kiindulópont.

3.3.1.1.5. Negatív jelentésű mellékneveink sajátos csoportját alkotják az ún. p e j o r a t í v szavak, amelyekben a rosszalló jellegen kívül lekicsinylés, becsmérlés (vö. BAKOS 1986. 638), megvetés (vö. DUBOIS 1973. 366), azaz egy fokozottabb, nemegyszer t ú l z ó emocionális jelentésmozzanat jut kifejezésre. Bizonyára erősebbnek érezzük a szemtelen-t a pimasz-nál, durvábbnak a pofátlan-t az arcátlan-nál és lenézőbbnek az esetlen-t vagy idétlen-t a velük szinonim suta és ügyetlen szavaknál. Jóllehet pejoratív szavakat ugyancsak minden nyelvben találunk, érdekes felfigyelnünk bizonyos magyar nyelvi sajátosságokra, amelyek az idetartozó szavaink i n a d e k v á t tolmácsolásában tükröződnek. Például, a különféle nyelvekhez tartozó ekvivalensek vizsgálata arra enged következtetni, hogy a testrészek (szervek) neveiből képzett melléknevek ilyen átvitt értelmű, rosszaló, gyakran pejoratív használata magyar nyelvi sajátosságnak tekinthető.¹⁶ Ezt a feltevésünket a hindi ekvivalensek is alátámasztják:

lajjāsūnyā 'szégyentelen' ← lajjā 'szégyen'

nirlajjā 'szégyentelen, szemérmetlen / arcátlan, szemtelen'

dhṛṣṭā (motiválatlan) 'szégyentelen / arcátlan, szemtelen'

Abban tehát, hogy egy magyar képzett szónak az idegen nyelvben szintén azonos jelentésű alapszóból képzett ekvivalens felel-e meg, nem kis szerepet játszik magának a magyar szónak a szóképzéstani elemezhetősége.¹⁷ Ezúttal is hangsú-

lyoznunk kell, hogy mindazokat a származékszókat, amelyek nem transzformálhatók, azaz nem állíthatók párhuzamba egy szintagmával, a szókincs *l e x i k a l i z á l ó d o t t* elemeinek kell tekintenünk (vö. KÁROLY 1966. 101-103, SZABÓ 1969. 42).

A magyar fosztóképzős mellékneveknek mind a pejoratív, mind az ún. *n a g y í t ó*, illetőleg *n e g a t í v f o - k o z ó é r t e l m e t* kifejező (*éktelen, irdatlan, ormótlan*) szemantikai csoportjaira jellemző, hogy kizárólag ilyen "szemantikailag elhomályosult képzett szavak" (KÁROLY 1966. 102) alkotják. Az idegen nyelvi fordítás szempontjából ilyenkor teljesen közömbös, hogy a magyar melléknevekben az alapszó könnyen felismerhető-e (ld. még: *es-etlen, ék-telen*) vagy sem (pl. a 'régies' alapszót tartalmazó *ormó-tlan*, vagy a 'népies' szóból keletkezett *rakoncá-tlan*): a képzett szavak jelentés-összefüggése ugyanis olyannyira megszakadt az alapszóval, hogy éppúgy motiválatlanoknak kell tekintenünk őket, mint azokat az egyéb szóalkotási móddal keletkezett szavakat, amelyek morfológiailag sem elemezhetők (*idétlen, irdatlan*). (Vö. GRÉTSY 1962. 231-234, MMNyR.I. 459-471.) Éppen ezért ezeknek a szavaknak a visszaadására az idegen nyelv legtöbbször az adott magyar szó lexikai szinonimáját hívja segítségül: m. *esetlen*: h. *bhaddā* 'ügyetlen, suta'. (Ld. még korábbi példáinkat.)

Külön kell megemlítenünk a *határtalan, számtalan* -féle *t ú l z ó* mellékneveinket, amelyek párhuzamba állíthatók a hindi ekvivalensekkel:

apār 1/ 'parttalan, határtalan'; 2/ 'számtalan, megszámlálhatatlan' ← **pār** 1/ 'szemközti part'; 2/ 'vég, szél, határ'

asīm 'határtalan, korlátlan, végtelen' ← **sīmā** 'vég, szél, határ'

behad 'határtalan, végtelen; mértéktelen; hatalmas' ← **had** 'határ'

anañt 1/ 'végtelen, határtalan'; 2/ 'számtalan, sok'

← **añt** 1/ 'vég'; 2/ 'befejezés'; 3/ 'vég, szél, határ'

A túlzó mellékneveket közös szemantikai sajátságok kötik az előző szemantikai csoportokhoz: a/ nincsen antonim párjuk; b/ szintén lexikalizálódott elemei a szókészletünknek. Erre mi sem jobb bizonyíték, mint a **számos** - **számtalan** melléknév-pár esete, ahol az antonim képzős szavak szinonimikus használatúak lehetnek: **számos** / **számtalan** esetben. (A két melléknév jelentése között csak intenzitásbeli különbség van: **számos** 'sok'; **számtalan** 'nagyon sok'.) Nem véletlen tehát, ha a hindi tagadó prefixumos ekvivalens mindkét melléknévünknek egyaránt megfelelhet: **asañkhyā** 'számos, számtalan'.

3.3.1.1.6. A képzők jellemzéséhez az is hozzátartozik, hogy **t á r s u l h a t n a k** - e más képzőkkel és ha igen, **m i l y e n** képzőkkel társulhatnak. A képzőegybevetés szempontjából is szükségesnek tartjuk, hogy az ezzel kapcsolatos leglényegesebb hasonlóságokra és különbségekre felhívjuk a figyelmet. (A magyar képzőknek a képzőhalmozásban való szerepé-

vel kapcsolatban vö.KÁROLY 1966. 101, ahol a szerző egy korábbi munkájának, A Bécsi Kódex Nyelvtanának idevonatkozó részére hivatkozik: 150-76; ANTAL 1977. 57-65.)

A kérdést két oldalról vizsgálhatjuk:

1. a képző képzetlen, vagy képzett alapszón termékenyebb-e;
2. a képzős származék felvehet-e újabb képzőt vagy képzőket.

1. Jóllehet a magyar fosztóképzős melléknevek a motivált alapszókat tekintve igen változatosak lehetnek (denominális és deverbális melléknevek, elsődlegesen és másodlagosan képzetek: barát-ság-talan, tiszt-es-ség-telen; tür-elm-etlen, tehet-ség-telen, összetett szavak: hang-súly-talan, lelki-ismeret(t)-tlen). A képzőegybevetésünk szempontjából igen fontosnak tartjuk D.BARTHA KATALIN-nak azt a megállapítását, hogy a képző produktivitása a mai szóalkotásban a t ő s z a v a k o n erősebb. "A -talan, -telen képző régi és mai nyelvünkben" (1980.) című cikkében a szerző a képzőproduktivitás diakrón szempontú felmérésére tett kísérlete tanulságait összegzi. A hindi fosztóképzőkkel némi hasonlóságot fedezhetünk fel a következő megállapításokban:

- a/ A fosztóképző képzetlen főnévi alapszóhoz kapcsolódva a kategórikus produktivitás felé közeledik;
- b/ Képzett főnevek esetén a képző produktivitása továbbra is korlátozott, legfeljebb az irodalom és a hírlapírás nyelvében születhetnek neologizmusok;
- c/ Deadjektivális melléknévképzői funkcióban az improduktivitás határán áll (vö. id. 212).

A hindi fosztóképzők kétséggkívül többnyire képzetlen alapszókon jelentkeznek, a produktív **-hīn** és **-śūnyā** képzők azonban képzett alapszókból is képezhetnek mellékneveket. A fosztóképzőket a magyar **-talan**, **-telen** képzős melléknevek ekvivalenseiben kizárólag az elvont tulajdonságot jelentő főnevek vehetik fel. A fosztóképzőkhöz csatlakozó (vagy azokat felvevő) képzők minden esetben (ld. reciprok képzés) összetett képzőknek számítanak, így a produktív fosztóképzők a **-tāhīn**, **-tāśūnyā** vagy **-tvāhīn**, **-tvāśūnyā** képzőbokok alkotóelemei lehetnek. Mivel a képzőbokok használatának a morfológiai kööttségei is azonosak, a hindi ekvivalensek mindig [NA']NA' struktúrájú melléknevek (mint pl. a m. **tiszt-es-ség-telen**):

vinamratāhīn / vinamratāśūnyā 'tapintatlan'

uttardāyitvāhīn / uttardāyitvāśūnyā 'felelőtlen'

A tagadó prefixumos származékokkal kapcsolatban a reciprok képzéseket hozhatnánk fel újra példának.

2. A két nyelv mellékneveinek toldalékolhatóságát illetően még több hasonlóságot fedezhetünk fel: a melléknevek mindkét nyelvben egyforma gyakorisággal veszik fel a tulajdonságnév és a határozószó végződését. A melléknévfokozás a hindi nyelvben inkább analitikus módon történik. Eltérés van a szakirodalomban az egyes nyelvek-

hez tartozó toldalékok besorolását illetően: a ragokhoz sorolt -ul, -ül, valamint a jeleknek számító -bb, leg- ... -bb végződéseknek a hindi nyelvben egyaránt képzőknek minősített toldalékok felelnek meg. (Vö. -ság, -ség:MMNyR.I. 394-96; -ul, -ül: 578-79, TOMPA 1975; melléknévfokozás: MMNyR.I. 523-28.)¹⁸ A hindi ekvivalensek rövid ismertetését a főnevekkel kezdjük.

a/ A főnévképzők mind a fosztóképzős, mind a tagadó prefixumos mellékneveken egyaránt produktívak (vö.BAR-HUDAROV 1963. 65-6).

A szanszkrit eredetű melléknevek a tagadó affixumok helyzetére való tekintet nélkül általában a -tā képzőt veszik fel. A főnévképzővel megtoldott -hīntā, -śūnyātā fosztóképzőkkel továbbra is a képzőbokrok között találkozhatunk. A képzőt a korábban ismertetett összetett fosztóképzők is felvehetik.

1. [↓]siddhā^hhīntā 'elvtelenség', caritrhīntā 'erkölcstelenség'
2. uttardāyitvāhīntā / uttardāyitvāśūnyātā 'felelőtlenség'
3. apavitrātā 'tisztátalanság', aśiṣṭātā 'udvariatlanság' nirdostā 'bűntelenség', nihsvārthatā 'önzetlenség' durbaltā 'erőtlenség', duḥsīltā 'erkölcstelenség'

Az egyéb eredetű tagadó prefixumos melléknevek (a hibrid képzéseket is beleértve) a perzsa eredetű -ī absztrakt főnévképzőt veszik fel:

bevafāī 'hűtlenség', **betartībī** 'rendetlenség'

kamzorī 'erőtlenség', **badnīyatī** 'becstelenség'

lāparvāhī 'gondatlanság', **nāsamajhī** 'esztelenség'

b/ Az a d v e r b i á l i s képzők közül a **pūrvak** képzőszó a legproduktívabb, a többi képzőtől (-**taḥ**, -**tayā**) eltérően azonban ezt csak az elvont tulajdonságnevek vehetik fel. A -**tāpūrvak** képzőbokor gyakori eszköze az analógiás képzéseknek (vö. BARHUDAROV 1963. 97-9, 113-14):

nirlajjātāpūrvak 'szégyentelenül', **nirmamtāpūrvak** 'kegyetlenül'
adūrdarsitāpūrvak 'rövidlátóan, ésszerűtlenül'

A **pūrvak** képzőszó önmagában összetételi utótagként szerepel:

anadhikār-pūrvak 1/ 'jogtalanul'; 2/ 'alaptalanul, megalapozatlanul'

anicchā-pūrvak 1/ 'kedvetlenül, kelletlenül'; 2/ 'önkéntelenül, akaratlanul'

(A -**taḥ** csak deverbális melléknévnek megfelelő ekvivalensben fordul elő.)

Tekintettel a magyarban eléggé gyakori kettős szófajú melléknevekre (vö. PAPP 1969.: mn/hat **közvetlen**, **szertelen**; hat/mn **hirtelen**, **okvetlen**/ mellékesen azt is megemlíthetjük,

hogy a be- prefixumos származékok is gyakran kettős használata-
túak lehetnek.¹⁹ Természetesen a kettős szófajú szavak nem fel-
tétlenül azonosak a két nyelvben:

berok 1. 'akadálytalan'; 2. 'akadálytalanul'

beśak 1. 'kétségtelen'; 2. 'kétségtelenül'

behad 1. 'határtalan, végtelen'; 2. 'határtalan/ul/, végte-
len/ül/'

c/ A melléknévfokozás értelmezése nem mondható egyértel-
műnek a hindi nyelvben sem: BARHUDAROV (1963. 114-16) a kép-
zett szavak, LIPEROVSZKIJ (1978. 77, 97-98) pedig az alakvál-
tozatok között tárgyalja e szempontból a mellékneveket.

A szanszkrit melléknevek középfokban a **-tar** (kevésbé
produktív), felsőfokban pedig a **-tam** végződést veszik fel:

nirdhan, nirdhanatar, nirdhanatam 'szegény, szegényebb,
legszegényebb'

kurūp, kurūptar, kurūptam 'alaktalan, rosszabb, legrosz-
szabb alakú'

(LIPEROVSZKIJ az említett perzsa **-tar**, **-tarin** végződésű sza-
vak között prefixumos melléknevet nem hoz fel példának.)

3.3.1.2. Páros szókapcsolatok

A hindi szóalkotásban páros szókapcsolatoknak nevezik azokat az összetett szavakat, amelyek két szó toldalékos, vagy toldalék nélküli alakjának az összetapadásából keletkeztek (vö. BARHUDAROV 1963. 36-44). Így a páros szókapcsolatok fogalmába tartoznak mindazok a mellérendelt összetett szavak, amelyek a magyar terminusokkal élve, k e t t ő z t e t é s - s e l (ghar-ghar (meñ) 'mindegyik (házban) ek-ek 'egyenként'), i k e r í t é s s e l (ṭhīk-ṭhāk 'teljesen pontos', 'hajszállra ilyen', cup-cāp 'csendesesen', 'hallgatagon', 'lopva, alattomban'), valamint k é t ö n á l l ó h a n g a l a k - k a l és j e l e n t é s s e l b í r ó s z ó ö s s z e - k a p c s o l á s a útján (mān-bāp 'szülők (apa-anya)', likhā (-) parhī 'írás-olvasás', 'levelezés') keletkeztek. A magyar mellérendelő összetételekkel kapcsolatban vö. MMNyR.I. 427-38, KÁROLY 1972.). A mellérendelő összetételek típusaira csupán azért térünk ki, hogy a szóalkotás e területén kimutatható hasonlóságokra is felhívhassuk a figyelmet.

A prefixálisan vagy szuffixálisan képzett szavak összekapcsolódását BARHUDAROV (1963. 36) a morfológiai-szintaktikai szóalkotás módjai közé sorolja. A tagadó prefixumos összetett szavak (fosztóképzős szavak nem tapadnak össze) a magyar apátlan-anyátlan vagy a deverbális étlen-szomjan típusú, ún. l a - z a s z e r k e s z t é s ű mellérendelő szavakkal hozhatók párhuzamba (vö. MMNyR.I. 434-5). A fosztóképzős mellékneveink-

nek megfelelő ekvivalensekben vagy két tagadó prefixumos főnévből képzett melléknév tapad össze, vagy gyakrabban a prefixumot maga a páros szókapcsolat veszi fel.

1. nirjal-nirāhār 'víz és élelem nélkül(i);étlen-szomjan'

2. nirghar-ghāt 1/ 'hajléktalan, földönfutó'; 2/ 'szégyentelen'

(ghar-ghāt 1/ 'viselkedés; 2/ 'jellem'; 3/ 'helyzet')

(A feltételezett alapszót csak zárójelben adtuk meg, mivel az első szóban a szótár nem tüntet fel írásjelet: ghāt 1/ 'cserépedény'; 2/ 'test'; 3/ 'ész'; 4/ 'szív, lélek', de a ghāt II 1/ 'viselkedési mód'; 2/ 'kinézet' jelentései után ítélve, feltehetően inkább erről lehet szó.)

A prefixális képzésekhez sorolja BARHUDAROV a következő két példát is, de a szavak helyesírása után ítélve (és hogy a szótárban sem szerepelnek) itt prepozíciós, tehát analitikus szerkezettel állhatunk szembe, mivel a be elöljárószóként is használatos a hindi nyelvben és a zárjelben megadott szócska, mint erről rövidesen szó lesz, ilyenkor szófajváltó funkciót tölt be.

be mār-bāp(kā) 'apátlan-anyátlan', 'árva' ← mār-bāp
'szülők'

be ghar-bār(kā) 'hajléktalan, otthontalan' ← ghar-bār
'ház, hajlék'

A hindi példák alapján még egy szemantikai vonatkozású következtetést vonhatunk le: a hindi összetett szavakban is azonos fogalmi körhöz (mezőhöz) tartozó szavak kapcsolódnak össze, amelyek rendszerint mellérendelő viszonyban állnak egymással. (A mezőösszefüggések osztályozásával kapcsolatban (vö. KÁROLY 1970. 60-2.)

Mindamellettt azt is leszögezhetjük, hogy a tagadó affixumos származékok egyik nyelvben sem szerepelnek gyakran a mellérendelő összetételekben.

3.3.1.3. Analitikus szerkezetek

3.3.1.3.1. Az alapszó jelölte dolog vagy személy (ritkábban) hiányát jelentő fosztóképzős melléknévet a magyarban általában az **N + nélküli** szintagmával állíthatjuk párhuzamba, sőt gyakran párhuzamosan is használjuk őket. Ez alól csak a negatív jelentésű alapszók képezhetnek kivételt, amelyek a névutó-melléknév helyett inkább a **-mentes** összetételi utótagot veszik fel: 1. **csíráatlan** 'csíramentes, csíráatlanított'; 2. **díjtalan** 'díjmentes, ingyenes; bérmentesített' (Vö. ÉrtSz.945: mentes). A párhuzamos használat esetén a szintagmát a fosztóképzős melléknév **l e x i k a i - s z e r k e z e t i s z i - n o n i m á j á n a k** tekinthetjük (vö. KÁROLY 1970. 160). Az Orosz-magyar szótár (HADROVICS-GÁLDI 1981.) például számos esetben tünteti fel együtt a két ekvivalenset, nemegyszer váltakozó sorrendben: **csillagatlan, virágtalan / csillag, virág nélküli ; föld, név nélküli / földetlen, névtelen**. Nem kevés

azonban azoknak a főneveknek a száma sem, amelyek fosztóképzővel nem használatosak a nyelvben: állam, baleset, ló, motor, okmány stb. nélküli. Mindebből a képzőegybevetést általánosságban is érintő következtetéseket vonhatunk le:

1. Mint minden képzőnek, a magyar fosztóképzőnek is vannak "tiltott szemantikai (jelentéstani) sávjai" (ANTAL 1977. 60);
2. A szemantikai kötöttségek - természetesen azonos jelentésű képzőekvivalenseket feltételezve - a morfológiaiakhoz hasonlóan nyelvenként változnak (idézett példáink az oroszban tagadó prefixumos mellékneveknek felelnek meg);
3. A feloldó szintagmát minden esetben (tehát valamennyi nyelvben) a képzett szó lexikai-szerkezeti szinonimájának tekinthetjük;
4. A kettőjük közötti szinonimikus viszony, valamint az a tény, hogy a képzett szó hiányát az analitikus szerkezet pótolja, külön-külön is a képzett szónak a szintagmával való egyenértékűségét bizonyítják (vö. BERRÁR 1965., 1967., KÁROLY 1965., 1966., 1970).

Annak megállapítására, hogy a magyar analitikus szerkezetnek megfelelő hindi *p o s z t p o z í c i ó s* főnév ténylegesen milyen szerepet játszik a tagadó affixumos melléknevek mellett, *vajmi* kevés fogódzónk van, ugyanis a Magyar-hindi szótár melléknevei közül mindössze egynek felel meg önmagában analitikus szerkezet.

3.3.1.3.2. A hindi N + *kā binā* névutós szerkezet némileg eltér a magyar névutó-mellékeves (Vö. MMNyR.I. 285-6) főnévi csoporttól: míg a magyarban a szófajváltó -i képzőt maga a névutó veszi fel, addig a hindi összetett névutó (*сложный послеслог*) első *kā* eleme, mint 'mellékevesítő' névutó /*адъективирующий послеслог*/ a főnév szófajváltására szolgál (vö. BESZKROVNIJ 1959. 257-8, LIPEROVSZKIJ 88-9).²⁰

Az első példánk kivételével a hindi analitikus szerkezet szinonimasorokban szerepel. A szinonimák között egyaránt találunk azonos és más alapszóból képzett mellékeveket:

pāni kā binā 'víztelen'

dānt kā binā / *adant* 'fogatlan'

laksy kā binā / *laksyhīn* / *bematlab* 'céltalan'

āvāz kā binā / *svarhīn* / *nihsabd* 'hangtalan'

nīñd kā binā / *nidrā kā binā* / *anidrā* 'álmatlan'

Az utolsó két példánk kapcsán a következőkre figyelhetünk fel: a/ az *āvāz* 'hang' és a *nīñd* 'alvás, álom' főnevekből sem képezhetünk mellékevet; b/ az analitikus szerkezetek szinonimapárt is alkothatnak.

Egy-egy esetben fordultak elő a következő analitikus szerkezetek:

mulāyam mizāj kā 'jellemtelen (gyenge jellemű)'

badloñ se sāf 'felhőtlen (* felhőtől tiszta)'

khatre se khālī 'veszélytelen (veszélytől mentes)'

Analitikus ige származéka fordul elő a következő ekvivalensben:

nuksān na pahuñcānevālā 'ártalmatlan (* kárt nem okozó)'
nuksān pahuñcānā 'árt (kárt okoz)'

(A zárójelben * -gal jelezzük, amennyiben a magyarban a kifejezést így nem használjuk.)

3.3.1.4. Egyéb ekvivalensek

Mint ahogy a pejoratív melléknevek elemzése során láthattuk, egy-egy negatív tulajdonság megnevezésére gyakran nemcsak egy fosztóképzős melléknév (szemtelen, arcátlan, pofátlan) és nem is csak fosztóképzős melléknév (pimasz) szolgál a magyar nyelvben. A szinonimák, természetesen nemcsak a pejoratív szavaink esetében, az adott negatív tulajdonság erősebb vagy gyengébb fokának az érzékeltetését, statisztikailag árnyaltabb kifejezését teszik lehetővé. A magyar nyelvre például jellemző, hogy a fosztóképzős melléknév akár főnévből, akár melléknévből képzett, általában gyengébb fokú kifejezés, mint egy motiválatlan (erő-tlen - gyenge, bátor-talan - gyáva) vagy más módon képzett melléknév (tisztá-tlan - piszk-os, hely-telen - hibá-s). (Vö. KÁROLY 1970. 382-6.) Az is nagyon valószínű, hogy itt is univerzális szemantikai jelenséggel állunk szemben.

A pejoratív szavak kapcsán láthattunk példát a két nyelv közötti egyezésre, így most csak azokat a magyar mellékneveket

vizsgáljuk, amelyeknek a visszaadása kizárólag (elsősorban) más ekvivalenssel történik a hindi nyelvben.

A hindi melléknév az eredeti jelentésében legtöbbször a magyar fosztóképzős melléknév képző nélküli párjának felel meg. A magyar melléknevek lehetnek: a/ világos struktúrájú; b/ szemantikailag elhomályosult képzett szavak.

a/ **sust** / ālsī 'dologtalan', 'lusta'
dhuñdhlā 'fénytelen', 'homályos, sötét'
kuñṭhit / **mand** / **kuñd** 'életlen', 'tompá'
jhūthā / galat 'valótlan', 'hazug, hamis'

b/ **naṅgā** / **nagnā** 'meztelen', 'csupasz'
śarātī / **cañcal** 'csintalan', 'pajkos'
bhaddā 'esetlen', 'suta'

Nincsen képző nélküli párja a következő melléknevünknek:

c/ **bhraṣṭācārī** / **aiyās** 'fajtalan'

Végül, külön említhetjük meg azokat az eseteket, ahol a hindi tagadó affixum nélküli szó a magyar fosztóképzős melléknévnek, a tagadó affixumos származék pedig a magyar képző nélküli melléknévnek felel meg:

d/ **pratyakṣ** 'közvetlen' ↔ **apratyakṣ** 'közvetett'
sanpūrṇā 'hiánytalan' ↔ **apūrṇā** 'hiányos'
darpok / **kāyar** 'bátortalan ; gyáva'
sāhashīn 'gyáva' ← **sāhas** 'bátorság'

3.3.2. A deverbális melléknevek ekvivalenseinek vizsgálata

A magyar nyelvtől lényegesen eltérő denominális és deverbális melléknévképzési lehetőségek tükröződnek a **-tlan**, **-tlen**, illetve **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős melléknevek hindi megfelelőinek sokféleségében, amit a sajátosan deverbális melléknevek, melléknévi igenevek, s esetenként igenévszót tartalmazó analitikus szerkezetek mellett a denominális megfelelőknél vázolt visszaadási módok jellemeznek.

Tekintettel a **-tlan**, **-tlen** és **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős melléknevek különbözőségére, a denominális melléknevek kivételével a hindi ekvivalenseket a magyar melléknevek szerinti csoportosításban tárgyaljuk. A denominális melléknevek ilyenét szétválasztása óhatatlanul ismétlésekhez vezetne. A hindi deverbális ekvivalensek közül egyedül az igetöből képzett melléknevek felelhetnek meg egyaránt a kétféle magyar mellékneveknek. A többi ekvivalens legyen az deverbális melléknév, összetett szó, vagy analitikus szerkezet, jól elkülöníthető csoportokat alkot a magyar melléknevek típusainak megfelelően. Így pl. a **-tlan**, **-tlen** képzős melléknevek különféle ekvivalenseit az azonos típusú melléknévi igenevek, a **-hatatlan**, **-hetetlen** melléknevekhez tartozó analitikus szerkezeteket az igenévszó jelenléte kapcsolja össze. Tehát valamennyiükben közös az, hogy szerkezetileg-szemantikailag motiváltak, mivel közvetlenül igékre vezethetők vissza. Ezt tartjuk a leglényege-

sebbnek, mivel az ige nélküli, demotiválódott igeneveket morfológiai szempontból tőszavaknak kell tekintenünk.

Egybevetésünk általános részében az igerendszeri sajátságok kihatását vizsgáljuk a tagadó affixumos melléznevek képzésére.

3.3.2.1. Igerendszeri sajátságok - melléknévképzési lehetőségek

3.3.2.1.1. A hindi tagadó affixumos melléknévképzés általános jellemzésekor már kiemeltük, hogy a hindi nyelvben a denominális és deverbális melléknévképzés között korántsem vonható olyan éles határ, mint a magyar melléznevek esetében. A melléknévképzés a hindi igék esetében vagy képzetlen igékből, vagy az analitikus ige névszói részéből történik, így gyakran a többféle szófaji kiindulású melléznevek teljesen azonos tulajdonságot jelölnek. Például:

A'[NA'] :	nirbhīk		bhay khānā
		'rettenthetetlen' ←	'fél'
A' Vo :	niḍar		ḍarnā
A' Vo :	anjān	←	jānnā
A'[VA'] :	agyāt	'ismeretlen'	'ismer'
A' A :	aparicit	←	paricit honā

Mint utolsó példánkon láthatjuk, az azonos igei származékok is más-más szerkezetűek lehetnek. Tehát a párhuzamos melléknév-képzések a hindiben más természetűek, mint a magyar nyelvben, ahol a szavak nem azonos, hanem rokonértelműek (vö. KÁROLY 1970. 356-7).

Lényeges eltérés tapasztalható a két nyelv között az igei alapszók szerkezetét tekintve is. A denominális és deverbális igeképzőkben gazdag magyar nyelvben képzetlen és képzett igék-ről egyaránt szép számban képezhetünk mellékneveket, sőt D. BARTHA KATALIN (1980) felmérése szerint, mind a **-atlan**, **-etlen**, mind a **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős melléknevek körében a k é p z ő s igei alapszók számának a növekedése figyelhető meg. (A **-hatatlan**, **-hetetlen** képző improduktívnak mondható a gyakorító és a valódi műveltető igék esetében.)

A hindi nyelvben a produktív denominális képzési mód hiányában²¹ névszókból kizárólag analitikus úton képezhetünk igéket. Az ö s s z e t e t t d e n o m i n á l i s igék alkotó elemei a korlátozott számú, általánosabb fogalmi körű operátor igék (**karnā** 'csinál, tesz', **denā** 'ad', **ḍālnā** 'dob, rak', **rakhnā** 'tesz, helyez', **honā** 'van', **jānā** 'válik', 'megy') mellett főnevek, melléknevek, illetve melléknévként használt melléknévi igenevek. Az ö s s z e t e t t d e v e r b á l i s (potenciális, duratív) stb. igékben viszont a segédigék (**jānā** 'megy', **rahnā** 'marad') mellett az igei alapszók főnévi igenevének a töve, vagy a belőlük képzett melléknévi igenevek ismerhetők fel. A magyar deverbális tárgyas igék (műveltető igék)

képzőinek a hindi nyelvben grammatikai végződésnek felelnek meg. (vö. BARANNYIKOV 1959. 128o-9o.)

Az összetett igék a magyar nyelvben részben képzett, részben képzetlen igéknek feleltethetők meg, amelyek gyakran mintegy tömörített változatai a hindihez hasonló analitikus szerkezeteknek. (A magyar nyelvben található lexikai-szerkezeti szinonimákkal kapcsolatban vö. KÁROLY 197o. 389-91.) A szemléletesség kedvéért a szótárban megadott igék mellett a lehetséges magyar lexikai-szerkezeti szinonimákat is feltüntetjük, azzal a megjegyzéssel, hogy ezek nem esnek mindig egybe az analitikus szerkezet szó szerinti fordításával. Egybeesés van például a *készül* és *véd* igék esetében, de a *változik* és *fejlődik* szavak hindi megfelelőinek fordítása 'változott, fejlett (állapotban) van'. A szinonima hiánya esetén csak igét adhatunk meg.

<i>taiyār</i>	<i>karnā</i>	'készít'
<i>taiyāri</i>	<i>karnā</i>	'készül', 'készületet tesz'
<i>parivartit</i>	<i>karnā</i>	'változtat'
<i>parivartit</i>	<i>honā</i>	'változik', 'változáson megy át'
<i>vikāsit</i> / <i>unnati</i>	<i>karnā</i>	'fejleszt'
<i>vikāsit</i>	<i>honā</i>	'fejlődik', 'fejlődésen megy át'

pratīkṣā / īntizār karnā 'vár'

rakṣā / hifāzat karnā 'véd', 'védelmet nyújt'

A lexikai-szerkezeti szinonimiára is találtunk példát a hindi igék körében. Az első példában egyezés, a másodikban eltérés van a két nyelv között:

sudhārnā / sudhār kārṇā 'javít' / 'javítást végez'

sahnā / sahān karnā 'túr'

3.3.2.1.2. A névszónak a hindi igealkotásban betöltött sajátos szerepe a denominális melléknévképzés előtérbe kerülését vonja maga után, mivel a motiváló szó szerepét rendszerint az analitikus ige névszói része tölti be. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, amennyiben a névszó deverbális eredetű, legyen az motiválatlanná vált melléknévi igenév (a/), cselekvésnév (b/), vagy annak melléknévszármazéka (c/), a belőlük képzett tagadó affixumos melléknevek szemantikailag mindig a bennük megőrződött igei jelentéshez kapcsolódnak. Az említett igékhez tartozó mellékneveket hozhatjuk fel példának:

a/ aparivartit 'változatlan' ← parivartit 'megváltozott'

b/ rakṣāhīn 'védtelen' ← rakṣā 'védelem'

c/ avikasit ← 'fejletlen' ← vikasit 'fejlett' ← vikās
'fejlődés'

Érdemes megemlítenünk, hogy a magyar nyelvben is találhatunk hasonló példákat: a/ a **jogosult - jogosulatlan, elfogult - elfogulatlan** melléknévpárok igei alapszava nincs meg a mai nyelvben; b/ az **-ás, -és** képzős cselekvésnevek tagadó képzős származékai melléknévi igenevekkel állnak szemben: **kifejeztelen ↔ kifejező, összefüggéstelen ↔ összefüggő**. (Természetesen, az egyéb jelentésű alapszóból képzett melléknevek, mint pl. **kilátástalan, lefolyástalan** nem oldhatók fel igenevekkel.)

A hindi analitikus ige melléknévszármazékában olykor az igei rész tölti be a motiváló szó szerepét. Ilyenkor a melléknevek maguk is analitikus szerkezetek:

nuḁsān na pahuñcānevālā 'ártalmatlan' ← nuḁsān pahuñcānā
'árt' āgyā na mānnevālā 'engedetlen' ← āgyā mānnā 'engedelmeskedik'

Tulajdonképpen **d e v e r b á l i s** melléknévképzésről tehát csak a **k é p z e t l e n** igei alapszók esetében beszélhetünk. A tagadó affixumos származékok, a magyar melléknevekhez hasonlóan, legtöbbször az igei alapszó tranzitív, vagy intranszitív jelentésének megfelelően szenvedő, vagy cselekvő értelműek és a melléknévi végződésektől függően felelnek meg a **-tlan, -tlen, vagy -hatatlan, -hetetlen** képzős mellékneveknek. Mindezekre a kérdésekre az egyes ekvivalensek tárgyalásánál térünk ki részletesen. Most csak a négy lehetőséget illusztráljuk:

a/ Adj = passzív ← V = tr

achūtā 'érintetlen' ← chūnā 'érint'
asādhya 'megvalósíthatatlan' ← sādhnā 'megvalósít'

b/ Adj = aktív ← V = intr

acal 'mozdulatlan', 'rendületlen' ← calnā 'mozog'
athak 'fáradhatatlan', 'lankadatlan' ← thaknā 'fárad'

A tőigék esetében sem vonhatunk mindig éles határt a kétféle melléknévképzés között, tekintettel az igék egyik, a magyartól igen eltérő sajátosságára: bármely hindi ige főnévi igenevének a t e l j e s alakja, illetőleg a -nā végződés nélküli szótöve tulajdonképpen kettős szófaji értékű, egyben absztrakt cselekvésnév is lehet (vö. BARANNYIKOV 1953. 1218, BARHUDAROV 1963. 46): parhnā 'olvasni', 'olvasás'; jītnā 'győzni' ← jīt 'győzelem'). A deverbális melléknévképzésnél tehát nem kizárt a k e t t ő s m o t i v á c i ó eshetősége.²¹

dar 'félelem'
nidar 'félelem nélküli, rettenthetetlen' ←
darnā 'fél'
jīt 'győzelem'
ajīt 'legyőzhetetlen' ←
jītnā 'győz'

3.3.2.1.3. A deverbális melléknevek elemezhetőségét különféle nyelvtörténeti tényezők befolyásolják. Így például nem egy főnévi igenév a hindi nyelvbe kerülve csak a cselekvésnévi jelentését őrizte meg, de a belőle képzett melléknevek szemantikailag a deverbális melléknevekhez állnak közel:

kalpnā 'elképzelés' ← kalpnā karnā 'elképzel'

kalpanā 'képzelet' ← kalpanā karnā 'képzel'

akalpnīyā 'elképzelhetetlen' ← kalpnā 'elképzelés'

Hasonló a helyzet mindazokkal a szanszkrit melléknévi igenevekkel is, amelyek igei alapszó hiányában melléknevesültek, s a mai hindi nyelvben gyakran kiinduló pontjai az összetett igék és a hozzájuk kapcsolódó melléknevek képzésének:

aparicit 'ismeretlen' ← paricit honā 'ismer'

asañtulit 'kiegyensúlyozatlan' ← sañtulit karnā 'kiegyensúlyoz'

A szanszkrit -it múlt idejű melléknévi igenévképző egyébként sajátos példája a képzőfunkció megváltozásának: a hindi szóalkotásban kizárólag d e n o m i n á l i s melléknévképzői funkciót tölt be, de cselekvésnevekből továbbra is deverbális jellegű, szenvedő értelmű származékokat képez (vö. BARHUDAROV 1960. 104).

avikasit 'fejletlen' ← vikasit 'fejlett' ← vikās 'fejlődés'
asīkṣit 'tanulatlan' ← śīkṣit 'tanult' ← śīkṣā 'tanítás'

Hasonló funkcióváltozáson mentek keresztül a **-hatatlan**,
-hetetlen képzős melléknevek ekvivalenseiben gyakori **-yā**,
-nīyā képzők, így velük is egyaránt találkozhatunk a képzetlen
és az analitikus igék melléknévszármazékaiban. Azonos jelenté-
sű mellékneveken szemléltetjük:

amānyā	←	mānnā
'elfogadhatatlan'		'elfogad'
asvīkarṇīyā	←	svīkār karnā

A funkcióváltozás tehát mindhárom esetben sajátos termé-
szetű, mivel az eredeti képzési modellt a szófaji struktúrájá-
ban érinti, de ezt is csak annyiban, amennyiben az igétől
s z i n t a k t i k a i l a g különböző új alapszó szófajához
igazodik.

A hindi ekvivalensek között szép számban találunk olyan
mellékneveket is, amelyeknek az alapszavai a szóképzési modell
és az igei alapszó hiányában nem őrizték meg morfológiai ele-
mezhetőségüket:

beadab 'neveletlen, tiszteletlen' ← adab karnā 'tisztel'
basahārā 'gyámoltalan, tehetetlen' ← saharā denā 'segít'

Ami a tagadó affixumok használatát illeti, külön is kiemelhetjük, hogy az itt előforduló melléknevek túlnyomórészt a- (an-) prefixumos szanszkrit eredetű melléknevek.

A hindi ekvivalensek típusonkénti vizsgálatát a denominális melléknevekkel kezdjük.

3.3.2.2. Denominális melléknevek

A hindi denominális származékok többsége prefixális úton képzett. A fosztóképzők közül csak a -hīn fordul elő, a tagadó előképzők közül a főnévi alapszók előtt a be- és a nir- (niś-, nis-, nih-), a melléknevek előtt pedig elsősorban az a- (an-), valamint a gair- és nā- prefixumok szerepelnek.

A prefixummal ellátott melléknév olykor paraszintetikusan képzett származékszó (a-parivartan-īyā 'változatlan', a-parivartan-may 'változhatatlan' ← parivartan 'változ(tat)ás' és egy tagadó előképzős főnév származéka (anādar-pūrṇā 'tiszteletlen' ← ādar 'tiszteletlenség') is lehet.

3.3.2.2.1. A főnevekből képzett melléknevek más és más módon, más és más fokon tükrözhetik a magyar deverbális melléknévi jelentéseket, aszerint, hogy közvetve visszavezethetők-e vagy sem, a magyar igei alapszónak megfelelő egyszerű, vagy összetett hindi igére.

A cselekvésnevekből képzett melléknevek^(a/) például e l - s ő d l e g e s , az analitikus igeik egyéb főnevekből képzett

melléknevek (b/) pedig m á s o d l a g o s jelentéseikben
deverbális melléknévi ekvivalensek:

a/ kriyāhīn 'tétlen' ← kriyā 'tevékenység' ← karnā 'tesz'
beilāj 'gyógyíthatatlan' ← ilāj karnā 'gyógyít', gyógyí-
tást végez'

b/ beraham

'irgalmatlan', 'könyörtelen', 'kíméletlen'

nirday

← raham /dayā karnā 'kímél', 'könyörül'

bebuniyād

'alaptalan', 'megalapozatlan', 'tarthatatlan'

nirādhār

← buniyād/ādhār dālānā 'alapoz', 'alapot rak'

A melléknevek harmadik részénél viszont, amikor az oda-
tartozó igétől függetlenül szolgál ugyanaz a hindi melléknév a
magyar fosztóképzős melléknév és a vele szinonim deverbális
melléknév (melléknevek) kifejezésére, a két nyelv közötti meg-
feleltetés csak l e x i k a i s z i n o n í m i a alapján
lehetséges. Első helyen ezúttal is az eredeti jelentést adjuk
meg:

c/ nirvastrā 'ruhátlan', 'öltözetlen'

(pahannā 'öltözik')

niskalañk 'szeplőtelen', 'feddhetetlen'

(ninda/āksep karnā 'fedd')

nirjan 'néptelen', 'lakatlan', 'lakhatatlan'

(nivās karnā / rahnā 'lakik')

bejor / bemisal 'páratlan'

'összehasonlíthatatlan'

benazīr / anupam 'pédátlan',

(mukāblā / tulnā karnā; de: upmā denā 'összehasonlít')

1. A morfológiai elemezhetőség szempontjából a c s e -
l e k v é s n e v e k háromféleképpen lehetnek:

a/ A cselekvésnév igei alapszava is átkerült a hindi nyelvbe. Mivel a szenvedő jelentésű melléknévi igenév is megvan a nyelvben, a tárgyas igék cselekvésnévből képzett melléknevek ezúttal cselekvő értelműek:

agyān / ajān 'tudatlan' ← gyān / jān 'tudás' ← jānnā 'tud'

kriyāhīn 'tétlen' ← kriyā 'tevékenység' ← karnā 'tesz'

b/ A morfológiailag még elemezhető -an képzős főnevek származékai szenvedő értelműek és az -it képzős melléknevekkel állnak szemben:

anuśāsanhīn 'fegyelmezetlen' ↔ anuśāsīt 'fegyelmezett'

nirabharan 'diszítetlen' ↔ abharīt 'feldíszített'

c/ A tőszókká vált perzsa főnevek melléknévszármazékai szenvedő értelműek és mindkét típusú mellékneveinknek megfelelhetnek:

badtamīz	'neveletlen'	←	tamīz	'jóneveltség'
behisāb	'megszámlálhatatlan'	←	hisāb	'számolás'

2.-3. Az e g y é b főnévből képzett tagadó prefixumos melléknevek - az analitikus igétől függetlenül is - elsősorban olyan, a hindi nyelvből hiányzó deverbális melléknevek visszaadására szolgálnak, amelyek a magyarban fosztóképzős melléknevekkel állnak szinonimikus viszonyban (**felülmúlhatatlan, utánozhatatlan, utólérhetetlen / páratlan, példátlan**). Ezekben a melléknevekben a **be-** és a **nir-** (**niś-**, **nis-**, **niḥ-**) prefixumokkal találkoztunk a leggyakrabban.

3.3.2.2.2. A hindi **d e a d j e k t i v á l i s** melléknevek tagadó képzős származékai általában az alapszó deverbális melléknévi jelentésének köszönhetően felelnek meg egyes magyar tagadó képzős mellékneveknek. Deverbális melléknévi értelműek általában a tőszókká vált, más nyelvekből (szanszkrit, arab, perzsa) átvett igei eredetű melléknevek (melléknévi ige-nevek), valamint a cselekvésnevek melléknévszármazékaiból képzett tagadó előképzős melléknevek.

A melléknevek szemantikai elemzésével kapcsolatban két megjegyzést tehetünk: a/ a motiválatlan, vagy demotiválódott melléknevek különböző típusú magyar mellékneveknek felelhetnek

meg; b/ a cselekvésnevek melléknévszarmazékai az **-it** képzős melléknevek kivételével **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős mellékneveknek felelnek meg. A melléknevek valamennyi esetben szenvedő értelműek. A tagadó képzők közül a szanszkrit **a-** (**an-**), az arab **gair-** és a perzsa **nā-** prefixumok alapvető funkciója az alapszóval ellentétes értelmű melléknevek képzése.

a/ M e l l é k n e v e s ü l t származékszókból képzett melléknevek:

gair-ābād 'lakatlan', 'lakhatatlan' ← **ābād** 'lakott', 'lakható'
nālāyak 'méltatlan' ← **lāyak** 'méltó'

gairmunasīb / nāmunasīb / anucit

'nem megfelelő', 'elfogadhatatlan', 'alkalmatlan'

← **munasīb / ucit** 'megfelelő', 'alkalmas'

b/ T ő m e l l é k n e v e k b ő l képzett ekvivalensek:

nātamām 'nem teljes', 'befejezetlen' ← **tamām** 'teljes'
'befejezett'

aśānbhav

śānbhav

'lehetetlen' ←

'lehetséges'

nāmumkin

mumkin

c/ C s e l e k v é s n e v e k melléknévszármazékai:

akvikasit/kamvikasit 'fejletlen' ← vikasit 'fejlett'
← vikas 'fejlődés'

avisvāsnīyā 'megbizhatatlan' ← visvāsnīyā 'megbízható'
← visvās 'bizalom'

acikitsyā 'gyógyíthatatlan' ← cikitsyā 'gyógyítható'
← cikitsā 'gyógyítás'

anupyogī 'használhatatlan' ← upyogī 'felhasználható'
← upyog 'használat'

3.3.2.3. A -tlan, -tlen képzős melléknevek ekvivalensei

3.3.2.3.1. Tagadó prefixumos melléknevek

A -tlan, -tlen képzős melléknevek ekvivalenseiben az a- (an-) vagy a hindi szavakban an- prefixumon kívül a ni- és a kam- prefixumok fordulnak elő. A többi prefixum egyszeri előfordulását az azonos igéből képzett melléknevekben feltehetően az analógia hatásának tudhatjuk be. A tagadó prefixumokat igetövek és melléknévi igenevek veszik fel. Ez utóbbiak összetett szavakban, valamint páros szókapcsolatokban is

szerepelhetnek. A magyar cselekvő, vagy szenvedő értelmű mellékneveknek a hindiben is hasonló jelentésű melléknevek felelnek meg. Az aktív jelentésű származékok alapszavai vagy intranzitív, vagy ilyen jelentésben is használatos tranzitív igék. A passzív jelentésű melléknevek minden esetben tranzitív igékből keletkeznek. A kétféleképpen képzett hindi melléknevek között bizonyos jelentésspecializálódás figyelhető meg.

A) Igetőből képzett melléknevek

Az igitőből képzett melléknevek a c s e l e k v ő értelmű **-tlan**, **-tlen** képzős melléknevek ekvivalensei között fordulnak elő. Ez a szóképzési modell (A'Vo) az óind nyelvből került át a hindi nyelvbe, így elsősorban a szanszkrit és a hindi lexika körében elterjedt (vö. BARHUDAROV 1963. 26-8).

acal / **aṭal** 'mozdulatlan' ← **calnā**, **ṭalnā** 'mozog', 'elmozdul'
anparḥ 'tanulatlan', 'írástudatlan' ← **parḥnā** 'olvas', 'tanul'

(A **parḥnā** igit a Hindi-orosz szótár csak tranzitív igeként tünteti fel.)

A **calnā** és **parḥnā** igeiken, feltehetően analógiás hatásra, más prefixumok is jelentkeznek:

acal / **niscal** 'mozdulatlan'

anparḥ / **niparḥ** / **kuparḥ** / **kamparḥ** 'tanulatlan'

A két utolsó melléknévben a **kam-** és **ku-** prefixumok a cselekvésnek a nem kielégítő voltára utalhatnak: 'kevésbé tanult', 'rosszul tanuló'.

Végül azt is megemlíthetjük, hogy a 'tanulatlan, műveletlen', illetve 'írástudatlan' jelentéseknek egyéb típusú ekvivalensek is megfelelnek (**kamparhā**, **beparhā-likhā**).

B) Tagadó prefixumos melléknévi igenevek

A melléknevek a végződésük szerint két csoportba sorolhatók: 1. improduktív **-it** képzős melléknevek; 2. produktív **-ā** (**-yā**) képzős melléknevek.

1. A **s z a n s z k r i t** befejezett múlt idejű melléknévi igenevek tagadó prefixumos származékai rendszerint a **s z e n v e d ő** értelmű mellékneveinknek felelnek meg. Az igei alapszók tehát mindkét nyelvben tranzitív jellegűek. A teljesen elhomályosult származékokkal szemben ide sorolhatjuk mindazokat a mellékneveket, amelyeknek az igei alapszóval való kapcsolata a mai nyelvtudatban is kétségtelen (vö. BARHUNDAROV 1963. 69-71):

akrit 'csinálatlan' ← **karnā** 'csinál', 'tesz'
agyāt 'ismeretlen' ← **jānnā** 'ismer', 'tud'

Az igei alapszó nélküli, legtöbbször analitikus igékben szereplő **-it** képzős származékok morfológiailag akkor is ele-

mezhetők, ha az igenévvel együtt az **-an** képzős cselekvésnév is átkerült a hindi nyelvbe:

aniyantrit 'ellenőrizetlen' ← **niyantrit** 'ellenőrzött'
(**niyantran** 'ellenőrzés')

anirdhārit 'meghatározatlan' ← **nirdhārit** 'meghatározott'
(**nirdhāran** 'meghatározás')

2. A hindi melléknévi igenevek szerkezetüket tekintve kétfélék lehetnek: a/ egyszerűek: b/ összetettek. Mivel a magyar melléknevek ekvivalensei között mindkettő előfordul, a típusokat egyenként vizsgáljuk

2a) A mai nyelvben produktív **-ā** (mgh. előtt **-yā**) képzős múlt idejű melléknévi igenevek általában az **an-** prefixumot veszik fel. A hindi **-ā** (**-yā**) képző az igei alapszó tárgyas, vagy tárgytalan jellegétől függően képez szenvedő, vagy cselekvő értelmű melléknévi igeneveket (**hyā** 'volt' ← **honā** 'van', **sunā** 'hallott' ← **sunnā** 'hall'). A tagadó prefixumot a szenvedő értelműek veszik fel gyakrabban:

andekhā 'látatlan', 'láthatatlan' ← **dekhnā** 'lát'
ansunā 'hallatlan' ← **sunnā** 'hall'

Kivételesen cselekvő értelműek a következő ekvivalensek:

nicalā 'mozdulatlan' ← calnā 'mozog'

kamparhā 'tudatlan, műveletlen' ← parhnā 'olvas', 'tanul'

A kam- 'kis, kevésbé' prefixum itt is inkább az alapszó jelölte tulajdonság k i s e b b mértékére utal:

kamparhā 'tudatlan, műveletlen (írni-olvasni kevésbé tudó, félművelt)'

kamunnat 'fejletlen (kevesbé, gyengén fejlett)'

Más prefixum a szóban forgó melléknevekben nem fordult elő.

2b/ A hindi melléknévi igenevek a n a l i t i k u s alakjában a hona 'van' segédige melléknévi igeneve szerepel (vö. BARHUDAROV 1959. 1271-2). A példáinkban előforduló igenevek mindkét nyelvben szenvedő jelentésűek. Az igék jelentését illetően két különbséget fedezhetünk fel: a/ Az 1. és 2. példában a magyar igék tranzitív, a hindi igék intranszitiv jelentésűek. A 3. példában mindkét ige intranszitiv jelentésű; b/ Az 1. példában a hindi melléknévi igenév tagadó szóval, a 2.-3.-ban pedig tagadó szó nélkül szerepel. Az első esetben ugyanis az igék lexikológiai jelentése egybeesik, a másik kettőben viszont ellentétes.

a/ na + Part Perf + huā

	'eldöntetlen'		'megoldódik'
1. na suljhā huā		← suljhnā	
	'elintézetlen'		'elintéződik'

b/ Part Perf + huā

2. khulā huā	'fedetlen', 'nyílt, nyitott'	← khulnā	'nyílik'
3. pichṛā huā	'fejletlen', 'elmaradott'	← picharṇā	'elmarad vmitől'

3.3.2.3.2. Összetett szavak

Az összetett szavak mellé- és alárendelő összetett szavak is lehetnek. Az első csoportba a páros szókapcsolatokat, a másodikba az adh-, arrdhā- 'fél-' előtagú összetett szavakat sorolhatjuk.

1. Páros szókapcsolatok

A -tlan, -tlen képzős melléknevek ekvivalensei között előforduló páros szókapcsolatok a hindi nyelvben is igei eredetűek. Meg kell jegyeznünk, hogy a hasonló magyar laza szerkezetű mellérendelő összetett szavak között csak egy deverbá-

lis eredetű származékot találtunk, amely szófaját tekintve határozószó: 'étlen-szomjan'. A hindi ekvivalensekben általában r o k o n é r t e l m ű melléknevek, vagy gyakrabban melléknévként használt melléknévi igenevek kapcsolódnak össze. A **bepaṛhā-likhā** 'tanulatlan' melléknév a **paṛhnā-likhnā** 'tanul' összetett ige tagadó prefixumos melléknévszármazékának tekinthető. A hindi múlt idejű melléknévi igenév **-ā** végződése az igei alapszó tranzitív vagy intranszitiv jellegétől függően fejez ki szenvedő vagy cselekvő értelmet (vö. BARANNYIKOV 1959. 1271). A talált példákban az **-ā** végződésű melléknevek c s e l e k v ő értelmű magyar melléknevek^{nek} felelnek meg:

mailā-kucailā 'ápolatlan' ('sáros-rongyos-rossz ruhába öltözött')

bepaṛhā-likhā 'tanulatlan', 'műveletlen', 'írástudatlan' ('írni-olvasni nem tudó')

Nem tagadó prefixumos, e l l e n t é t e s értelmű tagok összekapcsolódásából keletkezett:

kaccā-pakkā 'főtlen' ('nyers-főtt')

2. Az **ādh-**, **arrdhā-** 'fél-' előtagú összetett melléknevek

A **-tlan**, **-tlen** képzős melléknevek, mint előző példánkban is láthattuk, nem minden esetben a cselekvés elvégzésének, vagy

elszenvedésének a teljes tagadását jelentik, hanem annak a kisebb mérvű, vagy befejezetlen voltára is utalhatnak. Így például, az úgynevezett *á l l a p o t b e l i v á l t o z á s* t jelentő igék (vö. MMNyR.I.2o4: fő, sült, érik) tagadó képzős származékai azt jelentik, olyan 'akin vagy amin az állapotbeli változás folyamata nem fejeződött be': a **sületlen** kenyér 'ki nem sült', 'félig sült' kenyeret, az **éretlen** gyümölcs 'fél-érett' gyümölcsöt is jelenthet. Ez a jelentésárnyalat tükröződik a 'félérett'-hez hasonló szerkezetű (fél- + múlt idejű melléknévi igenév) hindi **adh-** 'fél-', **arrdhā-** 'vminek a fele' előtagú összetett melléknevekben. Az ide tartozó melléknevek **c s e l e k v ő** értelműek:

adhśikṣit / arrdhāśikṣit	'tanulatlan', 'félművelt'
adhnaṅgā / arrdhānaṅgā	'öltözetlen', 'félmeztelen'
adhpakkā	'főtlen', 'sületlen'

3.3.2.4. A -hatatlan, -hetetlen képzős melléknevek ekvivalensei

3.3.2.4.1. Tagadó prefixumos melléknevek

A -hatatlan, -hetetlen képzős melléknevek ekvivalenseiben az *a-*, (*an-*) prefixumon kívül a *dur-* (*duś-*, *dus-*, *duḥ-*) prefixum fordul elő. A tagadó prefixumokat, mint már erre többször is utaltunk az igetöveken kívül a **-yā**, **-nīyā** képzős mellékne-

vek veszik fel. Az igetöből képzett melléknevek ezúttal is vagy cselekvő, vagy szenvedő jelentésűek. A képzés szavak minden esetben tárgyas igéből képzett, szenvedő jelentésű melléknevek.

Az i g e t ö b ő l képzett tagadó prefixuros melléknevek is szemantikailag többnyire egybeesnek a magyar melléknevekkel.

Az igei alapszók, valamint a melléknévszármazékok jelentését figyelembe véve a következőkre figyelhetünk fel:

1. Egyezést tapasztalhatunk a két nyelv melléknevei között:

a/ Adj = aktív ← V = intranszítív

amar 'halhatatlan' ← marnā 'meghal'

b/ Adj = passzív ← V = tranzitív

duḥṣaḥ 'elviselhetetlen' ← sahnā 'elvisel'

ajit 'legyőzhetetlen' ← jītnā 'legyőz'

2. Eltérést tapasztalhatunk a következő melléknevek között:

m. Adj = passzív ← V = tranzitív

h. Adj = passzív ← V = intranszítív

aṭūṭ 'törhetetlen' ← ṭūṭnā 'el-(meg-)összetörik'

Ámbár itt részleges egyezésről is beszélhetünk, mivel a magyar melléknév egyaránt jelentheti: 'amit nem, vagy csak nehezen lehet eltörni' vagy 'ami nem, vagy csak nehezen törik el'.

A **-hatatlan, -hetetlen** melléknevekre és hindi ekvivalenseire egyaránt jellemző, hogy gyakran **s z i n o n i m i k u s** viszonyban állnak egymással. A melléknevek közötti szinonimia jellege azonban alapvetően eltér a két nyelvben. A magyar nyelvben az azonos, vagy rokon értelmű igék melléknévszármazéakai alkotnak nemegyszer szinonimasorokat (**kiapad-hatatlan, kifogy-hatatlan, kimerít-hetetlen**), a hindi nyelvben pedig az azonos alapszóból képzett, szinonim képzős melléknevek kerülnek párba egymással. Az sem ritka, hogy a szóban forgó magyar igéknek a hindiben egyetlen ige felel meg, s ebből adódik az az érdekes helyzet, hogy a **-hatatlan, -hetetlen** képzős mellékneveknek egy adott igéből képzett szinonim melléknevek (vagy melléknév) felelnek meg. Ezt szemléltetjük a következő példáinkkal:

	'elviselhetetlen'	'elvisel'
	'kiállhatatlan'	'kiáll'
asahyā / asahnīyā	'kibírhatatlan' ← sahnā	'kibír'
	'tűrhetetlen'	'(el)tűr'
	'áthatolhatatlan'	
	'hozzáférhetetlen'	
^a agmā / agam	'megközelíthetetlen' ← jānā	'jár, megy'
	'elérhetetlen'	
	'megbonthatatlan'	
achegyā	'törhetetlen' ← chednā	'levág', 'eltávolít'
	'oszthatatlan'	

'összehasonlíthatatlan'

atulyā / atul 'felülmúlhatatlan' ← tūnā karnā 'összehasonlít
'példátlan'

Végül azt az esetet említjük meg, amikor a hindi szinonimapárban a prefixumok a különbözőek:

asādhya/duḥsādhya 'megvalósíthatatlan' ← sādhnā 'összehasonlít

abhedyā / durbhedyā 'áthatolhatatlan' ← bhednā 'áthatol'

A **dur-** prefixumos melléknevekben egyébként a 'nehezen megvalósítható, áthatolható' jelentésárnyalat jut kifejezésre.

3.3.2.4.2. Analitikus szerkezetek

A **-hatatlan, -hetetlen** képzős melléknevek ekvivalensei között gyakori analitikus szerkezetek háromfélék lehetnek. Az egyes típusoktól függően az igei jelentés hordozói vagy melléknévi igenevek, vagy meghatározott típusú cselekvésnevek. Az analitikus szerkezetek a magyarban többnyire szenvedő értelmű mellékneveknek felelnek meg. Az egyes típusokat a következő sorrendben tárgyaljuk:

1. Posztpozíciós főnevek
2. Melléknévi igeneves szerkezetek
3. Mellékneves szerkezetek

1. Posztpozíciós főnevek

N + **se pare** 'vmin túli'

N + **ke/se bāhar** 'vmin kívüli'

A **se pare** és a **ke/se bāhar** összetett névutók általában az igetővel azonos cselekvésnévhez csatlakozva fejezhetnek ki a **-hatatlan -hetetlen** képzős mellékneveknek megfelelő jelentéseket. A magyar melléknevek valamennyi esetben szenvedő jelentésűek. A hindi főnevek is tárgyas igékből képzettek.

pahcān se pare 'felismerhetetlen'

(**pahcān** 'felismerés' ← **pahcānnā** 'felismer')

pahuñc se bāhar 'áthághatatlan'

(**pahuñc** 'elérés, elérhetőség' ← **pahuñcnā** 'elér')

Az egyetlen nem deverbális főnév esetén lexikológiai szinonimiával állunk szemben:

śakti ke bāhar 'elérhetetlen', 'erőn felüli, erejét meghaladó'

2. Melléknévi igeneves szerkezetek

na (tagadó szó) + - **vālā**

A denominális és deverbális melléknévképzői funkcióban egyaránt produktív **-vālā** képző igenévképzőként is is-

meretes: jelentheti a 'cselekvést végző'-t (**sunnevālā** 'hallgató' ← **sunnā** 'hallgat') és azt, 'aki, ami a cselekvésre késül' vagy 'akinek, aminek szándékában áll a cselekvés elvégzése' (**jānevālā** 'elmenni szándékozó'). (Vö. BARANNYIKOV 1959. 127o, 13o8.) Az első jelentésben a magyar folyamatos melléknévi igenév -ó, -ő képzőjének, a másodikban pedig a cselekvésre való hajlamosságot kifejező -ékony, -ékeny képzőhöz állhat közel (**thaknevālā** 'fáradékony (könnyen fáradó)' ← **thaknā** 'fárad'). (Csak mellékesen jegyezzük meg, hogy a -vālā képző, a magyar -ó, -ő képzőhöz hasonlóan igen gyakran fordul elő a foglalkozásnevekben: **futbāl khelnevālā** 'labdarugó'.)

A hindi igék mindkét esetben tárgyatlan igékből képzett, cselekvő értelmű melléknévi igenevek. Az egybevetésünk szempontjából érdekes felfigyelni arra, hogy a magyar tárgyias igék melléknévszármazékai szemantikailag ezúttal is egyaránt kapcsolódhatnak a közös gyökerű tranzitív - intranszitiv igékhez (**csillapíthatatlan** szomjúság 'amit nem lehet csillapítani' vagy 'ami nem csillapszik'). Tehát azokról az igepárokról van szó, ahol az intranszitiv ige olyan cselekvést fejez ki, mintha önmagában menne végbe (vö. KÁROLY 1967. 194-6, 197o. 36o-3). Hasonlítsuk össze a következő példákat, ahol a magyar melléknevek intranszitiv (a) és tranzitív (b) igék származékai:

a) **na thaknevālā** 'fáradhatatlan' ← **thaknā** 'fárad'

b) **na bujhnevālā** 'csillapíthatatlan' ← **bujhnā** 'kialszik'
na jhuknevālā 'hajlíthatatlan; hajthatatlan' ← **jhuknā** 'hajlik'

A hindi melléknév kivételesen cselekvő értelmű **-tlan**, **-tlen** képzős melléknévnek is megfelelehet. Érdekességképpen azt is megemlíthetjük, hogy ezúttal a motiváló szó szerepét az analitikus igében szereplő tárgyas ige tölti be:

āgyā na mānnevālā 'engedetlen' ← **āgyā mānnā** 'engedelmeskedik'
(azaz: 'engedelmességet elfogad')

3. Mellékneves szerkezetek

A magyar nyelvben a szenvedő értelmű **-hatatlan**, **-hetetlen** képzős melléknevek általános 'akin vagy amin a cselekvést nem lehet végrehajtani' jelentése gyakran nem is annyira a cselekvés elszenvedésének a lehetetlen, illetve képtelen voltát fejezi ki, mint inkább annak a nehézségi fokára, vagy az arra való alkalmatlanságra utal. A szintagmával párhuzamba állítható melléknevekben tehát a **-hatatlan**, **-hetetlen** képző különféle jelentésárnyalatokat sűrítet magába: 'nem, alig, nehezen **-ható**', vagy '**-ásra** alkalmatlan'. Így például, az **olvashatatlan** írás olyan, ami 'nehezen olvasható' vagy alig érthető', a **fogyaszthatatlan** étel pedig olyan, ami 'fogyasztásra kevésbé, vagy egyáltalán nem alkalmas'.

A hindi $N = \text{Inf (igenévszó)} + \text{ke/ayogyā}$ 'a cselekvésre alkalmatlan' vagy ennek variáns szerkezete $na + N = \text{Inf} + \text{yogyā}$ 'a cselekvésre nem alkalmas' tulajdonképpen a magyar mellékneveket feloldó szintagmatikus szerkezetnek felelnek

meg. Sőt, a hindi nyelvben is annak tekintjük, amennyiben az analitikus szerkezet az azonos igéből képzett tagadó prefixumos melléknév mellett szerepel (akhādy/khāne ke ayogyā 'ehetetlen'). A szenvedő jelleg mindkét nyelvben a tárgyas igéből képzett cselekvésnévben jut kifejezésre.

A hindi **yogyā** - **ayogyā** melléknevek a magyar **alkalmas** - **alkalmatlan** melléknevekhez hasonlóan 'c é l -viszony' vonzattal járó melléknevek, amelyek a mondatban általában állítmányként szerepelnek (vö. KÁROLY 1969. 203-4, LIPEROVSZKIJ 1978. 88-9). Úgy gondoljuk ezzel lehet összefüggésben az is, hogy az analitikus szerkezetek a szótárban csaknem mindig egy vagy több tagadó prefixumos ekvivalens mögött szerepelnek (az egyetlen kivétel a 'javíthatatlan' ekvivalense lesz), még ha a szótár nem is tesz utalást az esetlegesen eltérő szintaktikai szerepükre. (Ez a megjegyzésünk egyébként az előzőekben tárgyaltakra is vonatkozik.)

A hindi melléknevek ezúttal a célt, rendeltetést jelentő **ke** névutó közbeiktatásával, vagy anélkül csatlakoznak a függő esetben (*casus obliquus*) álló igenévszóhoz. Ez rendszerint a főnévi igenévvel azonos cselekvésnév:

khāne ke ayogyā 'ehetetlen'	← khānā 'eszik', 'evés'
na samajhne yogyā 'érthetetlen'	← samajhnā 'ért',
	'(meg)értés'

A cselekvésnév összetett igenévszó (Part Perf + **jānā** 'menni') a következő ekvivalensben:

na paṛhe jāne yogyā 'olvashatatlan' ← **paṛhnā** 'olvas'

Egyéb típusú cselekvésnevek fordulnak elő a következő szerkezetekben:

sudhār karnā 'javít'
sudhār ke ayogyā 'javíthatatlan' ←
sudhārnā 'megjavít'

sahan na karne yogyā 'túrhetetlen' ← **sahan karnā** 'túr'

3.3.2.5. A deverbális melléknevek ekvivalensei között e g y é b , azaz tagadó prefixum nélküli melléknév csak két esetben fordult elő önmagában:

culbulā 'nyughatatlan (izgága)'
ujār / jarjar 'gondozatlan (ó, ócska)'

Tagadó prefixumos melléknevek szinonimáiként szerepelnek:

svatantr 'független (szabad)', **ālsi** 'tétlen (lusta)'
sthir 'ingatlan', 'mozdulatlan', 'rendületlen' ('stabil'):

(A zárójelben az eredeti jelentéseket adtuk meg.)

3.3.2.6. A deverbális melléknevekből ritkábban képezünk további származékokat mindkét nyelvben. A szótárak általában csak főneveket tüntetnek fel:

agyātā

'tudatlanság' ←

agyā

'tudatlan'

agyāntā

agyān

ajeyātā 'legyőzhetetlenség' ← **ajeyā** 'legyőzhetetlen'

agamyātā 'járhatatlanság' ← **agamyā** 'járhatatlan'

Az **a-** (**an-**) prefixumos melléknevek között a Hindi-orosz szótár egy esetben tüntet fel határozószót is:

anivāryatā 'elkerülhetetlenség'

← **anivārya** 'elkerülhetetlen'

anivāryātaḥ 'elkerülhetetlenül'

3.3.3. Ö s s z e g z é s

3.3.3.1. A hindi fosztóképzők a magyartól eltérően csak főnévi alapszón termékenyek. Ehhez azonban azt is hozzátehetjük, hogy a magyar fosztóképző is deadjektivális melléknévképzői funkcióban az improduktivitás határán áll. A főnévi alap-

szón produktív magyar fosztóképzőnek a hindi nyelvben gyakran a fosztóképzőkkel azonos funkciójú tagadó prefixumok felelnek meg. Ezek a prefixumok tehát, az európai nyelvekre jellemző szófajtartó és jelentésmódosító tagadó prefixumokkal szemben, szófaj- és jelentésváltoztató funkciót töltenek be. A deszubsztantivális melléknevek mindkét nyelvben elsősorban az alapszó jelölte dolgok hiányát fejezik ki. Az ide tartozó melléknevek a két nyelvben hasonló névutó-mellékneves szintagmákkal oldhatók fel.

A hindi szófajváltó affixumok között bizonyos jelentésspecializálódás figyelhető meg. Így például, a *bad-*, *ku-*, *dur-* 'rossz' és az *alpā-*, *kam-* prefixumok az alapszó jelölte dolognak nem a hiányára, hanem annak a nem kielégítő voltára utalnak. A *gair-* és a *-virodhī* affixumok a *-talan*, *-telen* képző '-ellenes' jelentésének felelnek meg.

Az ellentétes tulajdonságot jelentő magyar mellékneveknek, a deadjektivális mellékneveket is beleértve, a hindi nyelvben gyakrabban deadjektivális melléknevek felelnek meg. A prefixumok közül az *a-(an-)*, *gair-* és *nā-* prefixumok szerepelnek elsősorban ebben a funkcióban.

A két nyelv melléknevei szemantikailag általában akkor nem esnek egybe, amikor a magyar melléknevek szemantikai kapcsolata megszakadt az alapszóval (pl. pejoratív melléknevek), s szóképzéstanilag nem elemezhetőek.

A szinonim affixumoknak köszönhetően, a hindi nyelvben gyakran találkozhatunk azonos alapszóból képzett, nemegyszer azonos jelentésű melléknevekkel (dublettekkel). Mindamellett azt is meg kell említenünk, hogy a szinonim szóképző elemek használatának általános nyelvrétegbeli és gyakran műfaji kötöttségei vannak.

Ami a magyar "fosztóképzős alakpárok" visszadását illeti, A Magyar-hindi szótárban szereplő egyetlen melléknévpárnak, a magyar melléknevek eltérő jelentésének megfelelően, a hindiben is különböző melléknevek felelnek meg: *lāparvāh*, *befikr*, *asā-vadhān* 'gondatlan'; *mast*, *niscint* 'gondtalan'.²³

A különféle alapszókhoz tartozó magyar rokonjelentésű mellékneveknek (lexikai szinonimáknak) a hindi nyelvben gyakran egyugyanazon szó, vagy az azonos főnévből képzett melléknevek felelnek meg.

A szinonim melléknevek kapcsán kell megemlítenünk a reciprok képzéseket, amelyekre csak a hindi tagadó prefixumos származékok adnak lehetőséget.

A denominális melléknevekből mindkét nyelvben főneveket és határozószókat képezhetünk és a mellékneveket fokozhatjuk is. Mindez kevésbé jellemző a hindi deverbális melléknevekre.

3.3.3.2. Jóval kevesebb egyezésről beszélhetünk a magyar deverbális melléknevek és hindi ekvivalensei esetében. A két nyelv igerendszerének különbségéből adódóan, a hindi ekvivalensek egyaránt lehetnek deverbális és denominális képzések.

A deverbális ekvivalensek között gyakori szanszkrit kölcsönszavak improduktív képzésének számítanak a mai hindi nyelvben. A szanszkrit deverbális melléknévképzők funkcióváltoztatása következtében az igei alapszók helyett ma cselekvésnevek szerepelnek. Mivel számos deverbális származékszó az igei alapszó nélkül került be a hindi nyelvbe, az azonos prefixummal és képzővel ellátott szavak között a morfológiai motiváltság szempontjából egyaránt találkozhatunk motiválatlan, deverbális és denominális melléknevekkel.

Produktív deverbális melléknévképzésről tulajdonképpen csak a hindi melléknévi igenevek esetén beszélhetünk. A deverbális melléknevek elsősorban az a- (an-) prefixumot veszik fel. A kam- és a dur- prefixumok ezúttal is jelentésárnyalat kifejezésére szolgálnak.

A hindi deverbális melléknevek között is találkozhatunk azonos alapszóból képzett szinonim melléknevekkel, ugyanakkor még gyakoribb az az eset, amikor a szinonimikus viszonyban álló magyar mellékneveknek ugyanaz a melléknév, vagy ugyanazok a melléknevek felelnek meg. Mivel a magyar deverbális melléknevek egymással és a fosztóképzős melléknevekkel is gyakran alkotnak rokonjelentésű melléknévpárokat vagy sorokat, a hindi ekvivalens lehet denominális (aśiṣṭ 'udvariatlan', 'bárdolatlan', 'faragatlan') és lehet deverbális származék (acal 'mozdulatlan', 'rendületlen') is.

Ami a -hatatlan, -hetetlen képzős melléknevek ekvivalensei között előforduló analitikus szerkezeteket illeti, ezek

tulajdonképpen a magyar melléknevekkel párhuzamba állítható szintagmáknak felelnek meg. Az igei jelentés hordozói leggyakrabban vagy a főnévi igenévvel, vagy az igetővel azonos cselekvésnevek.

3.3.3.3. Végül egy-két más nyelvi vonatkozásra szeretnénk felhívni a figyelmet.

- A hindi nyelven kívül éppen a finn-ugor nyelvcsaládon belül találhatunk olyan nyelveket, ahol a fosztóképzőt igei alapszó esetén csak a belőle képzett cselekvésnév veheti fel.²²

- A szemantikai önállósággal rendelkező hindi prefixumoknak az európai nyelvekben általában összetételi előtagok felelnek meg.

- A 'vmire alkalmatlan' analitikus szerkezetekkel az európai nyelvek közül az angolban, finnben és az oroszban találkozhatunk. (Mindkét esetre a bevezetésben hoztunk példákat: ld. 11.o).

- Mint erre korábban rámutattunk, az európai nyelvek közül még az angolban és a franciában találkoztunk szófajváltó tagadó prefixumokkal.

Egybevető vizsgálataink során mindvégig a jelentéstani és tipológiai kutatások eredményeire támaszkodtunk. Reméljük, a mi vizsgálataink is újabb adalékokat szolgáltatnak mind a jelentés-
tástan, mind a tipológia számára.

J E G Y Z E T E K

- 1 Az agglutináló és flektáló nyelvtípusban eltérő affixumrendszerre a nyelvtipológiában implikációs univerzálék adnak magyarázatot. Közülük az affixumoknak a viszony-
szókkal való összefüggését emelhetjük ki: a/ "Ha szuffixum van és nincs prefixum, akkor névutó van és nincs előljárószó." b/ "Ha prefixum van és nincs szuffixum, akkor előjárószó van és nincs névutó" (ROZSGYESZTVENSZKIJ 1969. 75). A szovjet tipológusok (ld.9.o.) egyébként a GREENBERG által kidolgozott univerzálékat használják fel forrásképpen.
- 2 Jóllehet a magyar igekötőt önálló, a "valóságos határozószóval rokon szófaj"-ként tartjuk számon, minden tekintetben átmeneti szófajnak kell tekintenünk: "egyrészt önálló szó (valódi határozószó) jellegű, másrészt csak jelentésmódosító szóelem (praefixum):illetőleg összeté-
teli előtag: s az egyik vagy a másik jelleg túlnyomó volta szavanként változik..." (MMNyR. I. 264). A magyar igekötőnek ez a meghatározása tehát számos ponton érintkezik az indoeurópai prefixumok értelmezésével.
- 3 A képzővé válás különböző stádiumában lévő összeté-
teli elő- és utótagok besorolási nehézségeiről ír M.D.Sztye-
panova (1979. 529-30) a német nyelv képzőtárának a füg-
gelékében. Az általa elfogadott "fél-affixum" ("fél-
szuffixum", vagy "fél-prefixum") fogalma a magyar utó-

tagszerű képző értelmezésének felel meg. A valódi szóképző affixumokhoz közelálló morféimákat tehát (fél-prefixumok: **ab-**, **an-**, **auf-**, **aus-**, **bei-**, **ein-**, **mit-** stb.: fél-suffixumok: **-arm**, **-leer**, **-frei**, **-los** stb.) a német képzőrendszer elemeiként tárgyalja, de valamennyiszer jelzi, ha képzőszerű elemről van szó.

A hindi nyelvénél részletes elemzésre kerülő "képzőszók" fogalma annyiban sajátos lesz, hogy ezek alatt azokat a szanszkrit kölcsönszavakkal átkerült összetételi elő- és utótagokat kell értenünk, amelyek a mai hindi szóalkotásban tettek szert képzőfunkcióra.

Végül, azokat a magyar "képzőszerű utótagnak nevezett elemeket" kell megemlítenünk, amelyek a RUZSICZKI ÉVA (1958. 204-5) szerint "a nyelvfejlődés mai fokán ... helyesebb volna - ha képzőnek talán még nem is, de már legalább - utótagszerű képzőnek hívni." Itt az újabb keletű **-nemű** (**ágynemű**, **asztalnemű**) és **-szerű** (**célszerű**, **korszerű**) - végű szók "tömegére" gondol, amelyek "semmiképpen" sem elemezhetők jelzős összetételként (id.205).

- 4 Az igei prefixum (praefixum verbale), azaz igekötő számos nyelvben a perfektív igeaspektus kifejezésének eszköze lett: "A perfektív igeaspektus kifejezése igekötőkkel bizonyos nagyobb földrajzi területen különböző (egymással nem közeli rokon) nyelvcsoportokban hasonlóképpen alakul ki, majd a kölcsönhatások sorozatában és a belső

nyelvfejlődésben terjed tovább. Így alakult ki az igekötős igék rendszere a szláv nyelvekben, a német és egyéb európai nyelvekben, valamint a finnugor nyelvekben, és különösképpen a magyarban (általában az Uraltól nyugatra)" (DEBRECZENI 1981. 359-60). A magyar nyelvvel kapcsolatban még hozzátehetjük: "Kétségtelen azonban, hogy a magyarra hatással volt az indoeurópai nyelvek - szláv, latin, német - fejlett igekötőrendszere, segítette kibontakozni a magyar igekötőrendszerben rejlő tendenciákat" (id. 353).

- 5 V.G. GAK (1977.b 427-8) szerint a paraszintetikus képzési mód a franciában jóval ritkább, mint az orosz nyelvben. A két nyelv közötti különbség különösen a névszóképzésben szembeötlő. Az oroszban a prefixumot képző nélküli főnév nem veheti fel, a franciában viszont - mint ezt a szófajváltó prefixumoknál is láthattuk - a prefixumot gyakran a főnév szótári alakja veszi fel. Az előljárószóval homonim prefixum esetében a képzett szót alakilag nehéz elkülöníteni a szókapcsolattól, mivel a főnév ezuttal is legtöbbször névelő nélkül szerepel: vö. **sans-cœur** 'szívtelen ember', **sous-main** 'írómappa'.
- 6 A magyar nyelvben "az igék és a névszók közt szófaji eltolódások, átmenetek ritkábban és nehezebben keletkeznek, mint a különféle névszók közt. Mindamellet az igék

sincsenek áthághatatlan fallal egyszersmindenkorra elkülönítve a névszóktól. ... Az úgynevezett *i g e n é v - s z ó k* a t a történeti kutatás *k e t t ő s s z ó - f a j ú* szavaknak jelöli meg: ezek ősi szók, s eredetileg egyszerre igék és névszók voltak: esetenkénti igei vagy névszói szófaji értésüket a konkrét mondatbeli szerep, a többi szóhoz való kapcsolódásmód, illetőleg a toldalékolás tüntette fel. "... A **fagy**, **les**, **nyom**, **vadász(ik)**, **lak(ik)**, **zavar** stb. szavak a "mai nyelvben (leíró szempontból) ... már egyalakú (homonim) szópárok" (MMNyR.I. 210).

- 7 A francia nyelv e tekintetben nagy fokú hasonlóságot mutat a magyar nyelvvel: "Minthogy az egyes névszói alfajok közt nyelvünkben nincs alaki különbség, még ragozástan is alig, sok névszói csoportunk vagy egyes szónk kettős-hármas szófajú: s ezek egyik szófajisága rendesen főnévi" (MMNyR.I. 221). Ha az idézett francia szavak magyar megfelelőit megfigyeljük, csaknem valamennyien mind a főnévi, mind a melléknévi használatnak megfelelőnek. (Vö. még PAPP 1966.)

- 8 A francia szavaknál egy hangtani kötöttségre figyelhetünk fel: a magánhangzóra végződő **anti-** prefixumot magánhangzóval vagy néma h-val kezdődő szavak közvetlenül nem vehetik fel.

- 9 A szószerkezetekben is előforduló anti- prefixum azokra a magyar képzőkre emlékeztet, amelyek nemcsak a "puszta" főnévhez, hanem a főnévi csoporthoz is csatlakozhatnak. A főnévi csoporton produktív képzőket KÁROLY SÁNDOR (1965. 254) a következő példákkal illusztrálja: **fát vág - ó, iskolába jár - ás, piros tető - s, két méter - nyi, szomszéd falu - beli.** Mivel a példákat közvetlen összetevőire bontva adtuk meg, azonnal szembeötlük a következő ragos alakokkal való szerkezeti hasonlóságuk: **fát vág - nak, iskolába jár - tok, piros tető - n, két méter - t, szomszéd falu - ból.** A magyar képzőknek azt a sajátosságát tehát, "hogya vele ellátott szó azt a bővitményt veheti magához, amelyet képző nélküli változata is", ragszerű sajátosságnak tekinthetjük (id. 254). A francia nyelvben az anti- prefixum a ragok szerepét betöltő előljárószókkal hozható párhuzamba: **anti-social-démocratie - de / sur / á la social-démocratie.** Az előljárószó és a viszonyzó különbsége a névelőhasználatban nyilvánul meg. A másik eltérés a magyar szószerkezetekkel szemben az, hogy a főnévi csoportot a franciában betűszó is helyettesítheti: **anti-P.S. - du / au / sur le P.S.**
- 10 Az agglutináció vagy szóösszetétel útján keletkezett képzőkre számos példát találunk a finnugor nyelvekben, de "úgyszólván minden nyelvből idézhetünk példákat (né-

met: **-heit, -schaft, -tum** stb., francia: **-ment** stb.), ..." (D.BARTHA 1958. 5). (Finnugor nyelvi példák: id. 5-6, MAJTINSZKAJA 1965. 155-6.) Nem véletlenül írja D. BARTHA KATALIN, hogy a magyar képzők létrehozásában az agglutináció és a képzőbokok keletkezése játszanak döntő szerepet: "a magyar nyelv formánsai között egyetlen egy kifogástalan példája sincs az adaptációs úton való keletkezésre" (id.6), a "rag-morféma képzővé válása" pedig csak "szórványosnak" mondható (id.7). A képzők keletkezésének a fentebb említett 4 fő módja közül ugyanis az agglutináció és a képzőbokok keletkezése agglutináló nyelvi sajátságoknak, az adaptáció és a rag-morféma képzővé válása pedig a flektáló nyelvekre jellemző sajátságoknak tekinthető (vö.MAJTINSZKAJA 1965. 154-5).

- 11 Hibrid képzésekre tulajdonképpen minden nyelvben találunk példát (ld. 13.o: **anti-** prefixumos orosz példák), a magyart is beleértve. Anyanyelvi példánál maradva, a magyarban is vagy egy magyar szó vesz fel idegen eredetű képzőt (**egyetem-ista, forgalm-ista**), vagy még gyakrabban az idegen eredetű szót látjuk el magyar képzővel (n.-m. **lump-ol, pác-ol** : fr.-m. **apell-ál, cit-ál**). "Félig idegen, félig magyar keverék" a **polit-izál** (ném. **politisieren** + m. **-ál**) és a **mas-iroz** (ném. **marschieren** + m. **-z**) igék képzője. (Vö. MMNyR.I. 343-4.) A magyar nyelvben tehát, a hindi nyelvtől eltérően, az idegen

eredetű képzők, vagy képzett szavak legtöbbször alaki változáson mennek keresztül, amit a "ragozási rendszerünkbe való beilleszkedésük" is szükségessé tesz (id.344).

- 12 A műfaji és nyelvrétegbeli kötöttségek megnevezésénél a "műfaji jelentés", valamint a "nyelvrétegbeli jelentés" újszerű értelmezését vettük alapul (vö. KÁROLY 1970. 91-4).
- 13 LAZICZIUS GYULA annak idején jogosan marasztalta el a Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőit, köztük is elsősorban VOLF GYÖRGY-öt: "Sajnos, ... egy valójában egészen jelentéktelen rést ütött synchronikus sorrendi elvén. Megengedte ugyanis, hogy az olyan szavak, mint a **hirtelen**, vagy **képes** s z á r m a z é k s z ó k m ó d j á r a kezeltessenek, "habár a nyelvérzék nem köti őket össze", de az ilyeneknél ugyanis "a legcsekélyebb eszmélkedés már rávezet ... az etimológiai kapcsolatra." ... (LAZICZIUS 1942. 200). Tulajdonképpen ezek azok a szavak, amelyeknél "leíró szempontból nem világos a szemantikai összefüggés az alapszó és a képző között, ezeket nem lehet levezetni egy fogalomszóból vagy másképp" (KÁROLY 1965. 279).

- 14 Véleményünk szerint, a szintagmával párhuzamba állítható fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek akár egy dolognak vagy tulajdonságnak a hiányát jelentik, akár egy meg nem történt, vagy be nem következhető cselekvésre utalnak, m i n d i g transzformálhatók egy tagadó szerkezettel. Így például, a 'vmi nélküliség' azt jelenti: 'vmivel nem rendelkező, vmivel nem ellátott', a deverbális tagadó képzőink jelentése pedig: 'olyan, aki (ami) a cselekvést nem végzi, szenved (végezte, szenvedte), vagy végezheti, szenvedheti stb.'. Ezt a negációt a magyar fosztó- vagy tagadó képző á l t a l á n o s , grammatikai értékű jelentésmódosító szerepének is nevezhetjük. (Vö. KÁROLY 1965., 1966., SZABÓ 1969.)
- 15 A VégSz. (PAPP 1969.) 321 denominális mellékneve között a következő pozitív jelentésű mellékneveket találtuk, amelyekben a főnévi alapszó egyértelműen negatív jelentésű: akadálytalan, ártalmatlan, büntelen, cikornyátlan, fájdalomtalan, gáncstalan, hiánytalan, hibátlan, kifogástalan, makulátlan, maradéktalan, mocsoktalan, szeplőtelen, veszélytelen. A gátlástalan, szégyentelen melléknevek negatív tulajdonságokat jelölnek.

- 16 A testrészek neveiből képzett fosztóképzős melléknevek egyes finnugor nyelvekben testi fogyatékossgot jelentenek. Ez azért érdekes, mert a hasonló tulajdonságok jelölésére a magyarban motiválatlan szavakat használunk (vö. BEKE 1909-10):
- osztják *sèmlì* 'vak' ← *sèm* 'szem'
cseremis *sinjafõmæ* 'vak' ← *sinjã* 'szem'
lapp *peljetebme* 'siket' ← *pelje* 'fül'
- 17 A fosztóképzős mellékneveink között szép számban akadnak olyanok is, amelyek a szinkrónia síkján maradva, morfológiaileg sem elemezhetőek. Azokra a nyelvújítás során mesterségesen alkotott szavakra gondolunk, amelyek "összerántással" keletkeztek: *háládatlan* ← *hála* + *-ad*, *közvetlen* ← *közbe(n)-vetetlen* stb. A *-hatatlan*, *-hetetlen* képzős melléknevek helyett oly nagy számban szaporodtak el a *-hatlan*, *-hetlen* végű melléknevek (*áthatlan*, *vízhatlan* -félék), hogy VOLF GYÖRGY (1872.) külön cikkben emelte fel szavát a hasonló "szócsonkítás"ellen.
- 18 A magyar toldalékok MMNyR. szerinti besorolásával nem ért minden nyelvészünk egyet. A képző, rag, jel elhatárolásával, valamint a toldalékok minősítésének vitatható kérdéseivel kapcsolatban vö. KÁROLY 1965., ANTAL 1977.
- 19 A magyar fosztóképzős melléknevek gyakran kettős, jelzői és határozói használata bizonyára kapcsolatban van a

fosztóképző adverbialis eredetével (vö. SIMONYI 1895. 631-2, BEKE 1909-10. 418., D.BARTHA 1958. 91, FABRICIUS-KOVÁCS 1975.) "A köznyelvi származékok közül a **hirtelen** őrizte meg az eredetibb határozói jelentést (" **hirtelen** történt")" (D.BARTHA 1958. 124).

- 20 A **binā** viszonzó szerepének a megítélése nem egyértelmű a szakirodalomban: BARANNYIKOV (1959. 1295) az előljárószókhoz sorolja, BESZKROVNIJ (1959. 817) külön ad meg egy **bin** előljárószót és egy **binā** névutót a közös 'nélkül' jelentésben. A Magyar-hindi szótár szintén névutóként tünteti fel: egy eset kivételével (**binā pīrā** 'fájdalmatlan, fájdalommentes') a **ke binā** összetett névutót szerepelteti a '**-talan, -telen**', azaz 'vmi nélküli' jelentésben.
- 21 Az egykori denominális igeképzés nyomai ma is fellelhetők valamennyi újind nyelvben. A szanszkrit költői nyelvzetben elterjedt denominális igék közül némelyek a mai hindi nyelvben is használatosak: **dukhnā** 'fáj' ← **dukh** 'fájdalom', **vicārnā** 'megfontol, meggondol' ← **vicār** 'gondolkodás, megfontolás'. Az analitikus igék a XIX. század végétől kezdik kiszorítani a denominális igéket: **janm lenā** 'születni, megjelenni' (a **janmnā** ige helyett). A mai hindi irodalmi nyelvben használatos denominális igék javarészt arab-iráni névszók származékszavai, tehát

hibrid képzések. A **-nā**, **-ānā**, **-iyānā** képzős igék közül egy-egy példát idézünk: **gumnā** 'elveszni, eltűnni' ← i. **gum** 'elveszett', **kamānā** 'csökkent' ← **kam** 'kis, kevés', **tariyānā** 'megnedvesít' ← i. **tari** 'nedvesség'. Hindi főnévből képzett: **paniyānā** 'meglocsol' ← **panī** 'víz'. A BESZKROVNIIJ (1960. 134-7) által említett igék egy esetben sem fordulnak elő a melléknévszarmazékok alapszavai között.

- 22 A magyar fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek finn-ugor (finn) nyelvi ekvivalenseinek vizsgálatával egy korábbi tanulmányunkban foglalkoztunk (vö. MÁTÉ 1987).
- 23 "Előfordul, hogy **t ö b b f é l e v á l t o z a t - b a n** is fölveszi a képzőt az alapszó. A párhuzamos szarmazékok használati kör tekintetében rendszerint elkülönülnek egymástól. Például: **gond-talan** az, akinek nincs gondja, **gond-atlan** ellenben az, aki nem gondos. Aki nem odaadóan végzi a munkáját, arra azt mondjuk, hogy lélek-**telen-ül** dolgozik, viszont a szív-**telen-t** más szóval **lelk-etlen-nek** nevezzük" (MMNyR.I. 114). Hasonlóképpen jelentéskülönbséget fejeznek ki: **tárgy-talan - tárgy-atlan**, **gyámol-talan - gyámol-atlan**, **pár-talan - pár-atlan**. Jelenleg van kifejődőben a különbség a konkrét **íz-telen** és az átvitt **íz-etlen** között. (Vö. még: GRÉTSY 1959., 1962.)

H I V A T K O Z Á S O K

- ANTAL 1976. Többféle elemzés, többféle
nyelvtan. Mr. CI, 206-16.
- ANTAL 1977. Antal László, Egy új magyar
nyelvtan felé. Budapest.
- ANTAL 1981. Antal László, Nyelvek nyomában.
Budapest.
- BAKOS 1986. Bakos Ferenc, Idegen szavak és
kifejezések szótára. Budapest.
- BALÁZS 1983. Balázs János, Az areális nyelv-
észeti kutatások története,
módszerei és főbb eredményei.
In: Areális nyelvészeti tanul-
mányok.
- BARANNYIKOV 1953.
1959. Краткий грамматический очерк
хинди. /Приложение к изданиям
хинди-русского словаря/. Москва.
- BARANNYIKOV 1972. Проблемы хинди как национального
языка. Москва.

BARHUDAROV 1960.

А. С. Бархударов, Санскритские элементы в современном литературном хинди. В сб. хинди и урду. Изд. восточной литературы. Москва.

BARHUDAROV 1963.

А. С. Бархударов, Словообразование в хинди. Издательство восточной литературы. Москва.

BARHUDAROV 1969.

А. С. Бархударов, Санскритские универсалии современного хинди. В сб. языковые универсалии и лингвистическая типология. Изд. "Наука". Москва.

D.BARTHA 1958.

D.Bartha Katalin, A magyar szóképzés története. Budapest

D.BARTHA 1980.

A -talan, -telen képző régi és a mai nyelvünkben. NyÉrt. 104. sz. 208-16.

BAUER 1983.

L. Bauer, English Word-formation. Cambridge.

BEKE 1909-10.

Beke Üdön, A magyar tagadó képző. NyK. XXXIX. 418-31.

- BERRÁR 1965. Szóképzés, lexika és szintaxis. Ált. Nyelv. Tan. III, 35-42.
- BERRÁR 1967. A képző funkciójáról vallott felfogások fejlődése a magyar szakirodalomban. Ált. Nyelv. Tan. V, 69-78.
- BERRÁR 1974. Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. In: tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből. 99-124. Budapest.
- BESZKROVNIJ 1953. В. М. Бескровный, Хинди-русский словарь. /Изд. I-2./ Москва.
1959.
- BESZKROVNIJ 1960. В. М. Бескровный, Морфологическое гибридное словообразование в хинди. В сб. Хинди и урду. Москва.

- BOSWELL 1977. C.W.G. Boswell, Prefixes in contemporary French. Modern Languages LVIII, 15-18.
- CORBIN 1980. D. Corbin, Contradictions et inadéquations de l'analyse parasythétiques en morphologie dérivationnelle, dans Dessuax-Berthonneau, A.-M. éd. 181-224.
- DEBRECZENI 1959. Debreczeni Árpád, Hindi-nyelvkönyv kezdők részére. Budapest.
- DEBRECZENI 1981. Debreczeni Árpád, A hindi igerendszer néhány főbb sajátosságának áttekintése. NyK. LXXXIII, 341-60.
- DEME 1972. Deme László, Funkcionális kiindulás a kontrasztív vizsgálatokban. In: Összevető nyelvvizsgálat, 50-54.

- DEZSŐ - NEMSER 1972. Dezső László és Nemser, William, Nyelvtipológia és kontrasztív nyelvészet. In: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás, 13-44. Budapest
- DEZSŐ 1973. Dezső László, A mondatn tipológiai megközelítése. Ált. Nyelv. Tan. IX, 23-63.
- DFC 1980. Dictionnaire du français contemporain. Larousse. Paris.
- DFV 1976. Dictionnaire du français vivant Bordas. Paris.
- DUBOIS 1971. J. et C. Dubois, Introduction à la lexicologie: le dictionnaire Paris.
- DUBOIS 1973. J. Dubois, Dictionnaire de linguistique. Paris.
- ECKHARDT 1973. Eckhardt Sándor, Francia-magyar szótár. Budapest.

- ÉrtSz. 1972. Magyar Értelemező Kéziszótár
Budapest
- FABRICIUS-KOVÁCS Fabricius-Kovács Ferenc, A magyar fosztóképzőről.MNy.LXXI.
17-20.
- FILIN 1979. Русский язык. Энциклопедия.
Москва.
- ГAK 1965. В. Г. Гак, Е. Б. Ройзенблит,
Очерки по сопоставительному
изучению французского и рус-
ского языков. Москва.
- ГAK 1977.a В. Г. Гак, Сравнительная ти-
пология французского и рус-
ского языков. Москва.
- ГAK 1977.b В. Г. Гак, Сопоставительная
лексикология. Москва.
- Гг.-80. I. Русская грамматика: словооб-
разование. Москва.
- GRÉTSY 1959. Fosztóképzős alakpárjaink és a
nyelvszokás.Nyr.LXXXIII,256-68.

GRÉTSY 1962.

Grétsy László, A szóhasadás.
Budapest.

GREVISSE

M. Grevisse, Le bon usage. Paris

HADROVICS - GÁLDI 1981.

Orosz-magyar szótár. Szerk.:
Hadrovics László, Gáldi László.
Budapest.

HAVAS 1974.

Havas Ferenc, Az észti nyelv ti-
pológiai hovatartozásának prob-
lémája. NyK. LXXVI, 23-36.

IVANYICKAJA 1974.

О некоторых особенностях пре-
фиксального словообразования в
современном французском языке.
Сборник научных трудов. Вып. 83.
Москва.

KÁROLY 1963.

Károly Sándor, Tesniere szin-
taxisa és a szintaxis néhány
kérdése. Ált. Nyelv. Tan. I,
161-186.

KÁROLY 1965.

Károly Sándor, A szóképzés
grammatikai jellegéről. NyK.
LXVI, 273-89.

KÁROLY 1966.

Károly Sándor, A lexikológiai egységek fejezete a generatív grammatikában. Ált. Nyelv.Tan. IV, 91-104.

KÁROLY 1967.

Károly Sándor, A magyar intranzitív-tranzitív képzők. Ált. Nyelv. Tan. V, 189-218.

KÁROLY 1969.

Károly Sándor, A melléknévi csoport. Ált.Nyelv.Tan. VI, 159-227.

KÁROLY 1970.

Általános és magyar jelentéstan Budapest.

KÁROLY 1972.

The grammatical system of Hungarian. - The Hungarian language. 85-170. Budapest.

KENESEI 1984.

Kenesei István (szerk.), A nyelv és a nyelvek. Budapest.

KIS - ERŐS 1915.

Dr.Kis Erős Ferenc, A magyar nyelv rendszeres vizsgálata. Budapest.

- KÓS 1973. Kós Péter, Magyar-hindi szótár. Budapest.
- LAZICZIUS 1942. Laziczius Gyula, Általános nyelvészet. Budapest.
- LIPEROVSZKIJ 1978. В. П. Липеровский, Именные части речи языка хинди. Москва.
- LOPATYIN 1977. В. В. Лопатин, Русская словообразовательная морфемика. Москва.
- MAJTYINSZKAJA 1965. К. Е. Майтинская, Образование и классификация суффиксов в агглютинативных языках. Сб. Морфологическая типология и проблема классификации языков.

MÁTÉ 1987.

Máté Éva, A magyar fosztó- vagy tagadó képzős melléknevek ekvivalenseinek vizsgálata a finnugor (finn) nyelvekben.

In: Irodalom és Nyelvtudomány. 111-120. Nyíregyháza

MIKÓ 1974.

Mikó, Marianne, La suffixation en hongrois et en français modernes (Quelques aspects méthodologique de l'analyse contrastive.). Études Finno-ougriennes XI, 134-43. Budapest-Párizs

MMNy 1976.

Benczédy József - Fábián Pál - Rácz Endre - Velcsov Mártonné, A Mai Magyar Nyelv. (Szerk. Rácz Endre). Budapest.

MMNYR. I. 1970.

A Mai Magyar Nyelv Rendszere I.: Leíró nyelvtan (Szerk. Tompa József). Budapest.

NAGY 1967.

Nagy Ferenc, A képzőgyakorítás néhány jellemző vonása. MNy. 63. 331-345.

- NAGY 1969. Nagy Ferenc, A lexikális szókép-
zés. Ált. Nyelv. Tan. VI, 329-
351.
- NYROP 1936. Kr. Nyrop, Grammaire historique
de la langue francaise III.Paris
- ORSZÁGH 1986. Országh László, Angol-magyar ké-
ziszótár. Budapest.
- OD.N.EWDELHI 1987. Oxford Advanced Learner' s
Dictionary of Current English.
Szerk.A.S.Hornby
- PAPP 1966. Papp Ferenc, Kettős és hármas
szófajiságú szavaink. Nyr. XC,
404-8.
- PAPP 1969.. Papp Ferenc, A magyar nyelv szó-
végmutató szótára.Budapest.
- PAPP 1979. Papp Ferenc, Könyv az orosz
nyelvről. Budapest.

- PERROT 1974. J. Perrot, Problemes methodologique en description contrastive. In: Etudes finno-ougriennes XI, 219-35.
- PR 1981. Petit Robert I. Dictionnaire de la langue francaise. Paris.
- PEYTARD 1971. J. Peytard, Recherches sur la préfixation en francais contemporain. These, tome II, 456-500. Paris.
- PEYTARD 1977. J. Peytard, Préfixation et néologisme en francais contemporain. In: Linguistische Arbeitsberichte 17. 21-30. Leipzig.
- REY 1968. Rey, A., Un champ préfixal: les mots francais en anti- in: Cahiers de lexicologie. 12. 37-57.
- ROZENTAL-TELENKOVA 1976. Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова, Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва.

ROZSGYESZTVENSZKIJ 1969. Рождественский, Типология слова. Москва.

RUZSICZKY 1958. Ruzsiczky Éva, Problémák a képzők szinkron vizsgálatával kapcsolatban. Nyr. 82. 200-208.

RUZSICZKY 1976. Ruzsiczky Éva, A denominális -z képzővel alkotott magyar igék és német megfelelőik. MNy.LXXII, 436-49.

SAUSSURE 1967. Saussure, Ferdinand, Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest.

SAUVAGEOT 1964. Sauvageot, Aurélien, Portrait du vocabulaire français. Paris.

SIMONYI 1895. Simonyi Zsigmond, Tüzetes Magyar Nyelvtan. Budapest.

SKARUPIN 1963. В. И. Шкарупин, О специфике префиксации в английском языке. В сб. "Проблемы морфологического строя германских языков. 146-52. Москва.

SKALICKA 1968.

Skalicka, Vladimir, Zum Problem des Donausprachbundes. In: Ural - Altaische Jahrbücher.

SZABÓ 1969.

Szabó Zoltán, A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről. MNy. LXV, 39-42.

SZÉKELY 1981.

Székely Gábor, A denominális névszóképzőkkel alkotott magyar szavak és orosz megfelelőik. (Kandidátusi értekezés. Kézirat). Debrecen.

SZENDE 1976.

Szende Tamás, The Hungarian - English Contrastive Linguistics Projects (szemle). NyK. LXXVII. 200-4.

SZEREBRENNYIKOV 1965.

Б. А. Серебренников, Причины устойчивости агглютинативного строя и вопрос о морфологическом типе языка. В сб. Морфологическая типология и проблема классификации языков. Москва - Ленинград.

SZTYEPANOVA 1979.

М. Д. Степанова /ред./, Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. Москва.

TELEGDI 1971.

Telegdi Zsigmond, Török nyelvi hatás a tadzsikban. NyK.LXXIII. 212-4.

TEMESI-RONAI 1969.

Temesi Mihály - Rónai Béla, A leíró nyelvtan alapjai. Budapest.

TEMESI 1972.

Temesi Mihály, A nyelvi rendszerek összevetésének területei és eljárásai. In: Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás. 416-435.

TOGEBY 1951.

K. Togeby, Structure imminente de la langue française. Travaux du cercle linguistique de Copenhague. Vol VI.

TOMPA 1975.

Tompa József, Mellékneveink -ul/-ül toldalékos alakja a mai szinkroniában. MNy.LXXI, 308-318.

ULLMANN 1959.

S.Ullmann, Précis de sémantique française. 2e éd. Berne.

ULUHANOV 1977.

И. С. Улуханов, Словообразовательная семантика с русским языке. Москва.

USZPENSZKIJ 1969.

Б. А. Успенский, Языковые универсалии и актуальные проблемы типологического описания языка. В сб. Языковые универсалии и лингвистическая типология, 5-18. Москва.

USZPENSZKIJ 1965.

В. А. Успенский, Структурная типология языков.

USZPENSZKIJ 1973.

Uspenszki j B.A., Struktúrális nyelvészeti tipológia. In: A nyelvtudomány ma. (Szerk. Szép György.)

VOIR 1982.

M. Voir, Les préfixés transcatégorie. Cahiers de lexicologie XLI, 31-46.

VOLF 1872.

Volf György, A fosztóképző. Nyr. VII, 310-16.

WOJTILLA 1988.

Wojtilla Gyula, A mesés India. Budapest.

ZOGRAF 1960.

Г. А. Зограф, Иранские и арабские элементы в урду. В сб. Хинди и урду. Москва.

ZRIBI-HERTZ 1974.

A. Zribi-Hertz, Remarques sur la sémantiques de certains composés adjectivaux "techniques" du français. Tubingen.

ZSIRAI 1945.

Zsirai Miklós, Alapszó-besugárzás a szóképzésben. MNy. XLI.1-11

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS

1.1.	A szóképzéstani kutatások helye a nyelvek egybevetésében	1
1.2.	Szóképzéstani vizsgálataink tárgya, célja, módszerei	3
1.3.	Problémák a fosztó- vagy tagadó képzők egybevető vizsgálatával kapcsolatban	5
1.3.1.	A -tlan, -tlen (-atlan, -etlen), -talan, -telen melléknévképző jelentése, megnevezése	5
1.3.2.	A tagadó képzők és a nyelvtípus	8
1.3.3.	A képzőmegfeleltetés relatív jellege	10

2. A PREFIXÁLIS SZÓKÉPZÉS SAJÁTOSSÁGAI EGYES INDOEURÓPAI NYELVEKBEN

		14
2.1.	A prefixális szóképzés helye és szerepe a szóalkotásban	14
2.1.1.	A szóképző affixumok és a képzőfunkció	14
2.1.2.	A képzőfunkció határesetei	25
2.1.3.	A prefixumok szófajváltó funkcióban	28
2.2.	Tagadó előképzők szófajváltói funkcióban	35
2.2.1.	Az angol non- és anti- előképzős melléknevek	35
2.2.2.	A francia anti- előképzős melléknevek	42

3. A MAGYAR FOSZTÓ- VAGY TAGADÓ KÉPZŐS MELLÉKNEVEK ÉS HINDI EKVIVALENSEINEK EGYBEVETÉSE	61
3.1. Bevezetés	61
3.2. Tipológiai sajátosságok tükröződése a hindi nyelv szóalkotásában	64
3.2.1. A hindi nyelv típusa	64
3.2.2. A mai hindi szókészlet - a szókészlet mai mozgása	66
3.2.3. A hindi tagadó affixumos melléknév- képzés néhány sajátosságáról	76
3.3. A magyar fosztó és tagadó képzős melléknevek a hindi ekvivalensek tükrében	88
3.3.1. Fosztóképzős mellékneveink ekvivalenseinek vizsgálata	89
3.3.1.1. Tagadó affixumos melléknevek	90
3.3.1.2. Páros szókapcsolatok	122
3.3.1.3. Analitikus szerkezetek	124
3.3.1.4. Egyéb ekvivalensek	127

3.3.2.	A deverbális melléknevek ekvivalenseinek vizsgálata	129
3.3.2.1.	Igerendszeri sajátosságok - melléknévképzési lehetőségek	130
3.3.2.2.	Denominális melléknevek	138
3.3.2.3.	A -tlan , -tlen képzős melléknevek ekvivalensei	143
3.3.2.3.1.	Tagadó prefixumos melléknevek	143
3.3.2.3.2.	Összetett szavak	148
3.3.2.4.	A -hatatlan , -hetetlen képzős melléknevek ekvivalensei	150
3.3.2.4.1.	Tagadó prefixumos melléknevek	150
3.3.2.4.2.	Analitikus szerkezetek	153
3.3.	Összegzés	159
JEGYZETEK		164
HIVATKOZÁSOK		175
TARTALOMJEGYZÉK		192